

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

**The Social Sciences Review of the Faculty of Sciences and Letters
University of Uludağ**

SAYI: 28

CİLT: 28

YIL: 17

2015/1

Uludağ Üniversitesi

Fen-Edebiyat Fakültesi Adına Sahibi : Prof. Dr. İ. Naci CANGÜL

Yazı İşleri Sorumlusu:

: Prof. Dr. Hatice ŞAHİN

Yayın Kurulu:

Prof. Dr. Alev Sınar UĞURLU
Prof. Dr. Abdülkadir ÇÜÇEN
Prof. Dr. Cafer ÇİFTÇİ
Prof. Dr. Hüsamettin ARSLAN
Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN
Prof. Dr. Tefvik ALICI
Doç. Dr. Elvan TOPALLI

Bu Sayının Hakem Kurulu

Prof. Dr. Ozan Tunca (Anadolu Ü.)
Prof. Dr. Cihat Taşkın (İTÜ)
Prof. Dr. Rahim Tarım (Mimar Sinan Ü.)
Prof. Dr. Hatice Şahin (U.Ü.)
Prof. Dr. Yusuf Oğuzoğlu (Düzce Ü.)
Prof. Dr. Behçet Kemal Yeşilbursa (Uludağ Ü.)

Prof. Dr. Alev Sınar Uğurlu (Uludağ Ü.)
Doç. Dr. İbrahim Şirin (Kocaeli Ü.)
Doç. Dr. Göhhan Yavuz Demir (U.Ü.)
Doç. Dr. Ercan Alkaya (Fırat Ü.)
Doç. Dr. Elif Atıcı (Uludağ Ü.)

Ulusal hakemli dergi niteliğinde olup yılda iki kez yayımlanan Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi ilk sayısından itibaren Index Islamicus ve EBSCO tarafından taranmaktadır.

ISSN 1302-2423

Yazışma Adresi:

Uludağ Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
16059 Görükle / BURSA
e-mail: sbd@uludag.edu.tr
www20.uludag.edu.tr/~sbd

Dizgi – Baskı:

Uludağ Üniversitesi
Basımevi Müdürlüğü
16059 Görükle/BURSA 2015
Tel & Fax: 0224 294 05 31
e-mail: basimevi@uludag.edu.tr

İ Ç İ N D E K İ L E R

Sayfa

1. Kemandan Viyolaya Geçiş Süreci
Görkem ÇALGAN..... 1
2. Aka Gündüz'ün Kaleminden Fuhuşa Sürüklenen Kadımlar
Alev Sınar UĞURLU 11
3. Selahattin Enis'in Neriman Romanında Kadın
Hümeyra ECEVİT..... 31
4. Kırkor Ceyhan'ın Kısa Öykülerinin Dili ve Tehcir
Mümtaz SARIÇİÇEK..... 43
5. +Ak ve (I)k Eklerinin T. Türkçesi Ağızlarında Kullanımı
Üzerine Bir Değerlendirme
Fatih ÖZEK..... 57
6. Bazı Türkçe Kıyasü'l-Enbiyalara Göre Âdem'in Dili
Bilge ÖZKAN NALBANT..... 69
7. Osmanlı Donanmasında Modern Teknolojiyi Yakalamak:
Bahriye Sanayi Alayları
Burcu KURT 79
8. Osmanlı Bursası'nda Eczaneler, Eczacılar ve Ecza Tüccarları
(1861-1919)
İsmail YAŞAYANLAR..... 113
- Kitap Değerlendirme:**
9. Oyunun Kurallarını Yok Saymak: Heart W. Lowry'ye Cevap
Ayşegül KILIÇ 131

CONTENTS

Page

1. Transitional Process From Violin To Viola
Görkem ÇALGAN..... **1**
 2. Women Driven To Prostitution By The Pen of Aka Gündüz
Alev Sınar UĞURLU **11**
 3. The Woman in Selâhattin Enis' Novel “Neriman”
Hümeyra ECEVİT..... **31**
 4. Language of Kirkor Ceyhan’s Short-Story and Relocation
Mümtaz SARIÇİÇEK..... **43**
 5. An Evaluation on Use of the Suffixes ‘+AK and (I)K’ in
Turkey Turkish Sub-Dialects
Fatih ÖZEK..... **57**
 6. Adam’s Language, According to Some Turkish Kısasü’l-Enbiya
Bilge ÖZKAN NALBANT..... **69**
 7. Modern Technology to Capture The Ottoman Navy:
Naval Industry Regiments
Burcu KURT **79**
 8. Pharmacies, Pharmacists and Medicine Dealers in Ottoman Bursa
(1861-1919)
İsmail YAŞAYANLAR..... **113**
- Kitap Değerlendirme:**
9. Ignoring the Rules of the Game: Reply to Heath W. Lowry
Ayşegül KILIÇ **131**

KEMANDAN VİYOLAYA GEÇİŞ SÜRECİ

Görkem ÇALGAN*

ÖZET

Kemandan viyolaya geçiş sürecinde, bu iki çalgı arasındaki yapısal farklılıklar nedeniyle öğrenciler karmaşık bir uyum süreci geçirmektedirler. Fizik-teknik, ton üretme, vibrato, entonasyon ve anahtar değişikliği gibi sorunların yaşandığı bu sürecin çabuk ve kolay aşılması, öğrencinin viyola üzerindeki kontrolünün bir an önce oluşturulması açısından önemlidir. Bu çalışmada, geçiş sürecinde doğabilecek sorunları birebir yaşamış öğrencilere rehberlik edilerek oluşturulmuş çözümler için tutulan yol ayrıntılı bir biçimde ele alınmıştır. Bu yöntem ve öneriler kullanılarak, öğretmenlerin öğrencilerine rehberlik edip onları kemancı konumundan, gerçek viyolacı konumuna getirmelerine yardımcı olmak amaçlanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Keman, Viyola, Viyola seçimi, Geçiş, Süreç.

ABSTRACT

Transitional Process From Violin To Viola

During the transition process of switching from violin to viola, students often experience some complications as they try to adapt to the structural differences between the two instruments. It is very important for students to overcome problems in such areas as physical-technical, tone production, vibrato, intonation and the differences between the cleffs in order to establish complete control over the viola as quickly as possible. The subject of this research is experimented strategies for guiding students in finding effective solutions to problems which can arise in the transition from violin to viola. The objective of this

* Doç., Uludağ Üniversitesi, Devlet Konservatuarı, Yaylı Çalgılar Anasanat Dalı,
gcalgan@gmail.com.

research is to help teachers with a practical guide to helping students become violists by using the methods and suggestions in this study.

Key Words: *Violin, Viola, Choosing Viola, Transition, Process.*

GİRİŞ

Kemandan viyolaya geçiş nedenlerini temel olarak iki konu ile sınırlandırmak olasıdır; birincisi, çalıcının fiziksel özelliklerinin -kol uzunluğu, ellerin büyüklüğü gibi- daha büyük bir çalgı olan viyolaya uygun olması, ikincisi ise viyolanın orkestra ve oda müziği dağarcığında oynadığı önemli rol ve solo çalgı olarak popülaritesinin gittikçe artmasıdır.

Keman ve viyola arasında çok yakın bir ilişki bulunsa da, her iki çalgının da kendine özgü özelliklerden dolayı iki çalgı arasında çalma bakımından farklılıklar bulunmaktadır. Viyolanın daha büyük bir çalgı olması nedeniyle sol el-sağ el teknikleri ve tutuş, kemana göre değişiklik göstermektedir.

Kemandan viyolaya geçen bir öğrencinin bilinçli bir şekilde ve doğru adımlarla yeni çalgısına uyum sağlayabilmesi, olası sorunların çözümü ve geçiş sürecinin daha rahat atlatılması açısından önem taşımaktadır. Uyum sürecinde öğrenciye yardımcı olacağı düşünülen bu çalışmadaki öneri ve yöntemler, çeşitli araştırmalar ve deneyimler sonucunda ortaya çıkmıştır.

Bu çalışmanın konusu olarak seçilen kemandan viyolaya geçiş süreci, viyola seçiminde dikkat edilmesi gereken unsurların yanı sıra, tutuş tekniği, sağ-sol el teknikleri ve ton üretme şeklinde genel başlıklar altında ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Kemandan viyolaya geçen bir öğrencinin, bu iki çalgı arasındaki ayrıntılara uyum sağlayabilmesi ve bu uyum süreci sırasında oluşabilecek sorunların en aza indirgenmesi için viyola seçimi, viyola tutuşu, yay tutuşu, karakteristik bir viyola tonu oluşturabilmek, sağ kol ağırlığı, yay hızı, yayın ses noktasına konumlanması, vibrato, doğru beden pozisyonu, entonasyon ve do anahtarı okuma konusunda öneriler sunulacaktır. Bu araştırmanın amacı, yeni viyolacıların öğretmenleri rehberliğinde çalgılarına uyum sağlamalarına ve bu süreci en verimli şekilde geçirmelerine katkıda bulunmaktır.

KEMAN VE VİYOLA ARASINDAKİ YAPISAL FARKLILIKLAR

15.yy. ikinci yarısında Kuzey İtalya'da ortaya çıkan viyola, 1930'larda Lionel Tertis ve Arthur Richardson'ın çalgıya son şeklini vermelerine kadar yapısal olarak sürekli bir değişim içinde olmuştur. Akustik olarak yeterli potansiyele sahip, tutuşu ve çalınması daha kolay bir

çalgı olabilmesi için yüzyıllar boyunca gerek tür gerekse boyut olarak gelişim gösteren viyola ile keman arasındaki yapısal farklar, sadece çalgı büyüklüğünden oluşmamaktadır.

Keman ve viyola, ağırlık, uzunluk, teller, anahtar ve çalma tekniği bakımından farklı çalgılardır. Viyolada tellerin arasındaki açıklık kemana göre 1-1,5 milimetre daha fazladır. Kemanda Sol-Re-La-Mi telleri kullanılırken, viyolada bu tellerin bir beşli pes sesleri, Do-Sol-Re-La telleri kullanılır. Viyolanın üçüncü ve dördüncü telleri, kemanda aynı yerde bulunan tellerin tersindedir. Bu sol el akort anahtarındaki terslik durumu ise viyoladaki kalın dördüncü tel akort anahtarının ters kıvrımından kaynaklanır (Whistler, 1947:2). Bir tam kemanın uzunluğu 35.5 cm iken, bu uzunluk viyolada 38 cm'den 42 cm'ye kadar olabilir. Çok yaygın olmasa da, 42 cm'den daha büyük viyolalara da rastlanmaktadır.

Keman, soprano sesi temsil eden bir yaylı çalgıdır ve notaları sol anahtarı ile yazılır. Alto sesi ile viyola notaları ise üçüncü çizgi do anahtarı ile yazılır ve orkestrada armonik yapının kurgulanmasında yaşamsal bir önem taşımaktadır.

Bir viyola yayının ağırlığı 69-74 gram aralığındayken, keman yayı ortalama 10 gram daha hafiftir. Kemanın ses aralığı 4 oktavdır. Buna karşın viyola ancak 3,5 oktava çıkabilir. Keman ve viyola yayı, topuğun şekline bakarak ayırt edilebilir; keman yayının topuğu daha köşeli ve sivri iken, viyola yayının topuğu genellikle yuvarlatılmıştır.

VİYOLA SEÇİMİ

1930'larda Lionel Tertis ve Arthur Richardson tarafından son şekli verilen ve Tertis modeli adıyla geliştirilen modern viyolalar 38 cm'den 42,5 cm'ye kadar uzayan bir yapıya sahiptir. Çok yaygın olmasa da, bu ölçülerden daha büyük viyolalara da rastlanmaktadır. Viyola ölçüleri, çalgı yapımcısına veya ülke kökenine göre çeşitlilik göstermektedir.

Kemandan viyolaya geçen bir öğrenciye doğru çalgıyı seçerken dikkat edilmesi gereken noktalar vardır. Öğrencinin yaşı, beden duruşu, kol uzunluğu, boyun uzunluğu ve parmak uzunluğu verilerine göre en uygun viyola seçilmelidir. Seçilen viyolanın öğrencinin bedensel yapısına uygun olması, alışma devresinde oluşabilecek teknik sorunların önüne geçmek açısından önem taşımaktadır.

Viyola seçiminde ilk adım olarak öğrencinin kol uzunluğunun ölçülmesi önerilebilir:

Tablo 1: Kol uzunluğuna göre seçilmesi önerilen viyola lleri

Kol Uzunluğu	Viyola ls
62,5 cm – 64,5 cm	38 cm viyola
64,5 cm – 66,5 cm	39 - 40 cm viyola
66.5 cm – 68,5 cm	40 - 41 cm viyola
68,5 cm - 71 cm	41- 42 cm viyola

Kemandan viyolaya geçen öğrenciye rahat bir başlangıç yaptırarak için bütün bu kriterler göz önüne alınarak, olması gerekenden daha küçük bir viyola da tercih edilebilir. Bu seçim, alışma evresinde oluşabilecek sorunları en aza indirgeyerek daha rahat bir geçiş yapmaya olanak sağlayacaktır.

KEMAN VE VİYOLA TUTUŞU ARASINDAKİ FARKLILIKLAR

Viyolanın kemandan daha büyük ve ağır olması nedeniyle viyolaya fiziki yaklaşımda bazı değişiklikler gerekmektedir. Viyola için gerekli bedensel yapıya sahip öğrenciler -kol uzunluğu, omuz genişliği gibi- viyolayı, daha küçük bir çalgı olan kemanı tutar gibi, boyun ve omuzları içe doğru kapatacak şekilde tutma eğiliminde olurlar (Wallace, 1993:71). Böyle bir durumla karşılaşıldığında, viyolanın daha uzun ve geniş bir çalgı olmasından dolayı, kolların da birbirinden daha uzak olması gerektiği göz önüne alındığında, omuzların içe doğru kapanmaması ve birbirine doğru yaklaştırılmamasına çalışılmalıdır. Doğru tutuş şeklinin oturtulması, birçok teknik konuda daha hızlı ilerleme sağlayacağı ve ileride oluşabilecek bir takım fiziksel sorunların engellenmesinde, aynı zamanda iyi bir viyola tonu elde etmede de yararlı olacaktır.

Viyola tutuşunda oluşabilecek bir diğer sorun ise viyolanın kemana göre daha ağır olması nedeniyle öğrencilerin çalgıyı aşağıya doğru sarkıtılmalarıdır. Viyolanın büyüklüğüne bağlı olarak çalgının sarkması, çenede baskı ve vücutta istenmeyen kasılmaların artmasına neden olabilir, ayrıca bu durum yayın telle bağlantısını azalttığı gibi sol el parmaklarının akıcı olarak işlemesini de engellemektedir. Doğru enelik ve yastık seçiminin yanı sıra, kollar ve omuzların açık pozisyonda tutularak viyolanın düz tutulmasının sağlanması bu sorunun çözümünde önemli noktalarıdır. eneyle omuz arasındaki mesafe göz önüne alınarak yastık ayarı ve çene pozisyonunda çalgıyı desteklemek öğrencinin konforlu bir tutuş elde etmesinde önemli bir rol oynayacaktır.

Viyola tutuşunda öğrencilerin üstünde durması gereken bir diğer konu da sol kol pozisyonudur; viyolada sol kol kemana göre daha açık ve yana doğru uzanabilir. El pozisyonunda ise parmak aralığının özellikle 1. ve

2. pozisyonlarda daha geniş olması bilek açısını da etkiler. Sol elin doğal bir pozisyona gelmesi için öğrenci dört sesli bir kalıba basarken el ve bilek rahat bir pozisyona getirilebilir (Wallace, 1993:71). Parmakların daha büyük açılması gerekliliği oktav ve onlular çalınırken parmakların esnekliğine de bağlı olarak bir takım sorunlarla karşılaşılmasına neden olabilmektedir. Dördüncü parmağı ileri uzatmak yerine birinci parmağı geri çekmeye çalışmak bu sorunun çözümünde yardımcı olacaktır. Viyola tellerinin açıklığının kemana göre daha fazla olması, üst pozisyonlarda paralel beşli çalarken parmakların konumlanmasında ve doğru entonasyon sağlamada zorluklara yol açabilir. Köprünün doğru kavislenmesi ve tellerin açıklığını çalıcının eline göre ayarlamak bu problemin çözümünde yararlı olacaktır.

Viyola gövdesinin üst kısmının genişliği de özellikle kalın tellerde üst pozisyonları çalarken sol kolun zorlanmasına neden olabilir. Keman çalan öğrencilerin viyolaya geçtiklerinde bu gibi üst pozisyonlarda zorluk yaşamamaları için bir takım ayarlamalar yapmaları gerekebilir. Viyolada sol el başparmağının üst pozisyonlara geçerken sapın altına doğru olabildiğince rahat hareket eder bir duruma getirilmesi çözümü sağlayacaktır (Palumbo, 1984:59). Sol kol ve bileğin rahat olması, öğrencinin fiziksel özellikleri göz önüne alınarak titizlikle ayarlanması gereken bir konudur.

Yay Tutuşu

Viyola tutuşunun doğru olarak ayarlanmasından sonra sağ kolun da tekrar gözden geçirilmesi gerekmektedir. Viyoladaki ses noktasının kemana göre daha uzak olması, sağ kolu da büyük oranda etkiler ve sağ kolun daha açık olarak ileriye uzanması gerekliliğini getirmektedir. Sağ kol pozisyonunda dikkat edilecek en önemli nokta, dirseğin yukarıda tutulmasıdır. Eğer bu sağlanırsa yay tekniği için gereken baskı sadece bilekle değil, kolun bütünüyle desteklenmiş olur.

Keman yayına oranla daha ağır olan viyola yayını tutarken sağ el parmaklarının daha açık pozisyonda olması, yay ağırlığının parmaklar arasında dengelenmesine yardımcı olacaktır. Ton elde etme açısından da önemli bir konu olan yay ağırlığının dengelenmesi ve doğru baskıyı oluşturma, sağ elin ve kolun gereken şekilde pozisyonlanması ile büyük ölçüde sağlanmış olacaktır. Ayna karşısında çalışmak, sadece yay tutuşunun düzeltilmesi açısından değil, beden duruşu ve sol el pozisyonu açısından da son derece faydalı bir çalışma yöntemidir. Aynada en iyi gözükten tutuşu, aynadan uzaktayken de tekrar etmek ve kendi kendini sürekli kontrol etmek, bu çalışmanın verimliliğini artırma açısından önerilebilir.

TON ÜRETME

Viyola çalan kişilerin bütün yorumculuk hayatları boyunca belki de en çok üzerinde durdukları konu, viyolaya özgü nitelikli bir ton elde etmektir. Genellikle küçük viyolalarda karşımıza çıkan yetersiz ses niteliği büyük viyolalarda da görülebilmektedir. Karakteristik bir viyola tonu oluşturmada çalgının kalitesi çok önemli olsa da, bu konuda çalıcıya büyük görevler düşmektedir. Viyolada koyu, zengin ve sıcak bir ton elde etmek için birkaç önemli nokta bulunmaktadır;

Sağ Kol Ağırlığı

Mümkün olduğunca zengin ve karakteristik bir viyola tonu oluşturmak için sağ kol ağırlığının tel üzerine eşit bir şekilde dağılması ve kol ağırlığının kemana göre daha fazla olması gerekir. Viyola yayının daha ağır olması gerekli baskıyı elde etme açısından yardımcı bir unsur olacaktır (Palumbo, 1984:59). Baskı konusunda yapılan hatalardan biri, viyolanın kemana göre daha fazla baskı gerektirdiği yaklaşımı ile öğrencinin çözümü sağ kol ağırlığını kullanmak yerine, baskıyı el ya da sadece parmaklarla yapmaya çalışmalarıdır. Yay kıllarının tamamının telle temas etmesi ve bunu yaparken sağ kolun doğal ağırlığını hissederek çalmak, elin ya da birinci parmağın baskısını ortadan kaldıracaktır. Viyolanın en ince teli üzerinde sağ elin ve işaret parmağının baskıyla çalması durumunda çirkin sesler elde etmek kaçınılmazdır. Sağ kolun doğal ağırlığının kullanılması ile öğrencinin baskı konusunda değişik bir ayarlama yapmasına gerek kalmayacaktır.

Yay Hızı

Sağ kol ağırlığının tel üstüne eşit bir şekilde dağılması ve zengin bir viyola tonu elde etmek için yay çekme hızının doğru ayarlanması gerekmektedir. Özellikle kemanın en kalın teline oranla daha da kalın olan do teli, viyolaya geçen öğrencilerin en çok önem vermeleri gereken tel olacaktır. Eğer yay olması gerekenden daha yavaş çekilirse viyoladan ısırtıcı bir ses çıkacak, çok hızlı çekilirse de yayın telde yarattığı titreşim azalacak ve kısır bir ses elde edilecektir (Barret, 1996:61). Do telinde istenilen tonu elde etmek için crescendo-diminuendo çalışmaları yapmak dikkate değer bir gelişme sağlayacaktır.

Ses Noktası

Ses noktası, yayın köprü ile tuşenin arasında konumlandırıldığı alandır. İyi bir ton elde etmek için, yayı köprüyle tuşenin tam ortasında ve köprüye paralel biçimde düz olarak çekmek gerekmektedir. Öğrencilerin artikülasyon ve ton kalitesinde karşı karşıya geldiği birçok sorun, yayın düz olarak çekilip çekilmediğini ayna karşısında gözlemlenmeleriyle giderilebilir. Öğrencilerin ses noktasını nasıl kullandığı, yayın kökten uç kısmına gitme

şekli ve yay değiştirme ses kalitesini etkileyecektir. Bütün yaylı çalgılarda olduğu gibi viyolada da iyi ses çıkarma, yayın hızı, baskısı ve ses verme noktası arasında kurulacak iyi bir ilişkiyle elde edilebilir (Wallace, 1993:72).

Vibrato

Vibrato tekniği diğer yaylı çalgılarda da olduğu gibi tamamen kişiye özeldir. Viyola tellerinin kalınlığı ve uzunluğu, viyola almaya yeni başlamış bir öğrencinin vibrato tekniğini etkileyebilecek unsurlardandır. Viyolada daha yavaş ve geniş vibrato yapma gibi doğal bir eğilim bulunmaktadır. Daha yavaş ve geniş vibratonun, daha koyu bir ton üretilmesine yardımcı olduğu da yaygın bir dūřündür. Vibratonun kemana göre daha geniş olması çoęu zaman gereklidir fakat yavaş olması gerekmez (Palumbo, 1984:59). Vibratonun hızı ve genişliği, alınan pasajın müzikal içeriğine göre değişmektedir ve öğrencilerin bu unsuru da göz önünde bulundurmaları gerekmektedir.

Vibratonun koldan ya da bilekten yapılması, parmak uçlarının dikey ve yatay hareketlerde esnek olması gerektiği gerçeğini değiştirmez. Kemandan viyolaya geçiş yapan öğrenciler değişik hızlarda vibrato denemeleri yaparak çıkan sesi geliştirmeye alışmaldırlar. Bu çalışmayı yaparken vibratonun ne ve arkaya doğru eşit ve ritmik olması hedeflenmelidir.

Beden Pozisyonu

Viyola çalarken bedenin duruş pozisyonu, çalgının omuz üzerindeki konumu, çalgının yüksekliği, hatta müzik sehпасının yüksekliği bile ton kalitesini etkilemektedir. Fiziksel yaklaşım konusunda da değinildiği üzere, viyolanın aşağı sarkması yayın telle temasını azaltıp tuşa doğru kaymasına neden olur. Bu durum yayın tele dokunduğu noktanın açısını değiştirir ve ses noktasından uzaklaşmasına neden olur. algının sağa ya da sola eğimi ise köprü açısını dolayısıyla ses kalitesini etkiler. algının yere paralel olarak tutulmasını sağlamak ve böyle bir sorunla karşılaşıldığında ayna karşısında çalışarak kontrol edilmesi üzüm açısından yararlı olacaktır.

ENTONASYON

Kemandan viyolaya geçiş sürecinde karşılaşılan bir diğer sorun da entonasyon konusudur. Viyolada tam aralıkları çalmak için parmakların kemana göre daha açık olması gerekebilir ve bu durum ilk başta entonasyon sorunları doğmasına yol açabilir (Whistler, 1947:5). Yarım aralıklar alınırken her iki çalgıda da parmaklar birbirine değse de, bu durum viyolada kişinin parmak yapısına ve viyolanın boyutuna göre değişkenlik gösterebilir. Yarım aralıkları birbirine çok yakın çalma eğiliminde olan yeni

viyolacılar, yarım aralıkların sıkıştırılmaması gerektiğini, 1. pozisyonda bu gibi aralıkları çalarken parmakların arasında boşluk olabileceğini göz önünde bulundurmaldırlar. Doğru aralıkları basmak ve temiz çalmak için kromatik dizi çalışmaları büyük ölçüde yararlı olacaktır.

Fiziksel olarak tutuş tekniğinin oturtulması el pozisyonunu geliştirmeye yardımcı olsa da, yeni viyolacıların doğru entonasyon ile çalabilmeleri için yeni el pozisyonuna, nota yerlerine, daha geniş yarım aralıklara ve armonik ses perdesine alışmaları gerekmektedir. (Wallace, 1993:73). Yeni el pozisyonuna henüz adapte olamamış viyolacılar, başlangıçta pes çalma eğilimi, ya da bundan kaçınmak için el pozisyonunu ileri alıp tiz basma eğiliminde bulunabilirler. El pozisyonunun yeri ve parmakların açılımına alışana kadar armonik ve melodik dizi çalışmaları öğrencilerin yararlanabileceği en iyi egzersizdir. Yeni viyolacıların armonik ses perdesine işitsel olarak alışkın olmaları, bunun için de armonik dizi ve çift ses çalışmaları yapmaları doğru entonasyon elde etmek için gerekli olan çalışmalardır.

DO ANAHTARI OKUMA

Viyola için yazılmış eserlerin, oda müziği ve orkestra partilerinin do anahtarında bestelenmiş olması, bu anahtarın viyola anahtarı olarak da adlandırılmasına neden olmuştur. Müzikte viyola partilerini yazmak için kullanılan üçüncü çizgi do anahtarı, notaların en az ek çizgi kullanılarak gösterilmesine olanak sağlamaktadır.

Do anahtarını akıcı okumak genellikle yeni viyolacıları zorlayan bir konudur. Do anahtarını akıcı şekilde okumayı öğrenmenin ilk adımı yeni bir el-göz koordinasyonu elde etmeye çalışmaktır (Wallace, 1993:73). Bu yeti en iyi şekilde, öğrencilerin daha önce kemanda çaldığı eserlerin transkripsiyonlarını okumayla geliştirilebilir. Daha önce kalıp olarak öğrenilmiş parmak pozisyonuyla, portedeki yeni pozisyonun koordinasyonunu sağlayan bu yöntem sayesinde tuş aralıklarının portedeki yerleri öğrencilerin belleklerine yerleşecektir. Dizi ve arpej çalışmaları, özellikle tek tel üzerinde bir oktav yapılan diziler, birinci pozisyon çift ses alıştırmaları hem do anahtarını akıcı olarak okumada hem de sol elin doğru pozisyonda konumlanmasına yardımcı olacaktır.

Do anahtarını akıcı olarak okuyabilmek için önerilebilecek bir başka yöntem de deşifre çalışmasıdır. Başlangıçta, teknik olarak zor olmayan etütler tercih edilebilir; etütler ritmik, melodik ve armonik olarak bağımsız eserler oldukları ve sıklıkla her etütte sadece bir teknik sorun üzerinde durulduğu için etüt deşifresi, do anahtarı okumayı ilerletme açısından yararlı olacaktır. Do anahtarını akıcı okuyabilme stratejileri ve çalışma yöntemleri kişiden kişiye farklılık gösterebilir, ancak yerleşik bir el-göz koordinasyonun

sağlanması ve yeteri kadar okuma alıştırmaları yapmak büyük ölçüde yararlı olacaktır.

SONUÇ

Ülkemizde 20. yüzyılın üçüncü çeyreğine kadar müzik topluluklarındaki viyola sanatçısı gereksinimini karşılamak için zorunlu olarak, fiziği elverişli olan keman sanatçıları arasından ikna yoluyla viyolacı açığı kapatılmaya çalışılırdı. 1960'lı yılların sonundan itibaren Türkiye'deki eğitimlerinden sonra Avrupa'da eğitim görmüş viyola sanatçıları dönüşlerinde konservatuvarlarda görev alması ile sıfırdan viyola öğrencileri kabul edilerek eğitime başlanmıştır. Ayrıca eskiden keman öğretmenlerince yürütülen viyola dersleri, her açıdan işinin uzmanı olan viyola öğretmenlerince yürütülür duruma gelmiştir.

20. yüzyılda viyola dağarcığının büyük gelişim göstermesi ve solo çalgı olarak artan popülaritesinin artması ile keman öğrencilerinin bu çalgıya olan ilgisi devam etmekte ve geçiş süreci konusu önemini sürdürmektedir. Bu çalışma, geçiş sürecinde oluşabilecek teknik problemlere getirilen çözüm önerileriyle, her öğrencinin kendi fiziki yapısına bağlı olarak değişebilen sorunlara da çözüm yolları geliştirilmesine katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Barret Henry, (1996), 'The Viola: Complete Guide for Teachers and Students', University of Alabama Press, pp. 60-76.
- Çalgan Koral, (1994), Yaylı Çalgılar Tarihi ve Edebiyatı, Yayımlanmamış ders notları.
- Nelson M. Sheila (2003), The Violin and Viola, New York, Dover Publications.
- Palumbo A. Michael (1984), 'Viola: It's Not Just a Big Violin', Music Educators Journal No.70, pp. 58-59.
- Riley W. Maurice, (1980), 'The History of Viola', Vol I, Braun-Brumsfield, pp. 135-252.
- Stowell Robin (2001), 'The Early Violin and Viola', Cambridge University Press, pp. 34-82.
- Wallace David (1993), 'From Violin to Viola: Effecting a Smooth Transition', American String Teacher No. 43, pp. 71-74.
- Whistler S. Harvey (1947), 'From Violin to Viola', Rubank Educational Library No.132, Milwaukee, Hal-leonard, pp. 1-7.

AKA GÜNDÜZ'ÜN KALEMİNDEN FUHUŞA SÜRÜKLENEN KADINLAR

*Alev SINAR UĞURLU**

ÖZET

Fuhuş batağına düşen ya da düşmek üzere olan kadına el uzatıp onu kurtarmak gerektiğini edebiyatımızda ilk defa Ahmet Midhat Efendi Mihnetkeşan ve Henüz On Yedi Yaşında adlı romanlarında ele almıştır. Bu meseleyi işleyen ilk çarpıcı örnekler arasında Abdülhak Hamid Tarhan'a ait olan Bir Sefilenin Hasbıhali, Tevfik Fikret'in "Nesrin" adlı manzum hikâyesi ve Halit Ziya'nın Sefile adlı romanı yer alır. Bu yazarlarla birlikte edebiyatımızda, toplumun ön yargı ile yaklaşım dışladığı, ahlâkî açıdan yargıladığı, bu yargılamanın sonucunda da genellikle mahkûm ettiği düşmüş kadına farklı bir gözle bakılmaya başlanır. Acıma duygusu ön plana geçer. Mutlak kurallara bağlı ahlâk anlayışının dışına çıkılır, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın ifadesiyle "insanî ahlâk" harekete geçer. Bu kadınları düşüren sebepler üzerinde düşünmek, bu sebepleri ortadan kaldırmak, onların dertlerini paylaşmak ve düşmek üzere ya da düşmüş kadını topluma kazandırmak gerektiği mesajı ile konu farklı bir bakış açısından edebiyata yansımaya başlar. Gerek Batı edebiyatının gerekse yazarların kendi hayat tecrübelerinin etkisiyle düşmüş kadına acıma Türk edebiyatına yeni bir tem olarak girer. Bu tem Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı'nda sosyal bir duyarlılığa dönüşür. Fuhuş batağı içine saplanmış kadının iç dünyası, çevresi ile ilişkisi, kötü yola düşmede ailevi ve sosyal sebepler, bu durumun birey ve toplum üzerinde etkisi ve çıkış yolları Türk yazarlarının işlediği konulardan biri haline gelir. Yazarlarımız içinde bu sosyal yarayı en geniş şekilde ele alan Aka Gündüzdür. Aka Gündüz Türkiye'de sosyoloji araştırmalarının sınırlı olduğu bir dönemde meseleyi sosyal boyutu ile ele almış, nedenler ve sonuçları roman vasıtası ile yansıtmış ve yine roman çerçevesi içinde çözüme yönelik öneriler getirmiştir.

Aka Gündüz'ün romanlarında fuhuşa sürüklenen kadınlar dikkat çekici yoğunluktadır. Bu kadınların büyük kısmı, yaşadıkları devre göre eğitimlidirler, saygın ailelere mensupturlar. Ancak çeşitli sebeplerle ailelerinden uzaklaşmışlardır.

* Prof.Dr., Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

Hayat tecrübeleri hiç yoktur. Saflıklarının ve tecrübesizliklerinin kurbanı olurlar. Kimi tecavüze uğrar; kimi evlenme vaadi ile kandırılır; kimi bir aile bireyinin, kimi dost zannedip en fazla güvendiği kişinin ihanetine uğrar; kimi kadın tacirlerinin tuzağına düşer... Düşme sebepleri farklıdır ama bu kadınların hepsi aile korumasından, özellikle öz anne ilgi ve korumasından mahrumdurlar. Hepsi toplum tarafından dışlanmıştır. Tek başınadırlar. Sokakta, barda, randevuevinde veya ahlâkî açıdan yozlaşmış salonlarda sömürülürler. Hakaret ve şiddet görürler. Katlanmak zorunda bırakıldıkları sefil hayat içinde yüreklerindeki temizliği korurlar. Bu kadınları görülen manzaraya göre değerlendirmemek gerektiğine inanan yazar özellikle düşme sebepleri üzerinde durur. Onlara elbette acımak lâzım geldiğini ancak kucak açmanın tek gerekçesinin acıma duygusu olmaması gerektiğini, böyle bir yaklaşımın gurur kırıcı olduğunu ifade eder. Aka Gündüz'ün asıl istediği, kurtarmaya yönelik çözüm yolları bulmaktır. Romanlarında yer yer cumhuriyetin temel prensiplerini içine sindirmiş ve sosyal duyarlılığı olan kahramanların bireysel çabaları ile tehlikede olan kadınların bazılarını kurtarır. Ancak aile dışındaki bireylerden gelen çabaların yetersiz olduğunu bilen yazar, önce aile himayesini şart koşar. Aile himayesinin olmadığı yerde devlet himayesinin zorunlu olduğunu anlatmaya çalışır. Fuhuşla mücadelede okuyucuyu ikaz etmenin yanı sıra konuya yetkililerin dikkatini çekmek ister. Türkiye'de ilk kez roman sınırları içinde kadın sığınma evlerinin gerekliliği üzerinde durur ve bugünkü işleyişinden çok farklı bir kadın sığınma evi projesi sunar.

Anahtar Sözcükler: Edebiyat, Düşmüş kadın, Aka Gündüz, Acıma, İnsani ahlâk, Kadın Sığınma Evi.

ABSTRACT

Women Driven To Prostitution By The Pen of Aka Gündüz

The necessity of coming to the aid of and saving the woman who has fallen or is about to fall in the trap of prostitution was first dealt with in our literature in the novels by Ahmet Midhat Efendi entitled Mihnetkeşan and Henüz On Yedi Yaşında. Among the first impressive examples treating this issue are included "Bir Sefilenin Hasbıhali" belonging to Abdülhak Hamid Tarhan, the story by Tevfik Fikret written in verse and entitled "Nesrin" and Halit Ziya's novel entitled Sefile. Thanks to these authors, the society, approaching with prejudice and excluding, judging morally, and generally condemning as a result of this judgment, has started to view the fallen woman differently. The feeling of compassion for these women becomes a matter of primary importance. People come out of the moral understanding based on absolute rules, and with the words by Ahmet Hamdi Tanpınar, "humane morals" begin to act. Through thinking over reasons why those women have fallen, removing those reasons, sharing their problems and the message of the necessity of reintegrating the woman, who is about to fall or has fallen, the issue starts to be reflected into literature from a different point of view. Under the effects of both the Western literature and authors' own life experiences, the feeling of compassion for the fallen woman enters the Turkish literature as a new

theme. This theme turns into a social awareness in the Republican Period Turkish Literature. The inner world of the woman who has fallen in the trap of prostitution, her relationship with her surrounding, familial and social reasons for becoming a prostitute, the effect of this situation on the individual and the society and solutions become one of the themes which Turkish writers discuss. Among our writers, it is Aka Gündüz who deals with this social trauma in the broadest sense. Aka Gündüz dealt with the issue together with its social dimension in a period when sociology studies were limited in Turkey, reflected causes and effects through the novel and again proposed solutions within the frame of the novel.

In Aka Gündüz's novels, women who are driven to prostitution are strikingly many in number. Great majority of these women are educated compared to period in which they live and members of respected families. However, for various reasons, they have grown distant from their families. They have no life experiences. They become victims of their innocence and lack of experience. Some are raped; some are deceived with a promise of marriage; some are betrayed by a family member, some by a most confident friend; some fall in the trap of pimps... Reasons for falling are different, but all of those women are deprived of family protection, particularly the care and protection of their own mothers. All of them are excluded from the society. They are alone. They are exploited in the street, bar, brothel or saloons which have become morally decadent. They are insulted and exposed to violence. They maintain the purity in their hearts in the miserable life which they are obliged to bear. The writer believing that those women should not be evaluated according to appearance dwells especially upon reasons for falling. He expresses that it is certainly necessary to feel compassion for them, but the only reason for taking them in should not be the feeling of compassion and such an approach is pride-hurting. Aka Gündüz's actual desire is to find out solutions towards saving them. In his novels, from time to time, with individual efforts of heroes having internalized the fundamental principles of the republic and having social awareness, he saves some of the women who are in danger. However, the writer, knowing that efforts of individuals other than family members fall short of helping those women, lays family protection down as a first condition. He tries to convince people of the fact that where there is no family protection, government protection is a necessity. Besides warning the reader about fighting against prostitution, he desires to call authorities' attention to the issue. For the first time in Turkey, he dwells upon the necessity of women's shelters within the boundaries of the novel and he presents a women's shelter project whose function is very different from that of today's women's shelters.

Key Words: Literature, Women driven to prostitution, Aka Gündüz, Compassion, humane morals, Women's shelters.

Fuhuş batağına düşen ya da düşmek üzere olan kadına el uzatıp onu kurtarmak gerektiğini edebiyatımızda ilk defa Ahmet Midhat Efendi dile getirmiştir. Ahmet Midhat Efendi *Mihnetkeşan* (1871) adlı eserinde henüz kötü yola düşmemiş ancak düşmek üzere olan Müslüman bir genç kızın karşısına ona merhametle yaklaşan bir erkek çıkarır ve evlenme yolu ile genç kızı kurtarır. *Henüz On Yedi Yaşında* (1881) adlı romanında da batağa tamamen saplanmış bir Rum kızının durumuna acıyan ve yazara çok benzeyen Müslüman bir Türk erkeği bu kızı himaye eder ve onu kendi dininden- Hristiyan- bir delikanlı ile evlendirerek temiz bir hayatın içine yerleştirir. Bu meseleyi ele alan ilk çarpıcı örnekler arasında Abdülhak Hamid'e ait olan *Bir Sefilenin Hasbıhali* (1886), Tevfik Fikret'in "Nesrin" adlı manzum hikâyesi ve Halit Ziya'nın *Sefile* (1887) adlı romanı yer alır. Bu yazarlarla birlikte toplumun ön yargı ile yaklaşım dışladığı, ahlâkî açıdan yargıladığı, bu yargılamasının sonucunda da genellikle mahkûm ettiği düşmüş kadına farklı bir gözle bakılmaya başlanır. Acıma duygusu ön plana geçer. Mutlak kurallara bağlı ahlâk anlayışının dışına çıkılır, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın ifadesiyle "insanî ahlâk" (Tanpınar 1976: 290) harekete geçer. Bu kadınları düşüren sebepler üzerinde düşünmek, bu sebepleri ortadan kaldırmak, onların dertlerini paylaşmak ve düşmek üzere ya da düşmüş kadını topluma kazandırmak gerektiği mesajı ile konu farklı bir bakış açısından edebiyata yansımaya başlar. Gerek Batı edebiyatının¹ gerekse yazarların kendi hayat tecrübelerinin etkisiyle² düşmüş kadına acıma Türk edebiyatına yeni bir tem olarak girer. Bu tem Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı'nda sosyal bir duyarlılığa dönüşür. Fuhuş batağı içine saplanmış kadının iç dünyası, çevresi ile ilişkisi, kötü yola düşmede ailevi ve sosyal sebepler, bu durumun birey ve toplum üzerinde etkisi ve çıkış yolları Türk yazarlarının işlediği konulardan biri haline gelir. Yazarlarımız içinde bu sosyal yarayı en geniş şekilde ele alan Aka Gündüzdür³. Aka Gündüz Türkiye'de sosyoloji araştırmalarının sınırlı olduğu bir dönemde meseleyi sosyal boyutu ile ele almış, nedenler ve sonuçları roman vasıtası ile yansıtmış ve yine roman çerçevesi içinde çözüme yönelik öneriler getirmiştir.

¹ Romantizmin ve Victor Hugo'nun etkisi bir hayli fazladır.

² Örnek olarak Ahmet Midhat Efendi, Müslüman olunca Hafize Melek adını alan ikinci eşini fuhuş batağından çıkararak kurtarmıştır.

³ Aka Gündüz'ün romanlarında sosyal meseleler ve kadın hakkında bkz. Abide Doğan, *Aka Gündüz'ün Romanlarında Sosyal Meseleler*, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 1985 (yayınlanmamış yüksek lisans tezi); Abide Doğan, *Aka Gündüz*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989, Alev Sınar, *Aka Gündüz'ün Romanlarında Kadın*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2007; Mehmet Güneş, *Sosyal Meseleler Karşısında Aka Gündüz*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2011

Aka Gündüz'ün romanlarında fuhşa sürüklenen kadınlar⁴ dikkat çekici yoğunluktadır ve genellikle aslı kahramanıdır. Bu kadınların büyük kısmı, yaşadıkları devre göre eğitimlidirler, saygın ailelere mensupturlar. Ancak çeşitli sebeplerle ailelerinden uzaklaşmışlardır. Hayat tecrübeleri hiç yoktur. Kolay kandırılırlar. Safliklarının ve tecrübesizliklerinin kurbanı olurlar. Kimi tecavüze uğrar; kimi evlenme vaadi ile kandırılır; kimi bir aile bireyinin, kimi dost zannedip en fazla güvendiği kişinin ihanetine uğrar; kimi kadın tacirlerinin tuzağına düşer... Düşme sebepleri farklıdır ama bu kadınların hepsi aile korumasından, özellikle öz anne ilgi ve korumasından mahrumdurlar. Hepsisi toplum tarafından dışlanmıştır. Tek başınadırlar. Sokakta, barda, randevuevinde veya ahlâkî açıdan yozlaşmış salonlarda sömürülürler. Hakaret ve şiddet görürler. Katlanmak zorunda bırakıldıkları sefil hayat içinde yüreklerindeki temizliği korurlar. Bu kadınları görülen manzaraya göre değerlendirmemek gerektiğine inanan yazar özellikle düşme sebepleri üzerinde durur. Onlara elbette acımak lâzım geldiğini ancak kucak açmanın tek gerekçesinin acıma duygusu olmaması gerektiğini, böyle bir yaklaşımın gurur kırıcı olduğunu ifade eder⁵. Aka Gündüz'ün asıl istediği, kurtarmaya yönelik çözüm yolları bulmaktır. Romanlarında yer yer doktor, avukat, hâkim, gazeteci gibi cumhuriyetin temel prensiplerini içine sindirmiş ve sosyal duyarlılığı olan kahramanların bireysel çabaları ile tehlikede olan kadınların bazılarını kurtarır. Ancak aile dışındaki bireylerden gelen çabaların yetersiz olduğunu bilen yazar, önce aile himayesini şart koşar. Aile himayesinin olmadığı yerde devlet himayesinin zorunlu olduğunu anlatmaya çalışır. Fuhuşla mücadelede okuyucuyu ikaz etmenin yanı sıra konuya yetkililerin dikkatini çekmek ister.

I- KADINI FUHUŞ BATAĞINA DÜŞÜREN SEBEPLER

Namusun yıkılmasını bütün hayatın yıkılmasıyla eş tutan Aka Gündüz'ün kadını düşüren sebepler üzerinde ilk olarak durduğu romanı *Bu Toprağın Kızları*'dır (1927).

Bu romandaki dört kadın kahraman da anne rehberliği ve himayesinden yoksundurlar. “Sokak kızı” Masume 17 yaşındadır. Şehit düşmüş bir babanın kızı olan Masume annesini de kaybedince abla ve eniştesinin yanına sığınır. 25 yaşındaki “salon kızı” Fahriye boşanmış bir

⁴ Aka Gündüz'ün bazı kadın kahramanları da fuhşa sürüklenmek istenirken kurtulurlar. *Çapraz Delikanlı*'daki Faika (Aykız), *Bir Şoförün Gizli Defteri*'ndeki Erol'un arkadaşının kız kardeşi, *Sansaros*'taki Emine, *Bir Kızın Masalı*'ndaki İlki bu açıdan şanslı kadınlardır.

⁵ “İyi veya kötü, güzel yahut çirkin bütün kadınlar acınmak ister görünürler de, acınmağa tahammül edemezler. Bir kadının izzetinefsi, ona acıdiklarını hissettiği dakikada parçalanır.” (Bu Toprağın Kızları, s. 85)

anne babanın çocuğudur. Bebekken annesi onu zengin bir aileye evlâtlık olarak vermiştir. 23 yaşındaki “kendi kendisinin kızı” Sârâ, üst düzey bir devlet adamının torunudur. Bebekken dedesi ve babasını kaybetmiş, annesi tarafından terk edilmiş, kendisine kalan mirası halasına kaptırmış, halasının yanında bir besleme gibi büyümüştür. 30- 35 yaşlarındaki “bu toprağın kızı” Nazlı, Beşiktaş’taki küçük bir konakta maddî açıdan sıkıntı çekmeyen bir kaymakam kızı olarak dünyaya gelmiştir.

Bu kadın kahramanlar iyi eğitilmişlerdir. Masume kolejde okumuştur. Fahriye iyi derecede Fransızca ve İngilizce bilir. Rıza Tevfik ve Tevfik Fikret’ten özel dersler alır. Sârâ zengin arkadaşlarının ödevlerini yaparak kazandığı para ile okur. Fransızca bilen Nazlı, kolej mezunudur. İçlerinde Sârâ en baştan itibaren para sıkıntısı içindedir. Ama parasızlık diğerlerinde olmadığı gibi onda da düşme sebebi değildir. Bu kızlar kendilerini koruyacak bir aileden uzak kalmışlardır. Masume gönlünü kaptırdığı delikanlı tarafından evlenme vaadi ile kandırılıp bekâretini kaybedince hem bu delikanlının ailesi hem de kendi ailesi tarafından “aşüftelikle” suçlanarak reddedilir. Sokağa atılır. Fahriye’nin şanssızlığı onu evlat edinen kadının ahlâkî açıdan bozuk olmasıdır. I. Dünya Savaşı sırasında kızı yabancı subayların ziyaret ettiği salon hayatı içinde fuhşa sürükler. Yetim ve öksüz Sârâ tek başına hayat mücadelesi verir, iki şanssız evlilik yaşar, iş hayatında tacize, en güvendiği dostunun evinde tecavüze uğrar. Nazlı da tecavüze uğrayınca ailesi tarafından reddedilir. Kendisine tecavüz eden nüfuzlu şahsı öldürme teşebbüsünde bulununca kötü kadın damgası yer. İstanbul’dan sürülür.

Bu dört hikâyenin ortak noktası, kandırılmak, taciz ve tecavüze uğramak ve aile himayesini kaybetmektir. Kızlar ya tatlı sözlerle, ya evlenme vaadiyle, ya içki veya uyuşturucu madde verilerek, bunlardan hiçbiri işe yaramazsa nikâh yoluyla kandırılırlar.

Tank Tango (1928) adlı romanın kahramanı paşa kızı Bihter de iyi eğitim almıştır. Fransızca ve İngilizce bilir. Önce annesinin ölümü, ardından paşa babasının gözden düşmesi, buna bağlı maddî sıkıntılar ve babasının da ölümü Bihter’in fuhuş batağına saplanmasının ön hazırlığı olur. Babanın ölümü üzerine Bihter’e “zamane zenginlerinden biri insaniyet namına” sahip çıkar, bir süre için evini açar ve sonunda tecavüz eder, sokağa atar. Bihter, sokaklarda, viranelerde kendisiyle aynı kaderi paylaşanlarla düşüp kalkmaya başlar. İçkiye alışır, esrar kullanır. Dayak yer. Tacize uğrar.

Aka Gündüz’ün fuhşa sürüklenen kadın kahramanlarından bir diğeri *Hicran* (1928) romanındaki Fatma Hicran’dır. Sultanî mezunu Hicran, baba otoritesinin bütün kontrolü elinde tuttuğu bir ailede yetişmiş ve baba baskısı neticesinde yaşı kendisinden büyük biriyle evlendirilmiştir. Babası da kocası da erkek egemenliğine inanmış, kadının duygu ve düşüncelerini

önemsemeyen ve kadının daima erkeğe itaat etmesi gerektiğini savunan zihniyeti temsil ederler. Fatma Hicran'a bir eşya gözüyle bakar ve değer vermezler. Bu durum karşısında Fatma Hicran'ın yapılan muameleye katlanmaktan başka çaresi yoktur. Kocasının iş seyahati nedeniyle evde olmadığı bir sırada Fatma'nın felâketi hazırlanır. Kocanın yokluğunda genç karısına göz kulak olmasını istediği şahıs Fatma'ya hayatı zehir eden üçüncü erkek olur. Fatma eski bir mangaldan etrafa yayılan odun kokusu içinde bu şahsın saldırısına uğrar. O günden sonra burnuna gelen her odun kokusunda uğradığı felâketi tekrar yaşar. Önce “*odun adam*” olan babasının ve kocasının sebep olduğu ruhî buhran ardından da odun kokusu içinde yaşadığı korkunç dakikalar Fatma'yı Hicran'a dönüştüren yolun başlangıcıdır. Fatma'nın başına gelen bu felâket kocasının onu boşayarak sokağa atmasına sebep olur. Boşanma erkeğin “*üç talâk ile boşadım*” sözü ile gerçekleşir. Yani Fatma kadına hiçbir hukukî hak tanımayan dinî nikâhla evlenmiştir. Fatma'yı eşya olarak gören üçüncü isim, ona tecavüz eden şahıstır. Bu şahıs, Fatma'yı fuhuş yapmaya zorlar. Fuhşa kumar ve içki eklenir. Fatma kazandığı parayı ona bu âlemde “hamilik” yapanlara yedirir. Eline geçen paranın tamamını vermediği zaman bayılıncaya kadar dayak yer. Üstüne bıçakla yürünür. Hakaret işitir. Sonunda bir yolunu bulup kaçar. Yazar onun karşısına maddî durumu iyi olan, temiz kalpli bir erkek çıkarır. Fatma, bu adamı sevmemiştir ama bir sığınağa ihtiyacı olduğu için onun evine yerleşir. Sokaklardan, fuhuştan, dayaktan kurtulmuştur ancak bu sefer de bu zengin şahsın ailesi birdenbire ortaya çıkan bu şüpheli kadına tepki verir. Evlenmelerini engellerler. Ne Fatma ne de bu erkek toplumun kaideci ahlâk anlayışına karşı koyabilecek güçtedirler. Yaşadığı kısa süreli kirli mazi aile kurmasına engel olur. Düşene kucak açmak yerine tekme atanlar ve bunu fazilet adına yaptığını söyleyenlerin de Fatma'nın Hicran'a dönüşmesinde büyük payı vardır. Aka Gündüz toplumun, bataklıktan kurtulmak isteyen bütün kadınlara destek olması gerektiğine inanır. Bu kadınları toplum dışına atmak, toplumun huzurunu ve dengesini daha fazla bozmak, ahlâkî yozlaşmayı körüklemek demektir. Kurtulmak isteyen Fatma Hicran bu sefer de toplumdan darbe yemiştir. Fatma namusuyla çalışıp para kazanmayı da dener. Bir gazetede gördüğü iş ilânına başvurur. Kâtibe olarak işe alındığını zanneden Fatma yine bir fuhuş batağına düşer. İlândaki adıyla Prenses Şekibe, Fatma'ya tanıttığı adıyla Enfes, Fatma'nın Hicran olma sürecini tamamlayan şahıs olur. Fatma sokaklarda fuhuş yaparken Hicran “yüksek tabakanın fuhuş ve zevk sahnesi” aktrislerinden biri olur. Yazarın Fatma için seçtiği takma ismin Hicran olması son derece anlamlı ve romanda savunulan aile ve toplumun sorumluluğunu yerine getiremediği suçlamasına bir göndermedir. Hicran kelimesi “bir yerden veya bir kimseden ayrılık”(TDK 1 1988: 643) anlamını taşır. Fatma önce mutlu bir yuvanın sadık eşi olabilme hayalinden ayrılır, ailesinden ayrılır, ardından toplumun dışladığı bir kadın

haline gelir. O aile ve toplum hayatından ayrılarak, Fatma kimliğinden uzaklaşmış, hicran, yani hayallerinden-ailesinden-arkadaş çevresinden-sosyal hayattan ayrılış onun için bir kader olmuştur.

Aka Gündüz'ün fuhuş batağına düşen talihsiz bir kadın kahramanı da *Ben Öldürmedim Kokain*'in (1933) İdil'idir. Annesi, babasını onun yakın bir arkadaşıyla aldatmış, baba durumu öğrenince geçirdiği ruhi buhran ile bir intikam planı hazırlamıştır. Bu plana göre önce küçük İdil'i evden uzaklaştırır sonra da karısı ve aşığını içkilerine karıştırdığı uyuşturucu hapla sersemletir ve evi yakar. Bu yangında herkes onun da öldüğünü zanneder. İdil öksüz ve yetim bir kız olarak akrabaları Nurinisa Hanım'ın yanında yetişir. Teyze dediği Nurinisa Hanım onu yabancı okullarda okutur. Genç kızlığa adım attığı andan itibaren de "nişanlı adayları" adı altında onu farklı farklı erkeklerle tanıştırır ya da dinî nikâh maskesiyle bir hafta kadar süren evlilikler yaptırarak kızın üzerinden para kazanır. Nişanlılık ve evlilik maskeleri altında fuhşa zorlanan İdil ne kadar çabalarsa çabalasın hayatının seyrini değiştiremeyince fuhşu aleni olarak yapmaya karar verir. İstanbul'un Osmanbey semtindeki bir evin salonunda kibar müşterileri kabul etmeye başlar. Sonunda uluslararası kadın ticareti yapanların tuzağına düşer.

Aka Gündüz'ün Nemide Ali ile birlikte yazdığı *Üç Kızın Hikâyesi* (1933) isimli romanda da bir genç kıızı fuhşa düşüren sebepler irdelenmiştir. Filik adlı kahraman romanda düşüşünün sebepleri üzerinde etraflı olarak durulan genç kız örneğidir. O da *Hicran* romanındaki Fatma Hicran gibi baskıcı bir anne babanın duyguları yok farz edilen çocuğu olarak büyümüştür. Ev çevresinde sunulan kapalı hayat ile okul vasıtasıyla tanıdığı sosyal hayatın birbirinden ne kadar farklı olduğunu görmesi genç kızlığa adım attığı dönemin onda uyandırdığı arzularla birleşince Filik iç dünyasında sarsıntı yaşar. Anne ve babasının baskısına açıkça karşı çıkması mümkün olmadığı için bu baskıya dolaylı yoldan başkaldırır. Bu dolaylı başkaldırışında ona yardım eden şahıs, sınıf arkadaşı Betigül olur. Annesinin öğretmesi gereken her şeyi kendisi gibi hayat tecrübesi olmayan bir akranından öğrenmesi Filik'in yaşamındaki ilk büyük hatadır. Filik doğru ile yanlış ayırt edemeyecek bir yaşta, henüz lise öğrencisi iken birey olarak kabul edilmediği evinden dış dünyaya açılır. Anne ve babasının cahilliğinden istifade ederek onları kandırmaya başlar. Ders çalışma bahanesi ile çıktığı evden özlemini çektiği sokaklara atar kendini. Ardından da Betigül'ün tanıttığı sahte dünyaya hisleri ile sürüklenmeye başlar. Betigül'ün yardımı ile annesini kandırarak gizlice sinemaya gider, erkeklerle tanışır, mektuplaşır, görüşür. Filik kendisini kıskanan arkadaşı Betigül'ün kurduğu tuzağa düşer. Onun ihbarı ile bir erkek arkadaşıyla bulunduğu sırada annesine yakalanır. Tenha bir çayırdaki kızının bir erkekle konuştuğunu gören ve yazarın dünya görüşü üzerinde etraflıca durduğu anne kıyametleri koparır. Kızının namusunu kaybettiğini komşularına ilân eder. Annenin

attığı dayak yetmezmiş gibi bir de baba Filik’i öldüresiye döver. Filik’in iki gün boyunca baygın kalmasına hiç önem verilmez, sadece bekâretini kaybedip kaybetmediği üzerinde durulur ve bekâret kontrolü yapması için ebe çağrılır. Filik, hayatta kalmasını bekâretine borçludur. Betigül’ün çocukça bir kıskançlık sebebiyle Filik’e kurduğu bu tuzak, Filik’in düşüşüne zemin hazırlar. Ailesi tarafından reddedilen 18 yaşındaki Filik sokaklardadır.

Aka Gündüz *Zekeriyya Sofrası* (1938) adını taşıyan romanında fuşun bir başka ve çok ciddi bir boyutunu ele alır. Yazarın diğer eserlerindeki kadınlar yoksulluk, çaresizlik, aile himayesinden mahrumiyet gibi sebeplerle kötü yola düşmüşlerdir. Oysa bu romanın Dame de Sion mezununu, maddi açıdan hiçbir sıkıntısı olmayan, akli başında, milli duyguları kuvvetli, vatanına bağlı 22 yaşındaki kahramanı paşa kızı Dürrinisa beyaz kadın ticareti yapan uluslararası bir şebekenin eline düştüğü için kendini fuhuş batağında bulur. Onu bu şebekeye yem yapan ise sık sık görüştüğü komşusu Prenses Haneşkadır. Haneşka’nın davetiyle “Zekeriyya Sofrası” adı ile düzenlenen toplantılara katılır. Bu toplantılardaki davetlilerin beyaz kadın ticareti yapan bir şebekenin üyeleri olduğunun farkında değildir. Annesi ölmüştür, hasta babasının durumu ağırdır. Komşuda düzenlenen bu toplantılara katılarak oyalanmak ister. Kendisini kontrol edip yol gösterecek bir annenin eksikliği, hemcinsinden zarar görebileceğini kestirememek, Dame de Sion gibi bir okuldan mezun olduğu halde 1918 Türkiye’inde aldığı eğitimi kullanabileceği sosyal bir ortamın olmayışı gibi sebepler, bir zamanların nüfuzlu bir devlet adamının güzel, tahsilli ve ahlâkî değerler çerçevesinde yetiştirilmiş kızını farkında olmadan fuhuş batağına sürüklemiştir. “Zekeriyya Sofrası” adı ile düzenlenen toplantılar aslında fuhuş tuzağıdır. Tuzağa düşürülmek istenen genç kızlar, genç kadınlar, önce esrarengiz süsü verilmiş, sadece dilek tutulan toplantılara çağrılırlar. Gelecekte bekletinin ve pembe hayallerin en fazla olduğu yaşlardaki gençler için böyle toplantılara katılmanın ayrı bir cazibesi vardır. Bunu gayet iyi bilen, genç kızların zaaflarının ve tecrübesizliklerinin farkında olan kadın tacirleri onları bu şekilde yanlarına çekerler. Tuzağa bir kez düştükten sonra kurtulmak neredeyse imkânsızdır. Romanın kahramanı Dürrinisa tuzağa düşürülen talihsiz genç kızlardan biridir. Romandaki sosyal zaman çok önemlidir. Dürrinisa’nın hikâyesi ile Mondros Mütarekesinin imzalanmasının ardından İstanbul’da yaşanan medeniyet krizinin bir başka boyutu yansıtılır⁶. Dürrinisa maske düştükten sonra karşılaştığı Zekeriyya Sofrasında her türlü rezalete şahit olmakla kalmaz, rezaletin parçası haline

⁶ Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun *Sodome ve Gomore*, Peyami Safa’nın *Sözde Kızlar*, Selâhattin Enis’in *Zaniyeler*, Kemal Tahir’in *Esir Şehrin İnsanları* adlı romanlarında ortak olarak söz ettikleri işgal İstanbul’undaki medeniyet krizi bu romanın da problemidir.

gelir. Ona zorla senet imzalatılır. Yurt dışına çıkarılıp yıllarca çalıştırılır. Yazar, Dürrinisa gibi şebekenin tuzağına düşen başka genç kızlardan da söz ederek kahramanının kaderinde tek başına olmadığına dikkat çeker. Bu kızları, özellikle de Dürrinisa'yı kadın simsarlarının eline düşüren acı hikâyede en çarpıcı nokta kızları tuzağa düşürenlerin öncelikle iyi niyetli birer dost kisvesiyle onlara yaklaşmaları, kızların himayesizliklerinden yararlanmaları ve onları içinden çıkılmaz noktaya getirdiklerinde yüzlerindeki maskeyi çıkarmalarıdır. Yazar en büyük tehlikenin en yakında bulunan, dost sanılan şahıslardan gelebileceğini göstererek genç kızları ikaz etmiştir.

Aka Gündüz'ün en olumsuz gözle baktığı düşmüş kadın kahramanı *Giderayak*'taki (1939) Melike'dir. Melike ya da çevresindekilerin ona hitap ettiği şekliyle Meli, II. Abdülhamid devri paşalarından birinin kızıdır. Üç evlilik yapmış, arkasından da sayısız gönül macerası yaşamıştır. Paralı erkeklerin metresi olmuş, onlardan dayak yemiştir. Onun kucaktan kucağa sürüklenme sebebi lüks hayat özlemidir. Yazarın bu kahramanı için seçtiği Melike adı “kadın hükümdar, padişah karısı” (TDK 2 1988: 1004) anlamına gelmektedir. O, adının taşıdığı anlam doğrultusunda bir sultan gibi yaşamak istemiş ve bu isteği onu uçuruma sürüklemiştir.

Melike gibi lüks hayat özlemi ile fuhşa saplanan bir başka kadın kahraman *Bir Şoförün Gizli Defteri*'ndeki (1943) Çiler'dir. Bozulmuş ve yozlaşmış toplum, mayası temiz olduğu halde aristokrat eğilimleri yüzünden Çiler'i de kendisine benzetir. Nüfuzlu bir devlet adamının kızıdır Çiler. Kendisine âşık olan şoför Erol'u küçümser. Onun duygularıyla eğlenir. Erol'u ve onun kız kardeşi Temiz'i hakir görerek ezmeye çalışır; babasının gücünü kullanıp kızın “*eline bir vesika ver*”mekle tehdit eder. Bu tehdit içinde geçen “vesika” sözcüğü anlamlıdır. Zira bu sözcük Çiler'in bundan sonraki hayatına işaret eder. Bir öfke anında babasının nüfuzuna güvenerek savurduğu bu tehdit Çiler'in kaderi olur. Çiler'in düşüşü, babasının ölümüyle başlar. Babasının ölümünden sonra Çiler, kalan parayı süs ve lüks dolu uydurma bir burjuva hayatı içinde bitirir. Yaşadığı sözde kibar hayatın kendisi için büyük tehlike olduğunu anlamaz. Türk milleti I. Dünya Savaşı, Mütareke ve Millî Mücadele içinde tarihinin en zor dönemlerini geçirirken, İstanbul'un büyük bölümü kan ağlarken Çiler, salon hayatının sahte debdebesini tercih eder. Paşa kızı Çiler önce “salon kızı” Çilek, ardından da “randevuevi kızı” haline gelir. Batağa saplanıp vesikalı bir fahişe haline geldiğinde ve üstelik frengi hastalığına yakalandığında Erol'dan yardım ister. Düşmüş bir kadının feryadına duyarsız kalmayan Erol, onu randevuevinden çıkarır. Tedavi ve geçinme masraflarını karşılar. Uzun bir tedaviden sonra iyileşen Çiler, çalışmak, hayatını kazanıp kirli mazisinden uzaklaşmak ister. Bu noktada yazar okuyucunun dikkatini bir başka acı

gerçeğe çeker. Toplumun daha önce vesika verdiği bir kadını yeniden içine alması çok zordur:

“Bu ebedî yalnızlığa hiçbir çare yok. Yahut kendime bir iş bulmak çaresi var. Muallim olmak istesem evrak-ı müsbite lâzım, kâtip olmak istesem tercüme-i hal isterler. Dikiş bilmem ki terzi olayım. Piyano dersi veremem, çünkü yalnız yaşayan bir genç ve meçhul kadını kimse evine sokmaz. Kuvvetim müsaade etse de bir gazinoya işçi girsem ahlâk-ı umûmiyeye uygun değildir diye izin vermezler. Nihayet olsam olsam bar artisti olurum.” (Bir Şoförün Gizli Defteri, s. 190)

Çiler’in bu sözleri, çaresiz ve lekeli bir kadının sosyal kimlik arayışını yansıtmaktadır. Erol, sadece Çiler’i randevuevinden ve frengiden kurtarmakla kalmaz, topluma da iade eder. Çiler ile evlenir. Çiler-Erol evliliğinde başlangıçta her şey yolundadır. Lüks hayat yaşama arzusu ile fuhşa saplanan Çiler değişmiş görünür. Mazbut bir aile kadını olmuş gibidir. Ama bir süre sonra tekrar ortaya çıkan lüks hayat özlemi, kurduğu yanlış arkadaşlıklar, bunlarla çatışan içindeki utanç duygusu ve Erol’a duyduğu minnet ve mahcubiyet bu evliliğin yürütmesini engeller. Sonunda Çiler de *Zekeriyya Sofrası*’ndaki Dürrinisa gibi uluslararası kadın ticareti yapan simsarların eline düşer. Duygu karmaşası içinde olan Çiler, Erol’u terk edip, İstanbul’da tanıştığı Cazibe Hanım’ın rehberliğinde Rodos’a kaçar. *Zekeriyya Sofrası*’ndaki Haneşka’nın benzeri olan Cazibe Hanım’ın avını nasıl yakaladığını Aka Gündüz, romandaki kahramanlardan birinin ağzından şöyle anlatır:

“Cazibe ile bunlar bir işgal şebekesi teşkil etmişler. Masum kız ve kadınları büyük vaatlerle Avrupa’ya kaçırıyorlar. Birkaç sene evvel Filipin, Cava vesair yerlerde bulunan gayet büyük zengin Müslümanlarla evlendirmek perdesi altında rol oynadılar, istedikleri gibi muvaffakiyet hâsül olmayınca işi artistliğe, sinemalar için yıldız taharrisine döktüler.” (Bir Şoförün Gizli Defteri, s. 257)

Cumhuriyet’in ilk yıllarında tacirlerin kadınları kandırmak için yeni yollar buldukları, bu sefer batılılaşmanın yanlış anlaşılmasından yararlanmaya başladıkları anlaşılmaktadır. “Asrî hayat”ı yakalamaya çalışan ve Avrupa’dan gelen filmlerde yansıtılan hayatla birlikte bu filmlerdeki aktrislerle özenen Türk kadınları için artık yeni tehlike Avrupa’ya film yıldızı olma vaadiyle götürülüp fuhuş çukuruna atılmaktır. Bundan sonra Çiler’in kostümlü, yarı çıplak ve çırılçıplak resimleri Şark Efsaneleri Kumpanyası yıldızı sıfatıyla Fransa’da çıkan bazı dergilerde yer alır. Bu dergiler onun her zengin erkeği değil “pek samimi dostları” kabul ettiğini de haber vermektedir. Sonunda Şark Efsaneleri Kumpanyası’nın fuhuş çetesi olduğu anlaşılır ve bütün Avrupa’da aranan Çiler ile Cazibe, Fransa’dan Türkiye’ye kaçarlar. Ankara’da tuttıkları evi, randevuevi olarak işletmeye başlarlar.

Aka Gündüz, Çiler vasıtasıyla bir genç kızın gözünde büyüttüğü ve uğruna bütün hayatını harcadığı şaşaalı hayatın sahteliğini gözler önüne serer, bu hayat içindeki tuzakları gösterir.

Yazarın *Üvey Ana* (1933) adlı romanındaki düşmüş kadın örneği Pakize'dir. Yatalak bir baba ile bozuk ahlâklı ve çocuğuyla hiç ilgilenmeyen bir annenin kızıdır Pakize. Babasının ölümünden sonra barda çalışır. Onun barda çalışmaya başlamasının sebebi olarak mürebbiyesi gösterilir. Eserde bu yabancı mürebbiyenin Pakize'yi nasıl bara düşürdüğü ile ilgili bir açıklama yoktur. Ancak Pakize'nin anne ve baba himayesinden mahrum kaldığı açıktır. Pakize, annesinin yüzünü bayramdan bayrama gördüğünü ve bütün vaktini mürebbiyesi ile geçirdiğini söyler. Romanda ailenin bıraktığı boşluğu yabancı mürebbiyenin doldurması halinde meydana gelebilecek facialardan birine temas edilmiş ve yabancı bir mürebbiyenin Türk kızını batağa sürükleyebileceği gösterilmek istenmiştir⁷. Türk çocuklarının eğitimlerinin yabancı mürebbiyelere bırakılmasına itiraz eden Aka Gündüz, bu romanda Türk çocuğunu Türk mürebbiyenin yetiştirmesi gerektiği mesajını vermiştir.

II- FUHUŞ İÇİNDEKİ HAYATIN SONU

Aka Gündüz'ün bütün kadın kahramanları düşmemek için çırpınır. Namuslarıyla para kazanabilecekleri bir iş ararlar. Ama çalışma hayatı henüz onları kabul etmeye hazır olmadığı için bu mümkün olmaz. *Bu Toprağın Kızları*'ndaki kadın kahramanlardan sadece Nazlı, samimiyetine inanan sorgu hâkimi ile evlenerek, *Tank Tango*'da Bihter yine sağlam bir evlilik şansı yakalayarak kendilerini kurtarırlar. *Üvey Ana*'da ise Pakize evlenemese de kendi evinin hanımı olmayı başarır. Lobut Ağabey adıyla tanınan bir şoför onu bardan kurtarır. Pakize'yi sever, sayar, onunla hayatını paylaşır. Ancak hiçbir zaman onu yasal eşi yapmaz. Kirli mazisi Pakize'nin medenî nikâh ile Lobut Ağabey'e bağlanmasına engel olmuştur. Pakize, Lobut Ağabey'in evlât edindiği iki küçük kızı yetiştirirken çok dikkat etmiş ve onlara daima faziletli olmayı telkin etmiştir. Pakize'nin aşağıdaki mısraları bu çocuklara sık sık tekrarlaması son derece anlamlıdır:

“Kızlar kızlar! Türk kızları!

İyi olun, temiz olun

⁷ Yabancı mürebbiyelerin Türk ailesine verdiği zararı gösteren en çarpıcı eser Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın *Mürebbiye* adlı romanıdır. Yabancı mürebbiyeler hakkında geniş bilgi için bkz. Zeynep Kerman, “Hüseyin Rahmi ve Halit Ziya'da Mürebbiye Meselesi”, *Yeni Türk Edebiyatı İncelemeleri*, Akçağ Yayınları, Ankara, s. 85-90; Alev Sınar, *Hikâye ve Romanımızda Çocuk (1872-1950)*, Alfa Yayınevi, İstanbul, 1997, s. 135- 142

Aldanmayın, aldatmayın

Ana baba ağlatmayın.” (Üvey Ana, s. 18)

Bataktan kurtulmuş bir kadının ağzından çıkan bu sözler aslında yazarın tüm Türk kızlarını ikazıdır.

Nazlı, Bihter ve Pakize geçmişle bağlarını kopararak yeni bir hayata doğru ilerlerler. Karşlarına çıkan güvenilir erkeklerin sunduğu hayat onlar için adeta ruhsal bir rehabilitasyon anlamını taşıyıp kaybettikleri itibarlarını iade etse bile yine de iç dünyalarındaki tahribatın ortadan kalkması, kötü anıların izlerinin tamamen silinmesi mümkün olmaz. Yıpranmış sinirlerinin tam olarak tedavisi ve ruhsal anlamda iyileşmeleri imkânsızdır.

Hicran'daki Fatma Hicran uzun yıllar kaldığı fuhuş batağının içinde erkeklerin zayıf noktalarını kullanmayı, kumar ve fuhuş yolu ile onlardan para sızdırmayı çok iyi öğrenmişse de geçmişi gibi geleceği de karanlıktır. İçki, kumar ve fuhuş geçmişi gibi onun geleceğini de zapt etmiştir.

Ben Öldürmedim Kokain'deki fuhuş batağından şans eseri kurtulan İdil Yunanistan'da tanıştığı bir Türk iş adamının şirketinde sekreter olarak çalışmaya başlar. Hem kirli mazisinden uzaklaşıp tek başına ayakta durabilmesine imkân sağlayacak bir iş sahibi olmuştur hem de yıllar önce yangında öldüğünü zannettiği babasıyla karşılaşmıştır. Zira onu işe alan Ahmet Bey, yangından sonra hayatına yeniden başlayan ve ticarete büyük başarı kazanmış olan babasıdır. İdil'in fuhuştan kurtulup bir iş sahibi olması ve kaybettiği babasına kavuşması sonu mutlu biten bir masalı andırır. Ancak ne yazık ki İdil'in akıbeti bu mutlu sonla neticelenmez. Fuhuş batağına saplandığı yıllarda kokain bağımlısı olan ve Paris'te bir doktor tarafından tedavi edilen İdil'in yeniden uyuşturucu kullanması hayatının sonu olur.

Üç Kızın Hikâyesi'ndeki Filik önce bir akrabasının tecavüzüne uğrar, ardından zengin birinin kapatması olur, barlarda çalışır ve sonunda Şenkız adıyla, vesikalı bir bar kızı olarak Ankara'nın onuncu sınıf barlarına kadar düşer. Zührevi hastalık kapar. Erkelerden tokat, tekme yemeğe, hakaret işitmeğe alışır. Bu rezillikleri yaşarken, onu ailesi ve yakın çevresinin gözünde damgalı bir kız haline sokup reddedilmesine ve neticede hayatının mahvolmasına sebep olan arkadaşı Betigül'ün de düşüşünü hazırlamak için yoğun bir gayret sarf eder. İftira yolu ile Betigül'ü kirlletmeye çalışır. Filik önce ailesinin, arkasından arkadaşının ve çevrenin kurbanı olmuştur. Bunun bedelini yalnızca Betigül'e ödetme isteği Betigül'ün intihar teşebbüsünü işitince sona erecek, bir vicdan muhasebesi neticesinde Filik Betigül'ü affedecektir.

Giderayak'taki Melike ahlâkî açıdan tam bir yozlaşmaya uğramıştır. Hayatına giren hiçbir erkeğe sadık kalmayan Melike bu erkeklerin her bakımdan oyuncağı olduğunu fark etmez. Sadece bedenini kullandırmakla kalmaz. Kendisine lüks hayat temin edeceklerini zannettiği bu erkeklerden

sonuncusunun tuzağına düşerek ona bütün parasını kaptırır. Hatta bu şahısın kaçakçılık işlerine alet olur. Onunla gittiği Avrupa’da parasını ve mücevherlerini kaptırıp terk edilince barlarda çalışmaya başlar. Atina ve Beyrut’teki bar faslından sonra Türkiye’ye döner. Ve sonunda sokağa düşer. Artık ona “Paşa kızı Meli” değil “solucan Ayten” derler. Kendisinden Solucan Ayten olarak bahsedilen Melike uyuşturucu kullanmaya ve satmaya başlar ve polis tarafından yakalanır. Aslında savcının elinde Melike’yi hapse attırarak sağlam deliller yoktur. Fakat Melike suçlarını itiraf ederek, işlemediği suçları bile üstlenerek sokaktan kurtulabilmek için en güvenli yer olarak gördüğü hapiste kalmanın yollarını dener. Ama delil yetersizliği dolayısıyla beraat eder. Melike, tuttuğu yolun yanlışlığını ancak bu hayata devam edemeyecek noktaya gelince fark etmiştir. Aka Gündüz artık bir kokain bağımlısı ve yaşadığı rezil hayatın etkisiyle verem olan bu kadın kahramanını sokağa geri gönderir. Melike’nin son çaldığı kapı bir randevu evidir. Orada hizmetçi olarak çalışmak ister. Ama verem gibi bulaşıcı bir hastalık taşıyan Melike’yi randevu evine hizmetçi olarak dahi kabul etmezler. Yazar Melike’nin yaşadıkları ile fuşun bir kadını nasıl hayattan koparıp yaşayan bir ölü haline getireceğini, lüks hayat özleminin bir kadını nasıl batağa sürükleyebileceğini göstermek istemiştir.

Zekeriyya Sofrası’ndaki Dürrinisa 17 yıl boyunca Şanghai başta olmak üzere borçlandırılarak götürüldüğü çeşitli yerlerde erkekleri eğlendirme vazifesini yerine getirir. Cüzam ve vereme yakalanır. Yine bir “Zekeriyya Sofrası”nda kendisini tuzağa düşüren şebeke üyelerinin başka isimlerle masum kadınları avlamaya çalıştıklarını görünce katil olur. *Bir Şoförün Gizli Defteri*’ndeki Çiler frengi olur. Kokain kullanır. Evlenirse de mutlu olamaz, mazisinden kopamaz. Sonunda intihar eder. Yazarın *Mezar Kazıcılar* (1930) adlı romanındaki Minnoş öldürülür. *Hicran* romanının “*ihthiyarlamış genç kadın*” görünümündeki aslı kahramanının ve fuhuş batağına düşen diğer kadınların muhtemel akıbetini “bu toprağın kızı” Nazlı’nın sözlerinden ve yazarın *Tank-Tango* ve *Bir Şoförün Gizli Defteri* adlı romanlarındaki bazı açıklamalardan tahmin etmek mümkündür:

“(…) orta ve aşağı tabaka biçarelerini iliklerine kadar tanırım. Dişeri üç renklidir. Birleştikleri yerler karamsı, dipleri kahverengi, üstleri donuk yeşil ile sarımtırak olur. Hayatlarının her çağı, gövdelerinde korkunç birer iz bırakır. Fuşun ayrılmazı olan zührevi hastalıklar belki sağlar. Fakat ruhları o kadar bozuk ve hastadır ki (...)” (Bu Toprağın Kızları, s. 199- 200)

“Soluk mavi entarili, siyah mercan terlikli, kısa boylu zayıf bir kadın geldi. Gözlerinin etrafında mor bir halka vardı. Dudakları bembeyazdı. Ellerin üstündeki mavi damarları görünüyordu.” (Tank-Tango, s. 184)

“Dünyanın hiçbir resim üstadı bu kadar berbat; bu kadar porsuk, bu kadar çirkin, sarkık ve cifeden bir kadın resmi yapamaz. (...)

Haspanın kelli sarkıklığından, yıpranmışlığından, çöpçülük olmuşluğundan başka, üstüne üstelik de beli dik durmaz mıymış! Bu korsa olmasa karının amudu fikirîsi bile dik duramıyor!” (Bir Şoförün Gizli Defteri, s. 110)

“Eski ipek Çiler, bir parça kuru dut yaprağına dönmüş. Gözleri çukur çukur, etrafı mor mor. Yanakları o kadar pudra altında yine belli oluyordu, sapsarı... Boynunun damarları görünüyor. İki elinin de parmakları sigara zifiri ile bakır rengi almış...” (Bir Şoförün Gizli Defteri, s. 172)

Üvey Ana, Mezar Kazıcılar ve Yayla Kızı (1940) isimli romanlarda düşmüş kadınların bir başka boyutu yansıtılır. Bu romanlardaki düşmüş kadınlar barlarda çalıştırılan, sarhoş erkekleri eğlendirmekle yükümlü çaresizlerdir. Bu kadınların bir kısmının vazifesi müşteriyi hoş tutup daha fazla içki içmeye ya da barda satılan hediyelik eşyaları satın almaya – bu eşyalar daha sonra yeniden satılmak üzere iade edilir- teşvik etmekten çoğunluğu bundan fazlası için zorlanır. Senet imzalatılarak borçlandırılırlar. Çalışmadıkları akşamlar gündelikleri kesilir, bazen ceza olarak para ödemek zorunda bırakılırlar. Bazıları sarhoş ya da serseri müşterilerin veya patronun saldırısına uğrar, dayak yer, hatta bıçaklanırlar. Mezar Kazıcılar’daki Minnoş bu talihsizlerden biridir. Bıçaklanarak öldürülür.

Aka Gündüz, fuhuş batağına düşürülen kadınlara insan olarak bakılmadığını, insanca muamele yapılmadığını, sadece para kazandıran, eğlendiren bir nesne olarak algılandıklarını gösterir. Bu nedenle bu kadınların hepsi önce insanlardan sonra kendilerinden nefret ederler. Sadece kendi akıbetlerine sürüklenmek üzere olan ya da sürüklenmiş bulunan hemcinslerine acır, güçleri yeterse onları kurtarmak için çabalarlar. Onların dışında kalan bütün insanlara duydukları saygıyı yitirirler. Kendilerine ve insanlığa saygı duymayı yitirirken başta frengi olmak üzere cinsel yolla bulaşan bazı hastalıklara yakalanıp bir taraftan fiziksel diğer taraftan da ruhsal sağlıklarını kaybederler. Fuhuş içinde geçen hayatları sırasında para da kazanmışlardır ancak fuhuş yapanların bu paranın hiçbir zaman hayrını görmedikleri gibi yaşadıkları hızlı ve yıpratıcı hayat içinde bir birikim yapamadıklarına Hicran romanındaki Fatma Hicran şu cümlelerle işaret eder:

“Fuhuşun getirdiği para ender olarak geldiği yerde sebat eder. Eğer bu irat her zaman cepte kalabilmiş olsaydı, fuhuş kendiliğinden eksilirdi. Kibar olsun, adi olsun, hangi fahişenin sonunu ferahlı gördüm? Fuhuş parasının bahar rüzgârına benzer bir hassası vardır, eser gelir, insanın saçlarını çehresini okşar, içine ferah doldurur, fakat onu bir kutuya koyup

bunaltıcı zamanlarda kullanabilmek kabil değildir. Esip geldiği gibi gelip geçer.” (Hicran, s.28)

III- ÇÖZÜM ÖNERİSİ

Aka Gündüz romanlarındaki düşmüş kadınlar vasıtasıyla bütün düşmüş kadınların sesini topluma duyurmak istemiştir. Bazen onların acı hikâyelerini anlatarak, bazen kahramanlarını konuşurarak, bazen de doğrudan doğruya kendi konuşarak bütün tecrübesiz genç kızları ikaz etmiştir.

“Kızlar! Güzel kızlar! Masum kızlar! Lepiska kızlar; Maviş kızlar! Tombul kızlar! İnce kızlar! Bütün kızlar! Bütün Türk kızları!

Aman; sakın pencereden pencereye bakmayınız.

Aman; sakın Cemillere aldanmayınız.

Yüreklerinize taş basınız! Ruhlarınızı çelik kutuya kilitleyiniz! Yüz bin ordunun yıkamayacağı bir kale olunuz. Aman kızlar! Aman kızlar! Sonra sokak kızı olursunuz! Kusursuz düştüğünüz o sokaklarda bütün suç sizin üstünüze yüklenir.

(...)

Bana inanınız! Ve bana ağlaya ağlaya inanınız ki düşerseniz herkes bir tekme daha vurur.

Sokak kızı olmayın güzel kızlar! Bana dönmeyin kumral Türk kızları!

(...)

Siz yalnız kendinizi biliniz Türk kızları! Siz yalnız beni düşününüz, güzel, aşka muhtaç, yaşamağa lâyık, saygıdeğer Türk kızları! Beni düşününüz! Ben (...) size örnek olayım...” (Bu Toprağın Kızları, s. 33- 34)

“Kendi kendisinin kızı, bu toprağın kızlarını seviyor. Kendi hayatını onlara vakfetti. Böyle pervasız bir heyecanla kendi hayatını, kendi dili ile onlara anlatıyor.

(...)

Kızlar! Bana benzemeyen kızlar! (...) Bu erkek yokluğu içinde var olunuz kızlar!

Ben bu yollarda kafilesini kaybetmiş bir göçmen perişanlığı ile kim bilir daha kaç dağ, kaç görçek aşacağım. Sizin yollarınız, nine, baba ocaklarının içinde dolaşsın... Rüyalarınızda sesler işitirseniz, biliniz ki onlar benim feryadımdır, hepimize: Sakınınız! Sakınınız! diyor.

Kendi kendisinin kızı, kimseye yalvarmadı, her felâkete göğüs gerdi.

Fakat size yalvarıyor., yorgun dizlerini yerlere koyarak, bileklere dolanmış saçlarını dizlerinize dökerek, kirli ellerini kalplerinize uzatarak yalvarıyor:

- Sakınınız! Sakınınız!” (Bu Toprağın Kızları, s. 161- 162)

Bu ve benzeri sözlere bakıldığında yazarın ilk çözüm olarak genç kızları ve ailelerini bilinçlendirmeyi seçtiği görülmektedir. İkinci çözüm önerisi toplumun düşmüş kadına el uzatmasıdır. Özellikle erkeklere asıl görevlerinin vatan kızlarını korumak olduğunu haykırır. Sadece bireylere güvenerek bu meseleyi çözüme ulaştırmanın ve himayesiz genç kızları korumanın mümkün olmadığını bilen Aka Gündüz’ün asıl çözüm önerisi ise himayesiz kalmış kadınlar için devlet yardımudur. Sebebi ne olursa olsun, kötü yola düşmüş, toplum tarafından dışlanmış kadınların sömürülmesini engellemenin devletin sorumluluğunda olduğunu ve bu sorumluluğu da ancak sosyal devlet anlayışıyla oluşturulmuş bir devlet yapısının taşıyabileceğine inanır. Aka Gündüz sadece devletin kadına yardım etmesi gerektiğini belirtmekle kalmamış, bu yardımın nasıl olması gerektiğini de açıklamıştır. *Bu Toprağın Kızları* romanında “sokak kızı” Masume’nin ağzından düşmüş kadının devletten en büyük beklentisi dile getirilir: Kadın sığınma evleri. Aka Gündüz, sadece ihtiyacı vurgulamakla yetinmez, kadın sığınma evlerinin niteliği üzerinde de durur. Aka Gündüz’ün kadın sığınma evleri projesi kadın sığınma evlerinin günümüzdeki işleyişinden farklıdır. Onun önerdiği kadın sığınma evleri sadece kadının geçici süre için barınma ihtiyacını karşılamakla sınırlı kalmamalı, toplum tarafından dışlanmayacağı bir statü kazandırdıktan sonra kadını topluma dahil edebilmelidir.

Bu Toprağın Kızları’nda kimsesiz kadınlar için sığınma evlerine duyulan ihtiyaca dikkat çeken Aka Gündüz, bu mesele üzerinde özellikle *Tank- Tango* adlı romanda geniş olarak durur. Romanın kadın kahramanı Bihter, *Bu Toprağın Kızları*’ndaki Masume’nin sığınma evi hayalini gerçekleştirir. Yazar da Bihter vasıtasıyla kadın sığınma evi projesinin nasıl uygulanması gerektiğini göstermiş olur. Parlak bir evlilikle sokaklardan kurtulmayı başaran Bihter mazisini asla unutmaz. Bir kadın sığınma evi kurarak hem çaresiz kadınlar için güvenli bir sığınak oluşturmuş, hem kendi iç huzurunu sağlamış, hem de vicdan ve para sahibi olan herkese örnek teşkil etmiş olacaktır. Romanda “küçük fabrika” adı verilen bu sığınma evinin amacı ve işleyişi şu cümlelerle açıklanır:

“Burası küçük fabrikadır.

Fanila, çorap, atkı, eldiven dokur.

Burada kimsesiz Türk kadınları çalışır.

Kimsesiz Türk kızları iş öğrenir.

Burada kimsesizler kimseden korkmaz.

(...)

Kimsesizler! Eviniz varsa oraya iş veriniz.

Burada çalışanlar hem gündelik, hem pay alırlar.” (Tank Tango, s. 92- 93)

Romanda sosyal zaman Millî Mücadele yıllarıdır. Bihter, küçük fabrikada viranelerden topladığı kadınlarla cephede çarpışanlar için çamaşır imal eder ve en büyük desteği İsmet Paşa’dan görür. Aka Gündüz’ün romanda İsmet Paşa’nın ağzından yazdığı mektup, böyle bir hizmetin sadece şahsi teşebbüslerle sınırlı kalmaması, devlet tarafından da desteklenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır:

“Ben ve bütün askerlerim küçük fabrikaya selam eder. Küçük fabrikada kimsesizler yoktur, hepsi büyük ordunun hemşireleridir. Mamulâtınızı, muhabereye meydan bırakmadan kâmilen ve daima doğrudan doğruya gönderiniz ve bedelini piyasa fiyatından yüzde on fazlasıyla mahalden alınız.” (Tank Tango, s. 94)

“Küçük fabrika”, sığınma evinin ötesinde bir işlev görmektedir. Buradaki bütün kadınlar kendilerine gösterilen işte çalışanlar, varsa çocuklarıyla birlikte barınır, yemek yer, tüm ihtiyaçlarını karşılarlar. Acil durumlar için küçük bir eczane vardır. Buradaki kadınların sosyal güvenceleri sağlanmıştır. Her biri adına belli miktarda para “sağlık sandığı”, “kâtip sandığı”, “mektepe sandığı” ve “dünya bu ya sandığı”na yatırılır. Bu romandaki çözüm örneği sadece kadınların geçici bir süre sığınabilecekleri bir mekân olarak düşünülmemiştir. Hedef, kadını geçimini sağlayacak bir meslek sahibi yapmaktır. Kadın ekonomik açıdan bağımsız hale geldikten sonra buradan çıkıp kendi gücüyle ayakta durabilir. Romandaki “Küçük fabrika” ya da kadın sığınma evi kadınların çalışması sayesinde büyür. Şubeler açabilecek, ülke geneline yayılabilecek duruma gelir. Bu müesseseye ticaret amacıyla değil, kadına haysiyet, namuslu bir hayat, nafakasını çıkarabileceği ve özgüven kazanabileceği bir iş temin etmek amacıyla açılmıştır. Bu vasıfları kazanan kadınlar toplum hayatına katılacak, yerlerini yenileri alacaktır. Bu nedenle müessesenin vergiden muaf olması gerektiğinin altını çizer Aka Gündüz.

SONUÇ YERİNE

Romanlarında yoğun bir şekilde kadının batağa saplanması üzerinde duran Aka Gündüz farklı hayat hikâyeleri ile sebepler, yaşananlar ve bu yaşananların hem birey hem de toplum üzerindeki mahvedici etkisini gösterir. Kendi iradeleri dışındaki nedenlerle fuhşa sürüklenen ve yine kendi iradeleri dışında kirlî bir hayat yaşamak zorunda kalan kadınlara hoşgörülle yaklaşır, onları anlamaya çalışır. Bu kadınların kirlenmiş bir hayat içinde

muhafaza ettikleri saflıklarının farkındadır. Her şeyden önce temiz bir yüreğe sahip olduklarını ve dürüstlüklerini ön plana çıkarır. Çevrelerinin nasıl kötü niyetli ve insanlıktan nasibini almamış kişiler tarafından kuşatıldığını gösterir. Onların trajik hayatlarını yansıtmak için oluşturduğu kurgular okuyucuda asla gerçek dışı maceralar izlenimi uyandırmaz. Çünkü bu trajik hayatlar acımasız dış dünyada ne yazık ki yaşanmakta ve okuyucu yakın çevresinde onlara şahit olmasa bile gazete sütunları veya haber programlarında bu acı hayat hikâyeleriyle karşılaşmaktadır. Bu kitaplar yayımlandıkları tarihlerde popüler edebiyat içinde yer alan ve geniş halk kitlelerine seslenmek amacıyla yazılmış romanlardır. Aka Gündüz popüler edebiyat içinde bir roman yazarı olmanın verdiği imkânla her eğitim düzeyindeki okuyucusuna ciddi bir sosyal yaranın varlığını haber vermek, özellikle anneleri ve genç kızları hayatın muhtemel tuzaklarına karşı bilinçlendirmek istemiştir. Ancak bu romanlarla o Türkçülük hareketini benimsemiş bir aydın olarak devlete de seslenmiş ve annelik vasfıyla Türk milletinin geleceğine şekil verecek olan Türk kızlarına sahip çıkmanın, kimsesiz-himayesiz-çaresiz kadına sağlam bir gelecek oluşturmanın sosyal devletin görevi olduğunu hatırlatmak istemiştir. Türkiye’de ilk kez roman sınırları içinde kadın sığınma evlerinin gerekliliği üzerinde Aka Gündüz durmuş ve bugünkü işleyişinden çok farklı, kadını her anlamda güvence altına alan ve hayatını idame ettirebilecek bir meslek sahibi yaptıktan sonra dış dünyaya gönderen bir kadın sığınma evi projesi sunmuştur.

KAYNAKLAR

- AKA GÜNDÜZ (1933) *Ben Öldürmedim Kokain*, Semih Lütfü Suhulet Kütüphanesi, Akşam Matbaası, İstanbul.
- AKA GÜNDÜZ (1943) *Bir Şoförün Gizli Defteri*, Remzi Kitabevi, Güven Basımevi, İstanbul.
- AKA GÜNDÜZ (1974) *Bu Toprağın Kızları*, (2. baskı) Toker Yayınları, İstanbul.
- AKA GÜNDÜZ (1939) *Giderayak*, Kanaat Kitabevi, İstanbul.
- AKA GÜNDÜZ (1965) *Hicran* (4.baskı) Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul.
- AKA GÜNDÜZ (1930) *Mezar Kazıcılar*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- AKA GÜNDÜZ (1940) *Tank-Tango* (2. baskı) Resimli Ay Matbaası, İstanbul.
- AKA GÜNDÜZ (1943) *Üç Kızın Hikâyesi* (Nemide Ali ile beraber) (2. baskı) Semih Lütfi Kitabevi, Güven Basımevi, İstanbul.
- AKA GÜNDÜZ (1939) *Üvey Ana* (2. baskı) İnkılâp Kitabevi, İstanbul.

- AKA GÜNDÜZ (1944) *Zekeriya Sofrası* (2.baskı), Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul.
- GÜNEŞ Mehmet (2011) *Sosyal Meseleler Karşısında Aka Gündüz*, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- SINAR Alev (2007) *Aka Gündüz'ün Romanlarında Kadın*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- TANPINAR Ahmet Hamdi (1976) *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul.
- Türkçe Sözlük 1* (1988) TDK Yayınları, Ankara.
- Türkçe Sözlük 2* (1988) TDK Yayınları, Ankara.

SELÂHATTİN ENİS'İN *NERİMAN* ROMANINDA KADIN

*Hümevra ECEVİT**

ÖZET

Batılılaşma sürecinde, Doğu ve Batı medeniyetleri arasındaki temel ayrımlardan birinin “kadın hürriyeti” olduğunu fark eden aydınlar ve sanatçılar, bu sorunu eserlerinde kuvvetle işlemişlerdir. Başlarda modernleşmenin nesnesi olan kadın, Servet-i Fünûn dönemi eserlerinde; özgür, eğitilmiş bireyler olarak işlenmiştir. Meşrutiyet dönemindeyse zihinlerdeki “ideal kadın” imajına, “Türk milletini yükseltecek temel varlık” imgesi eklenmiştir.

“Neriman” romanı, Servet-i Fünûn zevk ve anlayışının etkisini göstermekle birlikte bir Meşrutiyet dönemi eseridir. Bu çalışmada; ileride, toplumun sosyal sorunlarını acımasızca ele alacak olan ve kadını yozlaşmanın birinci derecede sorumlusu gören Selâhattin Enis'in ilk romanı Neriman'da, kadın sorununu hangi boyutuyla işlediği üzerinde duruldu.

***Anahtar Sözcükler:** Selâhattin Enis, kadın, Batılılaşma süreci, aile, sosyal hayat, aşk, Natüralizm.*

ABSTRACT

The Woman in Selâhattin Enis' Novel “Neriman”

The scholars and artists, realizing that one of the main distinguishing factors between western and oriental civilization is the “freedom of women” looked into this issue consistently in their works. The women which were perceived as an object of westernization at first, were seen as free and educated individual at “Servet-i Fünûn” era. In the constitutional period, in addition to ideal woman image in mind, the image of “the utmost being to raise the Turkish nation” is contributed.

* Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Yüksek Lisans öğrencisi.

The novel “Neriman” is a constitutional period product as well as indicating the aesthetic and understanding impact of Servet-i Fünûn era. In this work, the scale and perspectives of study by Selâhattin Enis who would handle the social problems relentlessly and see women as primarily responsible for the assimilation in the society in the future, is issued.

Key Words: Selâhattin Enis, woman, westernization process, family, social life, love, naturalism.

GİRİŞ

İlk romanı *Neriman*'ı¹ henüz on yedi yaşında yazan Selâhattin Enis [Atabeyoğlu] (1892-1942) edebiyat anlayışı ve dünya görüşüyle kimilerince döneminin “*en realist romancı*” kimilerince “*Türkiye'nin Zola'sı*” olarak anılmıştır. Yaşadığı dönemde ve sonrasında görmezden gelinen Selâhattin Enis'ten Behçet Necatigil'in deyişiyle “*Nihat Sami Badarlı'ya kadar edebiyat tarihlerinde tek satır söz eden olmaz.*” (1977) Nihat Sami Banarlı, Selâhattin Enis hakkında şunları söyler:

“*Bu devrin diğer mühim bir hikâye ve roman muharriri, içtimâî hayatın acı ve açık sahnelerini, sert ve keskin çizgilerle belirtmekten çekinmeyen, realist san'atkâr Salahaddin Enis (1892-1942)dir. Gazetecilikte geçen hayatı esnasında kaleme aldığı Neriman, Zâniyeler, Sârâ, Bataklık çiçeği, Cehennem yolcuları gibi eserlerinde, “insan”ın insanlık ötesi tarafları üzerinde ısrarla duran bir özellik vardır.*” (Banarlı, 1979: 1244)

Döneminin yozlaşmışlığını hikâyelerinde, romanlarında; çeşitli gazete ve dergilerde yayımladığı yazılarında acımasızca dile getiren yazarın, bastırıldığı bir hikâye kitabı² ve dördü gazetelerde tefrika hâlinde kalmış olan sekiz romanı bulunmaktadır³. Selâhattin Enis, ilk eseri *Neriman*'dan başlayarak tüm romanlarında toplum sorunlarını, özellikle de Batılılaşmanın yanlış anlaşılmasına dayanan ahlaki bozulmaların bireyleri götürdüğü mutsuzluğu, keskin bir gerçekçilikle göstermekten çekinmemiştir.

¹ Alt başlığı “Baharlar Hazanlar” olan eseri Selâhaddin Enis, 17 yaşındayken yazmış, ancak üç yıl sonra bastırabilmiştir. (İstanbul: Cemiyet Matbaası, 1328) Bkz: Nur Gürani Arslan, *Selahattin Enis'in Romanlarında Osmanlı İmparatorluğunun Son Yıllarına Bir Bakış, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2003, s.34*

² Yazarın sadece on üç hikâyesini bir araya getirip bastırıldığı *Bataklık Çiçeği*, gazete ve dergilerde çıkmış on hikâyesi daha eklenerek Latin harfleriyle basılmıştır. (Selâhattin Enis, *Bataklık Çiçeği*, Haz. M. Kayahan Özgül. İstanbul: Arma Yayınları, Nisan 2000)

³ *Zâniyeler*, İstanbul: Orhaniye Matbaası, 1339/1342; *Sârâ*, İstanbul: Orhaniye Matbaası, 1342-1339 (1926); *Cehennem Yolcuları*, Orhaniye Matbaası, İstanbul, 1926. *Orta Mah, Ayarı Bozuklar, Endam Aynası* ve *Mahalle* isimli romanları tefrika halinde yayımlandıkları gazetelerde kalmışlardır.

Selâhattin Enis, *Neriman* romanı için “*Buna bir eser demekten fazla bir kalem tecrübesi demek daha doğru olur.*” (Kudret, 1967: 206) demiştir. Bu çalışmada -eserin acemilik ürünü oluşu dikkatten uzak tutulmadan-yazarın *Neriman* adlı romanında kadına bakışı, Natüralist anlayışı da sorgulanarak, incelenmeye çalışılmıştır.

Gerek hikâye ve romanlarında gerekse gazete ve dergi yazılarında aile kurumundaki mutsuzlukların, sosyal hayattaki çözümlerin neredeyse temel nedeni olarak “kadın”ı gösteren Selâhattin Enis, romanlarında; İstanbul'un rezil yaşantılar süren salon kadınları, eşlerini aldatan kadınlar ve hayat kadınlarından seçtiği örneklerle sosyal eleştiriler yapmıştır. *Cehennem Yolcuları*'nda Necla, cephedeki eşini aldatır, hatta gayr-i meşru bir çocuk doğurur. *Sara* romanının kahramanı Sara eşine ihanet eder. *Zaniyeler*'de Fitnat, yalnız eşini aldatmakla kalmaz, İstanbul'da çirkin yollarla para kazanan erkekleri tuzağına düşürüp kendince bu yolla masumların, hakkı yenmişlerin intikamını alır. Selâhattin Enis bu kadınlara alabildiğine acımasız bir bakış açısıyla yaklaşırken hayat kadınlarını onların yanında masum görür ve gösterir. *Neriman* romanında ise yazar, biraz ilk gençliğinin verdiği duygusallık çokça da Edebiyat-ı Cedide etkisi ile daha yumuşak bir kadın profili çizer. Buna rağmen eserde özellikle aile saadetinin dağılmasında, dolaylı ya da doğrudan kadını suçlamak için sesini yükseltmeye hazırlanan bir Selâhattin Enis'i hissetmek zor değildir. Kadın konusundaki keskin, acımasız tavrı nedeniyle adını “kadın düşmanı”na çıkarmış olan yazar için farklı yorumlar yapılmıştır. Kimi, bu tavrı bir gönül yarasına kimi, Natüralist anlayışına bağlamıştır. Oğlu Cem Atabeyoğlu ise *Zaniyeler* romanına yazdığı önsözde babasının adının “kadın düşmanı”na çıkışıyla ilgili şunları söyler:

“*Babamın adı, “Kadın düşmanı”na da çıkmıştı. Eserlerinde kötü kadın tiplerini en realist çizgilerle ortaya çıkarması, kendisine bu sıfatın yakıştırılmasıyla kalmamış; bu nedenle bir gün Gülhane Parkı'nda bir hanım grubunun saldırısına uğradığı dedikodusu dahi gerçekmiş gibi tüm çevreye yayılmıştı.*” (Atabeyoğlu, 2011: 11) Cem Atabeyoğlu, aynı yazıda, babasının aslında “pek hassas bir insan” olduğunu belirtir.

Osman Gündüz, Selâhattin Enis'in yazı hayatına başladığı yılların bizde feminist faaliyetlerin yoğun olduğu bir döneme rastladığına dikkat çekerek, çevresince yumuşak huylu ve hoşgörülü bir insan olarak tanınan yazarın, kadını daha farklı bir görüşle yorumlayışını “*iç dünyasıyla uzlaşmayan bir mizaca sahip oluşuna*”; “*kadın kahramanlarının önemli bir bölümünü, kocasını aldatan yahut toplum için kangren olmuş düşük ahlâklı kadınlar arasından*“ seçmesini ise *isyankâr ve bedbin ruhuna* (Gündüz, 1988: 166) bağlar.

Batılılaşma Sürecinde Romanlarda ”Kadın ve Aile” ye Genel ve Kısa Bir Bakış:

Nüket Esen, Batılılaşma sürecinde kadının yaşadığı değişim ve dönüşümü şöyle dile getirir:

“Osmanlı İmparatorluğu'nun uzun tarihi boyunca eve kapalı olan kadın imparatorluğun batılılaşma çabaları içinde ev dışına açılmaya başlıyor. II. Mahmut zamanında kurulan batı tarzı okullar ve Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi ile devlet teşkilâtında başlatılmış olan yenilikler topluma yayılıyor. Bu dönemlerde Mısır'dan Mehmet Ali Paşa hanedanından aileler İstanbul'a geliyorlar. Daha önce batı tesiri altında kalmış olan Mısırlı hanımlar İstanbul'a batı modaları getiriyorlar. İstanbullu hanımlar onları taklide başlıyor.” (Esen, 1997: 2)

Orhan Okay, ailenin Tanzimat'la beraber sosyal hayatın en çok değişikliği uğrayan kurumlarından olduğunu söyler. *“Tanzimat romancısı, aşk konusunu işleyen eserlerinde Müslüman kadının iffetini korumaya, evlilik dışı ilişkilerde onu düşürmemeye dikkat sarf eder.”* (Okay, 2013: 85) diyen Okay, *“Servet-i Fünûn romancısının ise böyle bir endişesi kalmadığını, Türk kadınına, aşkla iffet arasındaki etik hesaplaşmasında aşkı”* (Okay, 2013: 86) tercih ettirebildiğini ekler. Evli veya evlenecek çiftler arasında denklik, yaş farkı gibi sorunlara da bu dönemde temas edilir.

Servet-i Fünûn edebiyatı, baştan sonuna kadar kadın ve aile problemlerini vazgeçilmez bir konu olarak kabul etmiştir. (Kavcar,1985) Kadın artık sosyal hayatta erkekten ayrı, evde tahta kafeslerin ardında yaşayan bir varlık olmaktan çıkmış, erkeklerle aynı ortamda bulunan bir birey olmuştur. Servet-i Fünûn romanlarında birey ve sosyal varlık olarak bir değer kazanan kadın, eserlerde düşüncelerini savunabilen, duygularını cesurca dile getiren, gerektiğinde direnebilen bir varlık olarak karşımıza çıkar.(1985)

Örneğin Aşk-ı Memnû'da Adnan Bey; Mai ve Siyah'ta Ahmed Cemil, kadınlara karşı son derece saygılı ve anlayışlıdır. Mehmet Rauf'un romanlarında da kadının erkekle eşit tutulduğu açıkça görülür. (1985)

Servet-i Fünûn'un 1901'de dağılmasından sonra edebiyat dünyası bir duraklama devresi geçirir. Sarayın baskısı, derginin kapanmış olması, sanatçılar üzerinde hâkim olan psikolojik baskı gibi farklı nedenlerle açıklanabilecek dönem kısırlığı yalnız edebî ürünlerde değil genel olarak basın hayatında gözlemlenir. 1908'de ilan edilen Meşrutiyet'le birlikte, basın özlediği serbestliğe kavuşur.

İnci Enginün, *'II. Meşrutiyet' in ilanından sonra, o zamana kadar bir kısmı gizli devam etmekte olan fikir akımlarının ortaya çıktığını ve bunların birbirlerine de tesir ettiklerini'* (2010; s:387) belirttiikten sonra bu dönemde

sosyal eleştirilerin roman ve hikâye yoluyla anlatılmasının yaygın olarak benimsendiğini vurgular.

Natüralizme Genel Hatlarıyla Bir Bakış:

Natüralist yazar, genelde gözlem ve belgelere dayanma ilkesini benimsemekle beraber deneysel bilim yöntemine, soyaçekim gibi bilimsel bir konuya edebî eserde yer vererek “gözlem, belge ve deneye dayanarak 'deneysel roman' türünü meydana getirmek ister. Zola, gözlem yapan bir kişinin gözlediği olayları değiştiremeyeceğini, onları belli şartlar altında tekrarlama ve inceleme şansı olmadığını belirtir. Natüralizm gözlem bakımından Realizmi izler, ancak burada doğrulanması gereken bir varsayım (hipothèse) vardır ve bu varsayım romanı yönetir. (Kefeli, 2014: 97) Natüralist romanda olay; kişilerin mizaçları, soyları ve çevreleri bize gösterilmek yani kişileri harekete geçiren nedenler açıklanmak suretiyle, âdeta romancının iradesi dışında kendi zorunlu sonucuna doğru yürür. Çevre, olayın bu yürüyüşünü etkileyen faktördür. Natüralizmde gördüğümüz; insanı fizyolojik şartlar, çevre ve içinde bulunulan durum bağlamında inceleme eğilimi modern roman anlayışının da temelini teşkil eder. Ancak Zola insanın temel içgüdülerine çok fazla önem verir ve kahramanlarını genellikle kaba, içgüdülerine göre yaşayan kişilikler olarak çizer. Onun karakterleri hayatlarının her safhasında içgüdülerine göre yaşar, vücutlarının ihtirasıyla sürüklenirler.

“*Selâhattin Enis hakkında yazanlar umumiyetle onu Emile Zola çizgisine bağlarlar.*” (Sınar, 2003: 143) diyen Alev Sınar, Emile Zola ile Selâhattin Enis'in eserleri arasında dikkat çekici bir fark bulunduğuna işaret eder. “*Emile Zola kahramanlarını yerleştiği olumsuz çevreyi öyle bir düzenler ki, bu çevreden kurtuluş onlar için asla mümkün değildir.*” (Sınar, 2003: 143) diyen Sınar, *Zaniyeler*'in aslî kahramanının içinde bulunduğu durumdan kurtulmasını Zola'nın anlayışına aykırı bulurken “*bu kurtuluşu köklü bir gelenek olan halk edebiyatının*” (Sınar, 2003: 143) etkisine bağlar.

Neriman Romanının Özeti²

Neriman ve Semih Vecdi, teyze çocuklarıdır. Semih Vecdi, Neriman'a aşkını itiraf eder. Neriman da bu aşka karşılık verir. Bir zaman sonra, Semih Vecdi babasının memuriyeti nedeniyle ailesiyle İstanbul'dan ayrılmak zorunda kalır. Semih, Neriman'dan ayrıldıktan beş altı ay sonra teyzesinden bir mektup alır. Neriman'ı evlendirmişlerdir. Haydar Nebil Bey adında birisine vermişlerdir. Bundan böyle Semih, bütün kadınları

² Çalışmada, *Neriman* romanının 1328, İstanbul, Cemiyet Matbaası baskısı esas alınmıştır.

vefasızlıkla suçlamaya başlar. Kimi zamansa evliliğin Neriman'ın isteği dışında gerçekleşmiş olmasından ötürü, onu suçlamanın yersiz olduğunu düşünür. Semih, yedi yıl sonra İstanbul'a döner. Zaman onu kayıtsız kılmışken yeniden Neriman'ı görme düşüncesi, eski duygularını canlandırır. Karşı konulmaz bir arzuya Haydar Nebil ve “eski arkadaşı” Neriman'ı görmeye, Ada'ya gider. Sonra, onları mutlu görmeye dayanamayacağını düşünerek geri dönmeye karar verir. Bu düşüncelerle sahil gazinosunda otururken, Haydar Nebil'i karşısında bulur. Haydar Nebil, Semih'in okul yıllarından tanıdığı ve sevdiği bir arkadaşıdır. Semih, Haydar Nebil'le birlikte Neriman'ın evine gitmeye bir yerde mecbur olur. İlk bir haftanın sonunda Semih'te vicdan sorgulamaları başlar. Oradan gitmesi gerektiğini düşünmektedir; çünkü Neriman'ın da kendisini hâlâ sevdiğini anlamıştır. Oysa arada Haydar Nebil vardır. Neriman, Semih'in gitmesine izin vermez ve sonrasında aralarındaki resmiyet günden güne yerini samimiyete bırakır. Bu arada Haydar Nebil'in sığılığı, sanata ilgisizliği -Semih'teki ince ruhla karşılaştırdıkça- Neriman'ı kocasından soğutur. Bir gün, Haydar Nebil'le Semih, İstanbul'a inerler. Semih, Beyoğlu'na geçer. Aldığı alkolün etkisiyle Ada' da Neriman'ın yalnız olması fırsatını değerlendirmek ister ve Ada'ya döner. Zaten fazlasıyla alkol almışken bir müddet de Neriman'la içer. O gece Semih ve Neriman birlikte olurlar. Sabah, Semih derin bir vicdan azabıyla Neriman'ın evinden, dönmek üzere, ayrılır.

Dar bir şahıs kadrosuna sahip olan eserin aslı şahısları Neriman ve teyze oğlu Semih'tir. Anlatım üçüncü ağızdan gerçekleştirilirse de yazar, düşüncelerini kimi yerde Semih'in iç sesiyle aktarır. Neriman'ın eşi Haydar Nebil ise aşk çıkmazında çatışma unsuru görevi görür. Pasiftir. Davranış ya da sözlerinden çok, varlığıyla sorun teşkil eder. Çünkü Neriman, Semih uzaklardayken Haydar Nebil'e verilmiştir. Yani Haydar Nebil, Neriman'ın hayatına isteği dışında girmiştir. Ayrıca Haydar Nebil, sanattan anlamayan, hayatı basit algılayan ve sığ yaşayan biri olarak ince ruhlu Neriman'a hitap etmez. Semih ise yaşayışıyla, ilgi alanlarıyla, şairane ruhuyla Neriman'ın bir erkekten bekleyeceği her şeye sahiptir. Üstelik onun ilk gençlik aşkıdır.

Kadın- Aşk- İhanet:

Roman, Neriman'ın teyze oğlu Semih'in aşkına karşılık vermesiyle başlar. İki genç, aşkın mutluluğunu en masum ve samimi hislerle yaşarlar. Neriman'ın aşka cevap verşi samimi olduğu kadar mahcuptur. Semih'in tuttuğu eller, ateşler içinde yanar. Masum olduğu kadar itaatkâr, bir o kadar çekingen uzanan eller; her haliyle Neriman'ın toyluğunu ve dokunulmamışlığını dillendirir.

“Sonra bu ateşler içinde yanan nermin eli aldı... O; mutî bir beyaz güvercin gibi itaat etti. O zaman Semih hissediyordu ki; bu eller titriyordu..

Onu dudaklarına götürdü.. Sonra kalbinin üzerine koydu.. Aynı zamanda ikisinin de vücudunda lerzeler dolaştı.. Bu genç, masum, mehâsin-perver, pür-sevdâ bir kalbin darabât-ı aşkını dinleyen ilk bakir el idi.” (Selâhaddin Enis, 1328: 9)

Semih, aşkı tüm tazeliğiyle ve coşkusuyla hissederken bile Neriman'a dair soru işaretlerine sahiptir. Onu “anlaşılmaz, gizemli, belirsiz” gibi sıfatlarla tanımlar. Oysa Neriman, henüz bu sıfatları hak edecek herhangi bir davranış sergilememiştir. Ancak şu sözler Neriman'ın anlaşılmaz bulunmasının nedenini açıklar gibidir:

“Neriman. .Onda anlaşılmaz bir ruh vardı. Bir ruh ki müphem, muamma, âlûd bir ruh, bir kadın ruhu...” (Selâhaddin Enis, 1328: 11-12)

Neriman'ın yalnızca kadın olması onun belirsiz, anlaşılmaz bulunması için Semih'e yetmiş olmalıdır.

Aşklarını tüm tazeliğiyle yaşadıkları günlerde beklenmedik bir şey olur. Babasının görevi nedeniyle Semih, İstanbul'dan ayrılmak zorunda kalır. Yola çıktığında, henüz geminin güvertesindeyken, Neriman'ın aşkının samimiyetini sorgulamaya başlar. Hatta Neriman'ı aşkına hıyanet etmekle suçlar. Öyle ki suçlamayı genelleştirerek tüm kadınlara yöneltir. Hepsi çiçekten çiçeğe konan lakayt birer kelebeektir. O kadınlar ki gençlerin hayatını “*hurçın asabi bir çocuk gibi*” ellerinde oyuncak ederler, “*kırar, parçalar, dağıtırlar*”. (Selâhaddin Enis, 1328: 29) Eski güzelliklerini kaybettiklerinde ise bu kez kendilerini erkeklerin elinde oyuncak yapmak isterler.

Bu bakış ve hatta ifadeler, *Zaniyeler*'de Fitnat'ı, *Sara* romanında eşini dayıoğluyla aldatarak onun mahvına neden olan Sara'yı, *Cehennem Yolcuları*'nda ihanetiyle eşi Hâlet Bey'in ölümüne neden olan Neclâyı önceden haber verir gibidir.

Semih, yedi yıl sonra İstanbul'a döner ve aynı zamanda okuldan da arkadaşı olan Haydar Nebil'in ısrarıyla anılarının olduğu köşke gelir. Bir haftanın sonunda uyuduğunu zannettiği duyguları canlanır. Neriman da ona kayıtsız değildir. Bu noktada her iki âşıkta da iç çatışmaları başlar. Zira Neriman, evli bir kadındır. Bir yuvanın huzurunu bozacak olmak fikrini bile Semih kabul edemez. Üstelik okul yıllarından arkadaşı olan Haydar Nebil, saf kalpli ve masumdur. Neriman'ın gözünde ise Haydar Nebil, hissiz, kaba; fakat masumdur.

Semih ve Neriman'ı bir akşam “*bir tesadüf*”³ karşı karşıya ve yalnız olarak bir araya getirir. Semih, hâlâ için için suçladığı Neriman'ı üzmemek

³ Selâhaddin Enis, iradenin dışında gelişen bir olay yaratmak istemiş ve Naturalist bakış çabasıyla Neriman ve Semih'in buluşmalarını tesadüfe bağlamıştır.

niyetiyle, (yazar ise sanki kadınlar hakkında ne düşündüğünü dile getirmek için) Hüseyin Siret'in bir şiirini okumaya başlar. Şiirin son bendi şöyledir:

“Kadınlar, ah kadınlar, dikenli güllerdir

Sakın dokunmayınız, onlar incitir, kanatır

Batar dikenleri, mecrûh olur nevâzîsiniz...” (Selâhaddin Enis, 1328:

51)

Şiirin “masum ve vefâkâr kadınları itham için” yazıldığını düşünen Neriman'a, Semih'in 'in cevabı şöyledir: “...kadın, sadâkat, aşk-ı müebbed...Bunlar yek-digerine o kadar yabancısıdır ki... (Selâhaddin Enis, 1328: 51)

Neriman, eşinin masumiyetini ve iyi bir insan oluşunu ne kadar takdir ederse etsin Semih'e olan hislerini kabulde, Semih'e göre, daha net, daha müsterihtir. Örnek olarak neredeyse dekor olarak kullanılan oğlunu bu noktada pek de aklına getirmez.

Neriman'ın evli bir kadın oluşunu, Haydar Nebil'in ihaneti hak etmeyen bir eş oluşunu, aile kutsiyetini, hatta Neriman'ın çocuğunu düşünen de vicdan muhasebesine giren de Semih'tir. Gerçi Neriman ve Haydar Nebil'in oğlu Ercüment, Neriman'ın evliliğini ve yasak aşkını sorguladığı bir anda Neriman'ı kaygılara sevk eder ama bu sadece düşüncede kalır. Roman boyunca Ercüment tamamen bir figürdür. Hatta Ercüment, “*bir demir zincir*”olan kocası Haydar Nebil'in Neriman'ın *kucağına bıraktığı çocuk*”tur:

“Artık Semih'in yanında Haydar Nebil, Neriman'ın nazarları önünde düşüyor, düşüyor, düşüyordu. Fakat evvelden beri bir heyecan-ı samimî aşk ile sevemediği ve şimdi de Semih Vecdi'nin mevcudiyetiyle Neriman'ın nazarında elim ve ani bir tenzille alçalan Haydar Nebil, bu demir zincir kendisini bağlamış, kendisinin aguş-ı mâderânesine bir çocuk, nevâzîslere şefkatlere, ona muhtaç bir çocuk tevdi etmişti. Onu en ziyade kıvrandıran, üzen, çirpındıran o idi, Ercüment idi... O çacuk ebedî...Şimdi nazarları önünde bu çocuğun heyulâsı sanki büyüyor. Kendisinin yanına gelerek kulaklarına fısıldıyordu: “Artık onu unut.. Geçmiş aşkını, Semih'i, hepsini... Çünkü sen artık Semih'e ait değilsin. Çünkü bak.. Ben varım!...” (Selâhaddin Enis, 1328:70-71)

Neriman'ı asıl düşündüren, aşkının geçtiği yolda” *'serilen iki kalpten hangisini ezip çiğneyeceği idi. Semih'in kalbini mi Haydar Nebil'in kalbini mi?'* (Selâhaddin Enis, 1328: 57) Yazar, bu noktada Naturalizm bir yana adeta Ahmet Mithat romantizminin örneğini verir. Sözde Neriman'ın içinden geçenleri seslendirirken, Neriman'a karşı olabildiğince merhametsizdir: Hangisini seçmelidir? Neriman'ın bu kadar “*yüksek, yetişilemez, serâbî emelleri “varken..”*” *Kendisini bunlara yetiştirecek, bu isteklerinin zirvesine kavuşturacak kullar*” lazımdır. “*O eğer bu zirveye ulaşırsa o zaman “Biraz*

mesut olabildim” (Selâhaddin Enis, 1328: 57) diyebilecektir. Bu cümlelerle ihtiraslı ve merhametsiz bir kadın portresi çizen yazar, hemen ardından Neriman'ı güzel bir kalp ve ruhtan etkilenen hisli bir kadına dönüştürür:

“Oh, fakat Semih... Onda başka bir kalp, başka yüksek mehâsinperest bir ruh vardı. Bir ruh ki, onu Neriman gaye-i hayâli ithaz etmişti..Husûsiyle Semih Vecdi'nin öyle pür-nem, ağlayan, meyus gözleri, öyle sakin, melâl, alûd, muzdarip bir çehresi ve tavrı vardı ki Neriman'a, bütün her şeyi unutturmaya kifâyet ederdi.” (Selâhaddin Enis, 1328: 57-58)

Kimi sahnelerle Neriman sevdiğini kıskanan bir kadın olarak gösterilir. Örnek olarak Semih'in dışarı çıkmak istediği bir gün Neriman buna izin vermez. Semih'in gitmesi Neriman'a mağlubiyet hissi vereceğinden genç kadın, onu kesin olarak gitmekten men eder. Bu vakada yazarın dikkatimizi çekmek istediği ayrıntı Neriman'ın kıskançlığı değil, yenilgiye tahammülsüzlüğüdür. Neriman'ın bu keskin çıkışı Semih'i durdurur. O da meselenin “mağlup olmak – kazanmak” olduğunu hisseder. Mağlup olmuştur. Bu kadın onu korkutmaktadır.

“Zaten 'şehvet ve kadın' önünde alçalmayan hiçbir kuvvet yoktu. En yüksek ve maalişperver ruhlar, bir kadının huzur-ı şehvetinde mahkûm-ı sukût ve tenezzül ederler.” (Selâhaddin Enis, 1328: 215)

Bu cümlelere iki açıdan bakmak yerinde olacaktır. Bunlardan birincisi Semih'in -asında yazarın- aşk anlayışı, ikincisi ise Natüralist düşünme eğilimi ya da çabasıdır. Roman boyunca aşkı hafif buseler, romantik itiraflar, tatlı dokunuşlarla hisseden Semih, içkinin etkisi ve Neriman'ın ısrarıyla da olsa cinsel birlikteliği yaşar ve bunu aşkın masumiyetini yok eden, aşkı çirkinleştiren bir yakınlaşma olarak görür. Neriman'la aşklarına mani olan evlilik kurumu, masum eş, ilgi ve şefkate muhtaç küçük çocuk gibi ciddi ve ahlâki engellerin hiçbirisi aşkın varlığına şehvet kadar güçlü engel teşkil etmezler. *Cehennem Yolcuları*'nda da Yakup, Necla'yla birlikte olmalarının ardından aynı hezeyanlara uğrar. Cinsellik adeta çirkin, hayvani bir eylemdir. İkinci dikkat çeken noktaysa, insanın elinde olmayan tabiat unsurlarına ya da tesadüflere karşı çaresiz oluşunu, akıntıya kapılışını yazarın, şehvet ve kadın unsurlarını kullanarak göstermek istemesidir ki bu da ilk eserden itibaren Selâhattin Enis'in acemice de olsa Natüralist anlayışı kavramaya ve eserlerinde yansıtmaya çalıştığını göstermektedir.

Sosyal ve Yasal Bir Kurum: Evlilik ve Kadın:

Neriman evliliği aşkı yaşamada engel görür. Artık Haydar Nebil'den tiksiniyordur. Zaten kendi rızasıyla evlenmediği bir adamı boşayamayacak oluşuna da anlam veremez. Oysa Haydar Nebil, kendisini boşama hakkına sahiptir. Bu durum Neriman'a göre kadına, *'kocanı zorla seveceksin'*

demektir. Neriman sevmenin zorla, dayatmayla olamayacağını farkındadır. Yasalar erkeğin bir başka kadını sevmesini suç ve kusur kabul etmiyorsa kendisinin de bir başka erkeği sevmesi suç olarak kabul etmez. Neriman geceleri herkes uykudayken “*bu uzun ve hâlli müşkül muammayı tahlil etmekle meşgul*” olur (Selâhaddin Enis, 1328: 73) Neriman'ın sosyal düzeni, toplumun doğrularını ve yasaları böylesi hassas bir konuda kendi kendine de sorgulasa kadının bir birey olarak kendi varlığını kabul edişi ve fikirlerini savunması Servet-i Fünûn dönemi kadın algısını hatırlatmaktadır. Aynı düşünceler, Meşrutiyet sonrası hızla yayılan kadın hareketlerine ise küçük bir yakınlık gösterme sayılabilir. Küçük bir yakınlık dememizin sebebi Neriman'ın bunları tartışmaması, sadece geceleri yatağında kendi kendine düşünmesidir.

Neriman, dönem itibariyle Meşrutiyet eseri olsa bile Servet- i Fünûn döneminin duyusu, düşünüş, kadına bakış gibi yönlerini yansıtmaktadır. Romanda kadın, düşünen, sorgulayan, ne istediğini bilen bir bireydir. Ancak sorguları sadece aşk ve evlilik kurumu üzerinedir. Neriman'ın roman şahsiyeti olarak başarılı çizilememesi, eserin acemilik ürünü olmasından kaynaklanıyor olmalıdır. Örnek olarak Neriman, “ihtiraslı” olarak ifade edilmekte ama ihtirasına ilişkin bir olay ya da durum sergilenmemektedir. *Neriman* romanında karşımıza getirilen kadın, kocasına ihanet eden âşık kadın tiplemesine örnektir. Yazarın, Neriman'ın ihanetini mazur görüşü, kendi rızasıyla evlenmeyenlerin mutsuz yuvalar kuracağı noktasındadır. “Neriman, masum mu ihtiraslı mı, hassas ruhlu mu içten pazarlıklı mı?” sorularının cevabı açık bir şekilde romanda yer almaz. Yine de *Neriman*, yazarın sonraki eserlerinde göreceğimiz keskin hatlarla çizili uç kadın örneklerinin denemesi niteliğindedir.

KAYNAKÇA

- ATABEYOĞLU Cem (2011) “Babam Salâhaddin Enis”, *Zaniyeler*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- BANARLI Nihat Sami (1979) *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, Fasikül: 16, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Cevdet Kudret (1967) *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman II*, İstanbul: Varlık Yayınları.
- ENGİNÜN İnci (2010) *Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat'tan Cumhuriyet'e (1839-1923)* (5.b.), İstanbul: Dergâh Yayınları.
- ESEN Nühket (1997) *Türk Romanında Aile Kurumu 1870-1970*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Matbaası.
- GÜNDÜZ Osman (1988) “Meşrutiyet Yıllarında Anti- Feminist Bir Hikâyeci Selâhaddin Enis”, *Türk Dili* C:LV Sayı: 435.

- GÜRANİ ARSLAN Nur (2003) *Selahattin Enis'in Romanlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Yıllarına Bir Bakış*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- KAVCAR Cahit (1985) *Batılılaşma Açısından Servet-i Fünûn Romanı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- KEFELİ Emel (2014) *Batı Edebiyatında Akımlar*, İstanbul: Dergâh Yayınları. NECATİGİL Behçet (1977) “Naturalist Eserlere Özellikle “Zaniyeler” Adlı Romanı ile Öncülük Eden Yazar Selahattin Enis”, *Milliyet Sanat Dergisi*, İstanbul: 10 Haziran, Sayı: 235
- OKAY M. Orhan (2013) *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Salâhaddin Enis (1328) *Neriman*, İstanbul: Cemiyet Kütüphanesi.
- Salâhaddin Enis (1989) *Zaniyeler*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Salâhaddin Enis (2012) *Bataklık Çiçeği*, Hazırlayan: M. Kayahan Özgül, Ankara: Kurgan Edebiyat.
- SINAR Alev (2003) “Edebiyata Yansıyan Kriz: Sözde Kızlar ve Zaniyeler Örneği”, *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi*, Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl: 4, Sayı: 4.
- UĞURLU, S.B.- BALIK, M.(2008) “Nazlı Eray Öyküsünde Kentli Kadın Kimliği”, *Yazın ve Deyişbilim Araştırmaları*, İzmir Ekonomi Üniversitesi.

KIRKOR CEYHAN'IN KISA ÖYKÜLERİNİN DİLİ VE TEHCİR

Mümtaz SARIÇİÇEK¹

ÖZET

Türkler 1071'de Anadolu'ya geldiklerinde orada sığınmacı olmayı değil; bilakis orayı yurt edinme amacı güdüyorlardı. Derin bir devlet kuruculuk geleneği olan Türkler, siyasi egemenlik tesisinin halklarla savaşarak değil öteki egemenliklere karşı başarı kazanarak mümkün olacağını da bilincindeydi. Bu sebeple, Anadolu'da yerleşik olan halklarla iyi geçinmeyi; onların dil, din ve kültürlerine müdahil olmamayı genel bir ilke olarak benimsediler. Türklerle Ermenilerin tarihsel ilişkilerinin ana çerçevesini bu çizgi oluşturdu. Birlikte geçirilen dokuz yüz yıl içinde egemenlik daima Türklerde kalmış olsa da Ermeniler, ekonomik ve kültürel özgürlük içinde yaşadı. Ancak modernleşmeyle birlikte milliyetçiliğe dayalı ayrılıkçılık fikirleri, önce Ermeniler arasında yayıldı. Bu çerçevede, Sultan Hamid'e suikast girişimi gibi çarpıcı örnekleri olan terörizm yoluyla, Ermeniler yeni bir egemenlik oluşturmaya çalıştılar. 20. yüzyılın başlarında, Osmanlı coğrafyasındaki Ermeni ayaklanmaları bu amaca yönelik yoğun bir çatışma ortamı oluşturdu. Bilhassa Doğu Anadolu'da Ermeni tedhiş hareketleri soykırım düzeyine ulaştı. 1915 Tehcir Yasası bu ortamda, Osmanlı Devleti'nin aldığı bir tedbir kararıydı. Bu karar gereğince sadece Doğu Anadolu'dakiler değil İmparatorluğun geniş coğrafyasına yayılmış Ermeniler yine bu coğrafya sınırlarında kalmak şartıyla yer değiştirmeye tabi tutuldular. Kirkor Ceyhan'ın ailesi de bu göç ettirilenler arasındaydı. Sivas'tan Besni'ye kadar götürülen aile, geçici bir süre orada ikamet etmiş, tehcir kararının kaldırılması ile de yeniden Zara'ya dönmüştür. 1924 doğumlu Ceyhan, tehciri babasından dinlemiştir. Türkçe yazılmış beş kitabı bulunan yazar, bu hatıraları, uzun yıllar sonra "Kapıyı Kimler Çalıyor" başlıklı eserinde öyküleştirmiştir. Bu çalışmada, bu kitapta yer alan öyküler, tehcir merkezli bir incelemeye tabi tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kısa Öykü, Ermeni Tehciri, Dil, Doğu Anadolu.

¹ Doç.Dr., Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı.

ABSTRACT

Language of Kirkor Ceyhan's Short-Story and Relocation

In 1071, when the Turks arrived in Anatolia asylum seekers not to be there; but rather it was to introduce the homeland. Turks, have a deep tradition of state founding, were aware of political overignty not to fight people but it would be possible the success against the other belonged. Therefore, they have adopted as a general principle not to be involved but to get along well with the people who settled in Anatolia; their languages, Religions and cultures. Between Turks and Armenians of historical relations of the main frame constituted of this line. Spent together in nine hundred years of Turkish dominational ways have stayed in, though, Armenians have lived in the economic and cultural freedom. However, based on nationalism, separatism with modernization ideas are spread among the Armenians. In this context, such as the attempted assassination of Sultan Hamid striking examples of terrorism by the Armenians tried to create a new sovereignty. At the beginning of the 20th century, Armenians in Otoman lands for his purpose up risings has created an intense conflict. Armenian terrorism movement, particularly in Eastern Anatolia reached the level of genocide. Relocation Act of 1915 in this environment, a measure taken was the decision of the Otoman Empire. According to this decision, not only in Eastern Anatolia to the wide geographical spread of the Empire Armenians still remain in this land border, provided that they are subject to relocation. Kirkor Ceyhan's family were among those who emigrated. The family moved from Sivas to Besni temporarily have resided there for a while, with their moveal of there location decision is re-turned to Zara. Ceyhan, was born in 1924, heard from his father the location. The author who has five short-story books written in Turkish, many years later, converted these memories the short-story entitled "Kıyıyı Kimler Çalıyor". In this study, the stories in this book, was subjected to an examination based relocation.

Key Words: Short Story, Armenian Relocation, Language, East Anatolia.

Giriş

Kirkor Ceyhan (1926–1999), Sivas, Zaralı bir yazardır. Çocukluk ve ilk gençlik yıllarını Zara'da geçiren Ceyhan, askerliğini tamamladıktan sonra İstanbul'da terzilik yaparak hayatını idame ettirir. Ceyhan ailesi, 1965'te, yerleşmek üzere Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne göç eder ancak on ay sonra yeniden İstanbul'a döner. Kirkor Ceyhan, emekli oluncaya kadar yaşadığı İstanbul'dan Fransa'da yaşayan oğullarının yanına gitmek üzere ayrılmıştır (1980). İlk eşinin vefatından bir süre sonra ikinci evliliğini yaparak Almanya'ya yerleşen (1988) yazar, ilk eseri *İt Yatağında Ekmek Ufağı*'ni 1982'de yayımlar. 1990'lı yıllarda Ceyhan, yoğun bir yazı faaliyetine girerek Türkiye'de yayımlanacak dört eser daha kaleme alır. Yazarın kendi yaşantısı ile aile çevresinden dinlediği bazı tarihî hadiselerin

anı-hikâye biçiminde kurgulanmasından oluşan bu “kısa öykü”ler, *Seferberlik Türküleriyle Büyüdüm (Cennet Kimin)* (1995), *Teneke Bağlayanlar* (1995), *Kapıyı Kimler Çalıyor* (1999), *Atını Nalladı Felek Düştü Peşimize* (1999) başlıklarını taşır. Bu eserler, bağımsız hikâyelerden müteşekkil “kısa öykü” biçiminde olsa da aynı zamanda çoğu birbirine bağlı/birbirinin devamı metinlerdir. Bu eserlerle Türkçeye önemli bir hikâye külliyatı kazandıran Ceyhan’ın sanatının belirleyici ögesi, keskin dil zekâsı ile Zara ağzının olağanüstü zarafetini ve kıvraklığını yansıtmıştır.

Edebî metin ile yazar arasındaki ilişki daima tartışılmıştır. Kurgusal edebî metinlerin; yani, roman, hikâye ve benzerlerinin yazarın hayatını/gerçeklerini anlattığı varsayımı bir tahlil/tenkit tutumudur; kısmen gerçekçidir. Zira her edebî metin öyle değildir; öyle olduğunu kabul etmek “yaratıcı deha”nın göz ardı edilmesine yol açar. Bununla birlikte, bilhassa anı/hatıra-roman/hikâye çerçevesine giren eserlerin bu bağlamda çözümlenmesi de yerinde bir tutumdur. Edebî metnin hangi amaca yönelik olarak tahlil/tenkit edileceği de bu eserlere yaklaşım tarzını belirler. Söz gelimi bir edebiyat bilimi faaliyeti olarak “estetik değer” araştırması yapmak söz konusu olduğunda bu tutumun önemi azalırken bir kültürde gelişen “fikir hareketleri” takibi amaçlandığında bu tutum vazgeçilmezlik arz eder. Tarihî bir hadisenin “gerçeklik” düzeyini tespit etmede de bu kapsamdaki edebî metinlerin verileri sınırlı ölçüde işe yarayabilir. İncelemecinin “kurmaca” yapan bir yazarın doğruyu anlatmaktan çok ya da en azından “doğru” kadar “güzel yazma”yı da amaçlayacağını; bu bağlamda gerçeği bütün yönleriyle değil ayıklayarak yeniden düzenleyerek anlatacağını hesaba katması kaçınılmazdır. Keza tarihî hadisenin zamanı ile edebî metni oluşturma zamanı arasındaki mesafe de göz önüne alınmalı aradan geçen zamanın yazar üzerinde yaratacağı algı değişimleri gözden kaçırılmamalıdır.

Kirkor Ceyhan, bahis konusu beş hikâye kitabında, kendi gözlem ve yaşantılarının yanı sıra bilhassa babasından ve yakınlarından dinlediği, şahidi olmadığı birtakım tarihî hadiseleri de bu olayların üzerinden elli yıldan fazla bir zaman geçtikten sonra kurgunun dünyasına taşımıştır. Yazar, bu metinleri yazdığına doğup büyüüp emekli oluncaya kadar yaşadığı memleketi Zara’dan da, Türkiye’den de uzakta, ileri bir yaşadadır. Bu sebeple, yazarın ülkesine ve geçmişine duyduğu özlemin gerçek algısını değiştirmiş olmasını da ihtimal dâhilinde düşünmek gerekir. Ceyhan’ın hikâyeleri incelenirken bu hususlar göz önünde tutulmalıdır.

1. Zara'dan Şahlanan Türkçe

1.1. “Dokuyucu Ana”nın Dili

“Dokuyucu Ana” bir arketipsel figürdür; insan ruhunda kadına yüklenen “yuva kuruculuk” işlevini temsil eder. Mitolojik metinlerde sık sık karşılaşılan bu figür, halı/kilim tezgâhının başında güzel sesiyle türküler/şarkılar söyler. “Dokuyucu Ana hammaddeyi seçme, iplikleri yapma ve onları hızla üst üste bindirme sürecinin bir simgesidir. Aşk bağlarını bağlayan, günlük yaşamın modelini dokuyan ve son ipliğin kesileceği zamanı önceden gören örgütleyici kadın ilkesidir.”² Odysseia destanındaki Phenelopia, bu figürün yaygın bilinen örneklerindedir. O, Troya seferinden dönemeyen kocasını beklerken kendisine musallat olan talipleri oyalamak için, yaşlı kayınpederinin yakında öleceğini; ona, görkemli bir cenaze töreni düzenlenmesi ve cenazesinin de güzel bir kilime sarılması gerektiğini, kendisinin bu kilimi dokuyup bitirdikten sonra taliplerinden birini seçeceğini söyler. Kocasının gecikmesi üzerine de gündüz ördüklerini gece sökmeye başlar. Bu örme ve sökme eylemleri hayatı ve bu hayatı kuran, örgütleyen kadının işlevini temsil eder.

Kirkor Ceyhan’ın öykülerinde anne “Horik Hatun”, somut birtakım eylemlerin yanında işlevsel bakımdan da dokuyucu ana figürünü temsil eder. Kocasının yokluğunda küçük oğlu Kirkor’u avutmak, evin dirliğini korumak için çalışır; geçimlerini temin etmek için halı dokur. Horik de bütün dokuyucu analar gibi halı tezgâhının başında gözyaşlarına kattığı türküler söyler. Bu türkülerin çocuğunun ruhunda yaratacağı etkiden habersiz olan Horik Hatun, bir dokuyucu ana tavrı içinde; hayatlarını idame ettirmeye, çocuğunu ve yuvasını korumaya çalışmaktadır.

Milliyetin aslı unsuru dildir; bebeklikten itibaren oluşmaya başlayan bilincin çerçevesini dilin imkânları belirler. Dış dünyadan duyum yoluyla edinilen algıların fark edilmesi; anlamlı hâle gelmesi dil ile mümkün olur. Bu bakımdan “ana dili”, kimliğin oluşumunda belirleyici hatta en baskın unsurdur. Buna karşılık herhangi bir dili ileri yaşta öğrenmek, kimlik oluşturmaz ve aidiyet duygusu yaratmaz. Kirkor Ceyhan’ın Türkçe ile münasebeti bu iki durumla da örtüşmez; ana dili Ermenice olsa da ikinci dil Türkçe, daima evin içindedir. Yazarın çocukluk günlerinden başlayan hatıralarının etrafında kurgulanan *Seferberlik Türküleriyle Büyüdüm* hikâyeleri, onun bu durumu hakkında önemli bilgilere ulaşmamıza imkân verir. “Dokuyucu ana” Horik Hatun, mahzun bir Anadolu kadınıdır; kocasının yokluğunda evin düzenini korumaya çalışırken hasretini çektiği

² Cherry Gilchrist, *Dokuzlar Çemberi*, Anahtar Kitaplar, İstanbul 1993, s. 44. (çev. Şen Süer Kaya)

Simon'a, uzaktaki akrabalarına ve ölülerine velhasıl “olur olmaz” sürekli gözyaşı dökten biridir. Bu durum anlatıcının dilinden şöyle aktarılır:

Ağlayıp günlük gözyaşını dökünce, sıra türküye gelirdi. Herhangi türküyü okursa okusun gayet ağlamaklı iniltiyle, sözü seferberlik ve göç hikâyelerine getirir, eşek üstünde gazel okuyan kör hafızlar gibi bizi derde kedere bu genç çağımızda boğar, kendisi de durmadan yeniden ağlardı. Hey oğul hey diye başlayan; “Çıkayım gideyim de oğul uzun yollara/Karışayım da ah yavrum boz bulanık sellere.” Türküsünü bir haylisinin içinden günde birkaç defa tekrarlardı. Hem nasıl bir makam ve gaydeyle tekrarlayış. (Seferberlik Türküleriyle Büyüdüm: 13)

Henüz beş-altı yaşlarında bir çocuğun karşısında Türkçe ağıtlar yakıp türküler söyleyen bir anne vardır. Çocuğun onunla bu dil aracılığıyla duygudaşlık kurduğu, “bizi derde kedere bu genç çağımızda boğar” ifadelerinden anlaşılmalıdır. Anlatıcının, bu durumu uzun yıllar sonra, yetişkin bir insanın bakış açısından yansıtmakta oluşu, tarafsızlığı ve güvenilirliği artırıcı bir tutumdur. O ikinci/yabancı bir dilin mesafeli duruşunu değil “ananın dili”nin sıcaklığını, kuşatıcılığını ruhunda hisseden, bilinci ve benliği o dille yoğrulmuş bir çocuktur. Annenin söylediği türkü ise muhtemelen, Karacaoğlan'ın, bir göç/yolculuk/gurbet hikâyesi içeren, “Ağlayı ağlayı düştüm yollara/ Karışayım boz bulanık sellere” koşmasının bir varyantıdır. Yolculuk, insan ruhunun derinliklerinde daima karşılığı olan arketipsel bir eylemdir. Horik Hatun'un türküleri de Kırkor'un bilinçdışının insan köklerini canlandırır.

Türkülerin dilinin Kırkor'un hayatındaki belirleyici unsurlardan biri olduğunu gösteren bir başka hadise şudur: Babası evde olmadığı için ilkokula kaydı yapılmayan Kırkor, akranlarının okula gidiş gelişine özenerek kayıtsız ve kaçak olarak okula gider. Öğretmen tarafından sürekli kovulmasına aldırmadan ısrarla okula gelen Kırkor, nihayet öğretmenle iletişim kurmayı başarır: İletişimin dili; dokuyucu ananın dili, türkülerdir. Sınıfta öğretmenin çaldığı keman eşliğinde türküler söyleyen çocuğun durumunu yazar, şöyle aktarır:

“Türküye başlayıp okudukça demek ki, sesim kulağıma gelip, beni efkârlandırıp büsbütün coşturdu. O aralar da Urfa'lı Mukim Tahir'in;

Kapıyı çalan kimdir.

Aç bakam gelen kimdir.

Yaram derine düştü.

Belki gelen hekimdir.

Türküsünü çok iyi okur, pek güzel yerine getirirdim. Çalgıya malgıya lüzum yok, ben durmadan öttüyorum. Öğretmenin yayı tutup da havaya girmesine dahi fırsat vermeden, ben davulumu dövmeye başlamıştım ki,

öğretmene bakıyorum. Durmadan gülüyor, Hem de beni beğeniyor gibi geliyor bana. Canım zaten yanmış bahaneye bakıyorum.

‘Halepli bahçesinden’ beytini de bitirir bitirmez hemen hiç aman soluk vermeden, *Urfa’lı Cemil Cankat’ın sonraları çok güzel okuduğu;*

Mezarımın başı Urfa’ya karşı

Başucuma koyun yazılı taşı.

Türküsünü de bir çırpıda çıkarttım aradan. Benim durumum öğretmeni gerçekten ürküttü. Eğer kemanın yayıyla beni itip öteye sürmese Diyarbakırlı Celal’in;

Silmedim gözyaşını

Aşkın ile ağlıyanı

Girip teknil güney doğuyu başa çıkaracağım.” (STB: 27)

Duygu yüklü, zengin içerikli, coşku dolu bu türkülerle ananın dili, çocuğun dili olur. Türkçenin bütün inceliklerini ana dili düzeyinde bilen ve tabii olarak kullanan Horik Hatun arada bir asıl ana dili olan Ermeniceyi de hatırlar. Ancak bu gündelik hayatın değil dinî metinlerin dilidir; “*Zaman zaman da Ermenice dualar, hele de Hayrmer (Bizim babamız) duasını öğretiyordu.*” (STB: 16)

— *Oğlum işte Gağant geliyor. Adettir kış gelince nasıl ki cümle âlem, kurdu kuşu evine yuvasına tünerse, Ermeni milleti de müsvekez (kesinlikle demek istiyor olmalı) evinde olur. Olur ki evinde yaşayan bütün mahlûkata sevgi gösterisinde bulunup da gağantel etsin. Herhalde anlamışsınızdır. İsa efendimiz doğum günü olan Noel’in Ermenicesini kastettiğini ananın.* (STB: 29)

Yazarın bütün eserleri incelendiğinde, ümmi bir kadın olan Horik Hatun’un, Ermeniceyi bazı dinî ritüeller ve şahıs adları dışında neredeyse hiç kullanmadığı; Türkçenin Zara ağzının kelime hazinesini ve söyleyiş güzelliğini yansıtacak bir dili benimsediği gözlemlenmiştir. Deyimler, atasözleri, argo ifadeler de bu dilin kapsamındadır. Onun bu tercihi, belirli bir bilinçle ya da amaca yönelik olmayıp kendiliğinden ve yüzyıllardır içinde yaşadıkları hayatın doğal bir eğiliminin sonucudur. Tabii dil ancak böyle bir süreçte oluşur, gelişir ve benimsenir. Kirkor Ceyhan’ın “ana dili” Ermenice olsa da “anasının dili” Türkçedir; o bu dilin yazarıdır.

1.2. Babanın Dili

Kirkor Ceyhan’ın babası Simon Efendi, gençlik yıllarında öğretmenlik yapmış; Ermeni mekteplerinin kapatılmasından sonra da ailesini duvar ustalığı ile geçindirmiş aydın bir zattır. İleri yaşında İstanbul’a göçünceye kadar yaşadıkları Zara’da çevrenin kültürünün ve dilinin tam bir mümessilidir. O, Cumhuriyet sonrasında İstanbul’da yayımlanan ve Agop

Dilaçar'ın da yazarlığını yaptığı Nor Lur (Yeni Haber) gazetesinin takipçisi olacak kadar da dünyaya açık biridir. Keza 1965 yılında onun ailece Ermenistan'a göç etme macerasında bu gazetenin yönlendirici bir rol oynamış olması muhtemeldir.³

Zara halkı arasında Sığı Usta olarak anılan Simon Efendi, Türkçenin Zara ağzını, ana dili Türkçe olan herhangi bir insan kadar doğru ve güzel kullanır. Eşi Horik Hatunla konuşurken «Vır vır eder durursun; imansız karı, görüyon mu bunu!» (İY: 103) diye kızarken; kumar oynarken yakalanıp götürüldüğü karakolda cebinden çıkan gazeteyi soran kumandana bilgi verirken ««İstanbul'da, hem de resmen, hükümetimizin müsaadesiylen. Hemi de Gazi Paşamızın Türk Dil Kurumu'ndan yakın arkadaşı Agop efendi yazıyor.» diyen; kumandanı beklerken iç konuşmasını «Ulan namussuz yüzbaşı diyorum içimden, bu boku yiyecektin de neden bu köpek dölleri anamı belleyip, pabucumu elime vermeden yemedin! Ben karının yüzüne nasıl bakarım?» biçiminde yaparken hep aynı Türkçeyi konuşur. Bu dil, İstanbul ve büyük şehir azınlıklarının konuştukları kırık Türkçe değil Zara Türklerinin ağzıdır.

Bu dilin tabiiğini belirleyen öğelerden biri, bilincin kontrolünü en çok kaybettiği anlardaki durumdur. Öfke, sarhoşluk, aşırı heyecan gibi hâllerde kontrol dışı bir dil tasarrufu söz konusudur. Simon Efendi'nin yukarıda alıntılanmış tüm konuşmaları böyle anlardan seçilmiştir ve bu tutum onun da Türkçeyi ana dili gibi benimsemiş olduğunu gösterir. Simon Efendi, oğlu Kirkor'a hatıralarını anlatırken de aynı dilin tabiiği ve akıcılığı içinde konuşmaya devam eder:

İktiza ettikçe ayak yoluna kışlanın üstündeki kör derelere gider kuşak açarız. Hiç de zamanı olmadığı halde, hiç kimseye söyleyip de ürkütmeden, derenin yolunu tuttum. İlerledim epeyce. Ola ki benim gibi karın ağrısı tutup da bir başka gelen de olur korkusuyla daha da ilerledim. Purun üstünde bir çukura uzandım. Hep yaşlı anamla karımı düşünüyorum. Yılan kelep olmuş ayaklarıma az mı sarıldılardı. (...) Evde bir sürü başı açık kan ayak eksiketek var. Yarabbim ne olacaklar ne olacağız, sen yardım et...(Kapıyı Kimler Çalıyor: 12)

Bu konuşmalarda geçen “ayak yolu”, “kör dere”, “kuşak aç-”, “pur”, “yılan kelep ol-”, “başı açık”, “kan ayak”, “eksiketek” gibi söz ve söz grupları bu tabii konuşma dilinin lügatini yansıtır. Aşağıdaki iç konuşma, yazarın ailesinin dil tasarrufu konusundaki tutumu ile ilgili bir ipucu da içerir.

³ Rıfat N. Bali, Cumhuriyet Dönemi Arşiv Belgelerine Göre Türk Ermeni Basını, Tarih ve Toplum, S: 228, Aralık 2002, s. 41-51.

Halbuysa kilisede Ermenice duaları papaz efendi okur, yer yer İsa efendimizin ismi geçtikçe biz de haç'ımızı çıkarır Hıristiyanlığımıza devam ederdik. Ya bu öyle mi? Bilmediğimiz bir lisanda (Arapça) gece gündüz çabala dur ki iki cümleyi ard arda çatıp da söyleyesin, öğrenme yaşı bir hayli geçmiş kişiler olarak. (KKÇ: 19)

Simon Efendi'nin, Ermenice duaların papaz tarafından okunduğunu ve cemaatin duaya pasif dinleyiciler olarak katıldığını belirtmesi, Ermenicenin işlevinin kısıtlılığı konusunda açıklayıcı niteliktedir. Sonuç olarak Kirkor Ceyhan'ın içinde büyüdüğü evin dilinin “ana dili” Ermeniceden ziyade anne-babanın dili Türkçe olduğu; yazarın bu dil bilinci içinde doğup büyüdüğü bir vakiadır.

1.3. Yazarın Dili

Tahkiyeli edebî eserler bir anlatıcı vasıtasıyla nakledilirler. Bu anlatıcı, ya gözlemci ya öznedir. Gözlemci anlatıcı, ya uzaktan seyircisi olduğu bir hayatı sınırsız bir bakış açısıyla (III. Kişi ve Tanrısal tutum) veya daha yakından şahit ve kısmen müdahil olduğu bir hayatı sınırlı bir bakış açısıyla (I. Kişi ve nesnel tutum) anlatır. Özne anlatıcı ise kendi öyküsünü sınırlı ve dar bir bakış açısıyla (I. Kişi/kahraman anlatıcı ve öznel tutum) sunar. Modern roman-hikâyede karşılaşıldığında eleştiri konusu edilen fakat postmodern anlatının temel eğilimlerinden biri olan “yazar anlatıcı” söz konusu ise bu anlatıcı, aynı anda bu anlatım ve bakış açılarının hepsini veya bir kısmını bir arada veya nöbetleşe kullanma hak ve yetkisini taşır. Anlatıcılık ise dilin kullanımıyla doğrudan ilişkili bir tutumdur; eserin dili anlatıcının dilidir.

Kirkor Ceyhan hikâyelerinde anlatıcı genellikle özne/kahraman olup öznel bakış açısı kullanılmıştır. Ancak bu özne anlatıcı, iki farklı kahraman; baba Simon Efendi ve yazar Kirkor Ceyhan'dır. *Kapıyı Kimler Çalıyor*'da baştan sona Simon Efendi anlatıcı olup özellikleri yukarıda anlatılan bir dil kullanılmıştır. *Atını Nalladı Felek Düştü Peşimize, İt Yatağında Ekmek Ufağı, Seferberlik Türküleriyle Büyüdüm (Cennet Kimin), ve Teneke Bağlayanlar*'da genellikle anlatıcı kahraman, yazar olup onun dili kullanılmıştır. Anlatıcının yazar oluşu ona dil kullanımında sınırsız bir imkân sunar.

Yazarın dilinin baskın özelliklerinden biri, yukarıda da değinildiği gibi Zara Türkçesinin söz dağarcığını ve söyleyiş özelliklerini bütün incelikleriyle yansıtan bir tabii dil güzelliğidir. Bu dilin bir diğer özelliği, zengin mecazlı söyleyişlere bariz biçimde yer verilmesidir.

Alapapak Ali'nin kendisi görmese de yüzü gözü sidikten tozdan, şafıyan köpeğine dönmüştü ama, kirden grilemiş koca bir peşkiri yırtıp kulaktan ağrı başını bir türkmen gelini gibi sarmışlar bir köşeye

oturtmuşlardı. Bağdaşını kurmuş bir buda heykeli sanırdınız. Yağ tulumunu andıran Alapapak gerçekten bir budist kadar rahatlamış bir gülücükle, olanı biteni seyirle meşguldü. (Teneke Bağlayanlar: 30)

Alıntıda görüldüğü gibi gösterilen kişi (Ali), “şafıyan köpeği”, “türkmen gelini”, “buda heykeli” ve “budist” ifadeleriyle her cümlede bir başka varlığa benzetilmiştir. Bu benzetmeler okuyucunun zihninde zengin çağrışımlar uyandıracığından anlatım zenginliği yaratıcı bir tutumdur. Sayısız örneği olan bu tutumun akıcı ve coşkulu bir üslup yarattığı muhakkaktır. Üslup, türün ve yazarın kültürel aidiyetinin belirleyicisi; üslup güzelliği, edebî metnin vazgeçilmezidir.

2. Tehcir Tanığından Nakledilenler

Kirkor Ceyhan'ın ebeveyni, tehciire uğramış bir ailedir. Tehcir yasası uygulamaya konulduğunda memleketi Zara'da amele birliğinde askerlik vazifesini ifa etmekte olan Simon Efendi, kumandanları Yahya Çavuş'un teklifi ile diğer birçok Ermeni ile birlikte göstermelik olarak Müslüman olur ve İbrahim adını alarak tehirden kurtulur. Ancak, tehcirin başlamasından yaklaşık bir yıl sonra iki tehcir kaçağını evlerinde barındırdıkları anlaşılınca aile onlarla birlikte sürgün edilir. Zara'dan yola çıkarılan sürgünler Malatya üzerinden Adıyaman Besni'ye ulaştıklarında yasa uygulamadan kalkar ve bir süre burada kalıp sonra Zara'ya intikal ederler.

Kirkor Ceyhan, yaklaşık on yıl sonra doğduğu bu sürgün günlerinin hikâyesini babası Simon Efendi'den dinler ve yıllar sonra da *Kapıyı Kimler Çalıyor* kitabında anlatır. Eserin yazımı ile vakanın gerçekleşmesi arasındaki sürecin oldukça uzun oluşu; anlatıcının bizatihi tanık olduğu değil dinleyici oluşu; anlatının kurmaca bir edebî tür oluşu bu hikâyeye ihtiyatlı yaklaşmayı zorunlu kılmaktadır. Meseleyi bu çerçevede düşünmek kaydıyla bütün bir tehcir sürecinde yaşananların neler olduğuna bakabiliriz.

2.1. Tehciire Bakış

Anlatıcı Simon Efendi, eserde tehcir kararıyla ilgili bazı kısıtlı bazı yorumlarda bulunur. Bunu yaparken de olaya Osmanlı Devleti'nin bir uygulamasından ziyade İttihatçıların bir tasarrufu gözüyle baktığı anlaşılır.

Bu öyle bundan önceki Osmanlı yasağı değil ki üç gün sürsün, ondan sonra sen sen, ben de ben kurtulasın. Bu, onca yıl uğraşıp, imparatorluğu padişahın elinden aldıktan sonra artık önünde durulmaz olan Enverlerin, Talatların, Bahaeddin Şakirlerin kanunu. Hatta ola ki Anadolu'da bu emirleri yerine getirmeyecek vali ve kaymakam çıkarsa Yakup Cemil de onları kontrol ve cezalandırmak için gönderiliyor. Kimin camı kaç ki aksini yapmak şöyle dursun düşünmek bile insanları bitiriyor. (STB: 78)

Buna karşılık onun bir sürgün yaşayan her insanın yapacağı gibi sıkıntı verici olaylarla ilgili olumsuz yorumlarına sık sık rastlanır. Buralarda edebî bir tutumla hareket eden yazar, okuyucuya doğrudan bir şey öğretmeye kalkışmak yerine okuyucunun o sonuca kendisinin varmasını ister. Yolculuk boyunca, büyük sıkıntılar çekmişler; açlık, yorgunluk, hastalık ve ölüm gibi fiziki güçlüklerin yanında meçhul bir menzile doğru gidişin uyandırdığı korku; vatanından ayrılmanın verdiği hüznün, yaşanması kaçınılmaz duygulardır.

Babası Simon'un bu duygularını aktaran Kirkor Ceyhan'ın, tehciye nasıl baktığına dair bilgileri öğrenmemize yardımcı olacak kaynaklardan biri, yakın zamanda yapılmış bir yüksek lisans tez çalışmasıdır⁴. Bu çalışmaya halen Fransa'da yaşamakta olan yazarın oğlu Arsen Ceyhan ile yeni yapılmış bir mülakat eklenmiştir. Bu konuşmada, Arsen Ceyhan, babasının tehciye bakışı ile ilgili oldukça açık ve yeterli bilgileri vermektedir. Buna göre:

Ceyhan, tehcir olayına hikâyelerinde görüldüğü gibi bakmaktaydı. Onun için var olan Sevkiyet olayıdır. Olaya hiçbir zaman tutkusal ve duygusal bakmamıştır. Olaya bir Ermeni olarak bile bakmamıştır. Ceyhan daha evvel de değiştiğim gibi doğum kimliğine hiçbir önem vermiyordu. Doğum onun için bir kaza idi. (...)

Tehcir olayına ölene kadar Ermenilerle ilgili yapılmış korkunç bir hata olarak bakmıştır. Bütün bu söylediklerime rağmen, benim de şaşırarak gözlemediğim, burada söylemeden edemeyeceğim bir şey var, yoksa dürüst olamam size karşı. Ceyhan hayatının son yılında Taner Akçam'ın konuyla ilgili çalışmasından epeyce etkilendiğini gördüm. Fakat meseleyi çok konuşmamıza rağmen derinleştirme imkânı bulamadık. Çünkü hastalık vücudunu ve zihnini her gün biraz daha zayıflatıyordu.

2.2. Tehcir Uygulamasına Bakış

Simon Efendi, yazara tehcir yasası çıktığı andan itibaren tüm yaşadıklarını aktarmıştır. Tehcir kararı alındığında amele taburunda askerlik yapmakta olan Simon olaydan nasıl haberdar olduğunu ve neyle karşı karşıya bulduklarını da anlatır. Buna göre, kararı kumandanları Yahya şöyle bildirir:

“Ustalar size hayatta karşılaşılabileceğiniz belki de en zor soruyu soracağım. Zannediyor musunuz ki benim için de kolay bu soruyla karşınıza

⁴ Aybike Aladağ, Kirkor Ceyhan'ın Öykülerinin Olumsal Yapısalcı Yöntem Işığında İncelenmesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, 2014 (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Danışman: Yard. Doç. Dr. Şamil Yeşilyurt)

çıkmaq. Ama ne çare, geleceği ben daha iyi keşfediyor size acıyorum” demiş de bizi bu tehcir ateşinden kurtarmak için Müslümanlığa davet etmişti. Bu alicenap binbaşı bunu bize sorarken kendisine bizim yerimize koyuyor "acaba bu davet bana 'Müslümanlığı bırak da şu dine dön" deseler ben ne hal alır ne duruma düşerim' diye düşünüyor olmalı ki son derece sıkılıyord ve terler içinde kalıyordu. (KKÇ: 18)

Kumandanın bildirdiğine göre şayet Ermeniler ihtida ederse tehcirden kurtulacaktır. Yazarın anlatımına bakılırsa kumandan bu uygulamadan son derece rahatsız olsa da elinden bir şey gelmeyeceği için kanunu hile yoluyla işlevsizleştirmeye çalışmış ve bunda da muvaffak olmuştur. Ermeniler konuyu kendi aralarında istişare ettikten sonra kumandanın teklifini kabul etmiştir. Bu durum şöyle aktarılır:

Başka çaremiz kalmamıştı. Kışlalarda çalışan bütün ustalar, o gün biraz daha erken paydos etmiş, o gece sabaha kadar ne uyku ne rahatlık, yüzü görmüştük. Hane halkıyla bir sürü meşveretten sonra hepimizde aynı neticeye varmış, isimlerin en yakışanını bulup bulup Margos Giragos adlarını bırakıp bir gecede Ahmet, Mehmet olmuşuk. (KKÇ: 19)

Bu din değiştirme işlemi sadece ikrarla olmayıp beraberinde bazı zorunlulukları da getirmiştir. Erkeklerin sünnet olması, herkesin namaz kılmayı öğrenmesi ve kılması, bunun takip edilmesi gibi ibadet ve ritüellerin de yerine getirilmesi gerekmektedir. Simon Efendi bu durumu şöyle aktarır:

Ahmet Mehmet olmakla hemen Müslümanlık olunmuyordu. Bunu Hıristiyanlık gibi sanmayasınız. Hıristiyan ana babadan olup da papaz efendinin de vaftizinden geçtin miydi oldun bal gibi Hıristiyan. Amma Müslümanlık öyle mi? Hey kardeşim. Önce sünnet olacaksın. İş kelimeyi şahadetle de bitmiyor. Hac var, zekât var. Bütün namaz dualarını eksiksiz öğreneceksin. Ötekiler neyse ne de, bizim uşağın belini büken bu oldu zaten. Halbуса kilisede Ermenice duaları papaz efendi okur, yer yer İsa efendimizin ismi geçtikçe biz de haç'ımızı çıkarır Hıristiyanlığımıza devam ederdik. Ya bu öyle mi? Bilmediğimiz bir lisanda (Arapça) gece gündüz çabala dur ki iki cümleyi ard arda çatıp da söyleyesin, öğrenme yaşı bir hayli geçmiş kişiler olarak. Velhasıl çok debelenmiştik. Bu fedakâr ve faziletli adam bir hayli uğraş, geniş bir hoş görüyle bizi tehcir ve sevkıyat afetinden kurtarmıştı. Gel gör ki benim başıma ne haller geldi...” (KKÇ: 19)

Tehcirden ilk sene böylece kurtulan Simon'un ailesi, evlerine sığınan iki tehcir kaçağının yakalanması ile önce gözaltına alınır. Karakolda, Simon oldukça ağır işkencelere maruz kalır. Ancak, bu sistemli değil tamamen karakolda görevli zaptiyelerin kişisel inisiyatifi ile oluşan bir durumdur. Öyle ki, bunlardan Hot Ali ile Kel Ahmet sürekli Simon'u ve diğer tutukluları döverken diğer bir zaptiye olan Kör Hakkı ona sahip çıkarak ihtiyaçları olan eşyayı bile getirir. Üç gün tutuklu kaldıktan sonra

Malatya'ya doğru bütün aile jandarmalar eşliğinde yola çıkarılır. Yolculuk boyunca jandarmalar bilhassa yaşlı ve kadınlarla çocuklara mümkün merteye iyi davranır, onlarla aynı sofraya oturup onlarla aç kalırlar.

Başımızdakiler de nihayet jandarma. Yıkıldığımız yere han yapmayacaklar ya, biz üçümüze fazla yüz vermiyorlarsa da yaşlı anama, hasta karıma, ufaklıklara muavenetlerini noksan etmiyorlar. Bir su bulsalar önce onlara içiriyor, bir parça ekmek ellerine geçse onlara tattırmadan yemiyorlar. (KKÇ: 29)

Bizi dört beş gündür incitmediler. Yaşlımızı gencimizi kollayıp, buraya kadar getirdiler. Bunun burası askerlik, bu çetin mi çetin kapıda da, öyle sert davranmaları gerekirdi. (KKÇ: 22)

Jandarmalar işte burası Malatya sevkiyat hanesi" dediler. "Şimdi sizi buraya teslim ediyoruz. Hakkınızı helâl edin, bizim işimiz bitti." Allah, Allah nasıl kedere boğulduk. Başımızdaki jandarmalardan ayrılmakla, bacımızdan kardaşımızdan ayrılmanın hiçbir farkı yok. Günlerdir haftalardır en dar en çetin zamanımızı ve yolumuzu bunlarla teptik. İnsansan üzülmez misin? Baktım onlar da üzüldüler, çocukları okşamak, anamın elini öpmek... Eh Allah, size selamet versin. (KKÇ: 72)

Onlara iyi davranan sadece jandarmalar değildir; yol boyunda uğradıkları köylerde de hoş muamele görürler. Simon Efendi bu durumu şöyle anlatır:

Köylümüz de vicdan sahibi. Arabanın arkasında yola düzülü sabi sübyanı görünce, yer yer ya terkilerine alıp götürüyorlar, ya da kendileri inip onları bindiriyorlar. Daha o sıralar merhamet hepten göğe çekilmemiş. Çocuklara şenlik olsun da ne olursa olsun bir keyif bir şadımanlık ki. "Ben şuradan ta şu tepeye kadar bindim" öteki: "ben senden daha çok bindim sayılır" diye de çekişiyor ve ilerdeki başımıza gelebilecek sıkıntılar umurlarında olmuyor. Ben hiç değilse bu durumdan memnun oluyorum. Eğer bu mutluluksa!... Bırak zavallılar bu kadar olsun, çocukluklarını yaşasınlar. Yaşasınlar bakalım. Yorgunluktan kitiri kesilmişste, ara sıra köylünün eşşegine binme mutluluğu... (KKÇ: 35)

Nihayetinde son durakları olan Besni'ye geldiklerinde halk yoksul olmasına rağmen, bunlara gayet iyi muamelede bulunur. Onlar da önce amelelikle geçimlerini idame ettirir; ardından da halkın en çok ihtiyaç duyduğu kalaycılık yaparak ciddi kazançlar elde ederek huzura ererler.

Para çok çalışmıyor ama hiç kimse hak ettiğimizin altında kalmıyor. Topak topak tere yağlar, mucur mucur bulgurlar, üç beş kanat, canlı canlı tavuk, yerine göre kablari unlu dolduruyorlar. Hele pekmezi artık itine dök. Yaşadıkça neler neler göreceğiz. Bir bolluğa düştük, manasımız gelmiyor. Daha bir ay olmadı, anamı Urfa'nın orta yerinde, aç aç toprağa verdik; ne olurdu o da bu halimizi görseydi. (KKÇ: 108)

İki yıl kadar Besni’de kalan sürgünler refaha erişirler ve yeniden Zara’ya dönerler.

Sonuç

Türkler Anadolu’ya geldiklerinde burada yaşayan Ermenilerle daima iyi ilişkiler kurmuş, siyasi egemenliklerine saygı gösteren bu halkı “millet-i sâdıka” olarak tavsif etmiştir. Birlikte yaşanan, acı ve sevincin paylaşıldığı sekiz yüz yılı aşkın sürede yöneten-yöneten ilişkisi bu saygı çerçevesinde yürütülmüştür. Ancak 18. yüzyıldan itibaren dünyaya yayılan milliyetçilik ideolojisi, Ermeni ayrılıkçı hareketlerinin de tetikleyicisi olmuş, saygı temelli ilişki sarsılmaya başlamıştır. 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında Ermeni ayaklanmaları bütün bu tarihî birlikteliği inkâr düzeyine ulaştınca egemenliğin sahibi olan Devlet, birtakım katı tedbirlere başvurmak zorunda kalmıştır. Bu tedbirlerin en önemlisi şüphesiz ki tehcir uygulamasıdır. Bu uygulama, günümüzde çoğunlukla sunulduğu gibi bir sebep değil bir sonuçtur. Ayrılıkçı Ermeni komitacılar, büyük devletlerin vaat ve kışkırtmaları ile sadece siyasi egemenliğe karşı savaşmamış aynı zamanda çoğunlukta ya da güçlü oldukları yerlerde imkân buldukça Müslüman ve Türk ahaliye karşı kıtallere girişmiştir. Uygulamanın yerindeliği tartışılrsa da olayların müsebbibinin büyük ölçüde bu Ermeni komitacılığı olduğu aşikârdır.

Bu süreçte yaşanan onca olumsuzluğa rağmen Türk ve Ermeni halkları arasında keskin ve yerleşik bir düşmanlık duygusu oluşmadığının tipik göstergelerinden biri, Kırkor Ceyhan ve ailesinin yaşantısıdır. Türkçenin güçlü bir yazarı olan Kırkor Ceyhan’ın ailesi bu sıkıntılı süreçte yaşamış olsalar da o kaos günlerinden sonra kendi istekleriyle Zara’da ve Türkiye’de kalmaya devam etmiş; halk ve yeni kurulan rejim tarafından dışlanmamıştır. Ceyhan da Türk milleti ile kurmuş olduğu duygudaşlığı ömür boyu sürdürmüş, ileri yaşında yurt dışına çıkmasına rağmen Türkçe ve Türkiye ile bağlarını koparmamıştır. Ömrünün sonlarına doğru kaleme aldığı hikâyelerini Türkiye’de yayımlatmış; Türkçeye aidiyetini göstermiştir. Arsen Ceyhan’ın söylediği şu sözler de yazarın kimlik meselesine bakışını yansıtır:

Dönem, Ermeni meselesinin tekrar gündeme geldiği bir dönemdi. Ermeni yazar olarak tanıtılmak hiç de hoşuna gitmese de Aras yayınlarının teklifini kabul etti. İki kitap çıktı. Yine bir kuruş dahi eline geçmedi. Ermeni kimliğinin afişe edilmediği bir yayın evi istiyordu. (...)

Ceyhan için doğum kimliği bir şey ifade etmiyordu. İnsan da doğadaki herhangi bir hayvan gibi bir ana rahminden çıkar bu da insanın başına gelen ilk kazadır. Kimileri ömürleri boyu bu kazanın mahkûmu olarak yaşar, kimileri de bu kazayı kabul etmez ve kendi doğum kimliğinin dışında bir şeyler arar, ilişkiler kurar, yeni kimlikler oluşturur.

Dini inançlar ağı da doğum kimliğinin başlıca unsurlarından biridir Ceyhan için. Ceyhan dünyayı, insanı dini hurafelerle değil, akıl ve bilgiyle izah etmekten yana olmuş bundan hiçbir zaman taviz vermemiştir. Din yoktur, dindar cahil insanlar vardır Ceyhan için. Ceyhan aydınlanma felsefesine son derece bağlı biriydi. Spinoza hayatı boyunca okuduğu bir düşünürdü.⁵

Kaynaklar

- Ceyhan, Kirkor. *İt Yatağında Ekmek Ufağı*. İstanbul: Gül Matbaası, 1981.
- _____. *Teneke Bağlayanlar*. İstanbul: MÜ-KA Matbaası, 1995.
- _____. *Cennet Kimin?* İstanbul: MÜ-KA Matbaası, 1995.
- _____. *Seferberlik Türküleriyle Büyüdüm*. İstanbul: Aras Yayıncılık, 1998.
- _____. *Kapıyı Kimler Çalıyor*. İstanbul: Belge Yayınları, 1999.
- _____. *Atını Nalladı Felek Düştü Peşimize*. İstanbul: Aras Yayıncılık, 2000.
- Aladağ, Aybike, *Kirkor Ceyhan'ın Eserlerinin Oluşumsal Yapısalcı Yöntem Işığında İncelenmesi*, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Nevşehir 2014. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Şamil Yeşilyurt)
- Rıfat, N. Bali, *Cumhuriyet Dönemi Arşiv Belgelerine Göre Türk Ermeni Basını*, Tarih ve Toplum, s:228, Aralık 2002, s. 41-51.
- Gilchrist, Cherry, *Dokuzlar Çemberi*, Anahtar Kitaplar, İstanbul 1993, s. 44. (çev. Şen Süer Kaya)

⁵ Arsen Ceyhani, agm.

+Ak ve+(I)k EKLERİNİN TÜRKİYE TÜRKÇESİ AĞIZLARINDA KULLANIMI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME¹

Fatih ÖZEK²

ÖZET

+Ak ve+(I)k ekleri, Eski Türkçeden itibaren Türkçenin çeşitli dönemlerinde kullanılan, sevgi ve küçültme bildiren eklerdir. +Ak ve+(I)k ekleri, sevgi ve küçültme işlevine bağlı olarak zamanla yavru hayvan adları, bir nesnenin parçası veya küçüğü anlamında isimler türetmiştir. Ancak eklerin kullanımı, hem Türkçenin tarihi, hem de çağdaş dönemlerinde sınırlıdır. Bugün Türkiye Türkçesi yazı dilinde, kalıplaşmış olarak, yalnızca bazı kelimelerde görülür.

+Ak ve+(I)k ekleri, Türkiye Türkçesi ağızlarında da görülür. Derleme sözlüğünden hareketle ek ile ilgili tespit ettiğimiz örnekler, eklerin Türkçenin tarihî ve çağdaş dönemlerine göre ağızlarda daha canlı olduğunu göstermiştir. Ayrıca, ekler temel işlevlerine bağlı olarak, yeni işlevler de kazanmıştır. Çok sayıda kelimedede ise şekil ve anlam olarak ekler varlıklarını hissettirmiştir. Çalışmada bu kelimelerin kök-gövde (anlam) ilişkisi de kurulmaya çalışılmıştır.

Bu noktalardan hareketle makalede, +Ak ve +(I)k eklerinin Türkiye Türkçesi ağızlarındaki genel görünümünü ve de işlevlerini ortaya koymak hedeflenmiştir.

***Anahtar Kelimeler:** +Ak eki, +(I)k eki, küçültme eki, şekil bilgisi, Türkiye Türkçesi ağızları.*

¹ Bu makale, 15-18 Ekim 2014 tarihinde düzenlenen VII. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumunda sunulan bildirinin düzenlenmiş ve genişletilmiş hâlidir.

² Yrd. Doç. Dr., Fırat Ü., İnsani ve Sosyal Bilimler Fak., Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Öğretim Üyesi, ozekfatih@gmail.com

ABSTRACT

An Evaluation on Use of the Suffixes ‘+AK and+(I)K’ in Turkey Turkish Sub-Dialects

+Ak and +(I)k are diminutive and caritative suffixes that have been used since Old Turkish. In accordance with their diminutive and caritative funtions, they are used to derivate names of baby animals, a piece of an object or small objects with the time. But the use of the suffixes seems to be limited both in hstorical and modern periods of Turkish. Today, the use of the suffixes can be seen in a few words in the written language of Turkey Turkish.

+Ak and +(I)k are also used in Tukey Turkish sub-dialects. Based on the examples in Compilation Dictioanary, it can be inferred that the use of the suffixes are more widespred in sub-dialects than that of in historical and modern periods of Turkish. Also the suffixes gained various funtions related to the original ones. In numerous words the presence of the suffiexes can be determined. In this work, the semantic relations between roots and stems of these words are studied.

From this point of view, In this study it is aimed to determine the funtions and general aspects of the suffixes in Tukey Turkish sub-dialects.

Key Words: +(A)k, +(I)k, dimunitive suffix, morphology, Turkey Turkish sub-dialects.

1. Giriş

+Ak ve+(I)k ekleri Türkçede eskiden beri kullanılan, “küçültme³ ve sevgi” bildiren ektir. İşlek bir ek değildir. Kaynaklarda +Ak ve +(I)k eki ile ilgili bilgiler ve bu eklerle kurulmuş adlar oldukça azdır. Muharrem Ergin, eklerin işlek olmadığını ve benzerlik ifade ettiğini belirtip “*topuk, kıvuk, kabuk, bebek*” misallerinde bu eklerin görüldüğünü ifade eder. (Ergin 1986:177) Zeynep Korkmaz, ekin +Ir ekiyle kurulmuş ses yansımali ikincil köklerden sonra gelerek *küçültmeli* anlamda bazı ad ve sıfatlar türettiğini söyleyerek *kıtırık, gıcırık, çıkrık* örneklerini verir. (Korkmaz 2003:47) Vecihe Hatipoğlu, eklerin işlevi ile ilgili herhangi bir bilgi vermeden bu ekle kurulmuş bazı adları sıralar: *yolak* “*patika, küçük yol*”, *topuk, kabuk, benek, başak* vb. (Hatipoğlu 1981: 82) Günay Karaağaç, ekin benzerlik bildirdiğini ve işlek olmadığını belirtip ek ile ilgili tek örnek verir: *top>topuk*. (Karaağaç 2012:277)

+Ak ve +(I)k ekleri, Türkçenin tarihî dönemlerinde de pek işlek değildir. Ancak tarihî dönemlerde küçültme ve sevgi işlevi daha belirgindir.

³ Türkçedeki küçültme ekleri için bk. A.N. Kononov (1989) “*İsimlerin ve Sıfatların Küçültme Şekilleri ve Söz Yapımı*”, TDAY/*Belleten*-1968, TDK yay., Ankara, , s. 81-88.

A. Von Gabain, +k, +k ekinin Eski Türkçede küçültme, sevgi anlamında isimler yaptığını bildirir: **ögük** “annecik”, **yulağ** “küçük çay, derecik” vb. (Gabain 1988: 45) Clauson da ekin küçültme ve şefkat bildiren adlar yaptığını söyler: **ög** “anne” > **ögük** “annecik” (Clauson 2007:189) Aynı şekilde +Ak ve+(I)k eklerinin Dîvânü Lûgati’t- Türk’te (DLT) “küçültme ve sevgi” anlamında adlar türettiği görülür: **botu+k** “deve yavrusu” (DLT, C III, 218), **yol+ak** “küçük yol” (DLT, C III, 17), **yul+ak** “küçük su pınarı” (DLT, C III, 17), **but+ık** “küçük desti, kırba, boduç” (DLT, C I, 377). Mehmet Vefa Nalbant, +Ak ekinin, DLT’de aynı zamanda hayvan isimleri yaptığını söyleyip **merdek**?⁴ “ayı yavrusu”, **kamıç+ak** “kurbağa yavrusu dahi denilen su böceği” örneklerini verir. (Nalbant 2008:82)

+Ak ve +(I)k eki ile ilgili daha geniş bilgilere Marcel Erdal’da rastlıyoruz. Erdal, ekin +Ak ve +(I)k biçiminde iki farklı şeklini belirttiikten sonra, eklerin işlek olmadığını, insandan-hayvana, hayvandan-insana, diğer hayvanlardan hayvanlara geçen isimlerde ve bitkilerin veya benzer şeylerin değersiz parçalarını ifade eden isimlerde kullanıldığını söyler. (Erdal 1991: 40-44) Marcel Erdal’ın bu eklerle oluşmuş isimlere vermiş olduğu bazı örnekler şunlardır: **kum+ak** “toprak parçası” < **kum** “kum”; **baş+ak** “okun veya mızrağın ucuna geçirilen demir, temren, ok başağı” (DLT) < **baş** “baş”; **çan+ak** “küçük kap” < **zhân** (Çin.) “fincan”; **yul+ak** “cılız su kaynağı” < **yol** “yol”; **boyn+ak** “dağ boynu, belen” < **boyn** “dağlardaki dar geçit”; **öz+ek** “bir nehrin kolu” < **öz** “küçük su yolu”; **irk+ek** “iki yaşına gelen koç” < **irk** “dört yaşına gelen koç”; **ogl+ak** “keçi yavrusu” < **ogul** “küçük çocuk, erkek evlat”; **merd+ek** “ayı yavrusu, süt emen domuz” < **mard** (Far.) “insanoğlu”; **kamıç+ak** “kurbağa yavrusu” < **kamıç** “kepçe”; **adgır+ak** “teke”, (Alt. ve Kırg. ağızlarında genç aygır” < **adgır** “aygır”; **ıvık-ıvık-yıvık** “geyik, ceylan” < **ibi-ivi-yivi** (Tuva, Tofalar “ren geyiği”); **siy+ek** “sinek” < **sin** “yansıma ses”; **top+uk** < **top**; **çöp+ık~şöp+ık** “meyvenin yenildikten sonra kalan bölümü” < **çöp** “atık, bir sıvının atığı”; **çıp+ık** “çubuk” < **çıp** “ince uzanan dal”; **bud+ık** “dal” < **but** “bacak”. (Erdal 1991: 40-44)

+Ak ve +(I)k ekleri, çağdaş Türk lehçelerinde ve Altay dillerinde de görülür: Çuv. **şeške, şaska** “çiçek” < ***şas+ka** < ***çeç+äk**, Bşk. **ses+kä**. Krş. Mo. çeçeg < ***çeç+eg**; Çuv. **şilhe** “yele” < **yäl**, Tarancı **yälkä** < ***yäl+ke**; Tat. **ätükä** “baba” < ***ätä+kä** < ata, Yak. **agaka** “sevgili baba” < **aga+ka**. Mo. +qai/+kei (küçültme eki): Mo. **sibaguqai** “küçük kuş” < **sibagun** “kuş”; Mo. **çinuqai** “kurt yavrusu” < **çinua** “kurt”. Tung. +ka/+k3/+ga/+g3 (küçültme eki): Ma. **muk3** “su” < **mu**, Tung. **mu**; Gol. **3ñk3** “üvey anne” < **3ñ3** “anne”.

⁴ Marcel Erdal merdek kelimesini şu şekilde açıklamıştır: **merd+ek** “ayı yavrusu, süt emen domuz” < **mard** (Far.) “insanoğlu” bk. Marcel Erdal (1991), Old Turkic Word Formation Vol 1, Otto Harrasowitz- Wiesbaden, s. 41.

2. Türkiye Türkçesi Ağızlarında +Ak ve +(I)k Ekleri

+Ak ve +(I)k ekleri, lcnl dildeki ve tarihsel süreçteki kullanımlarının aksine Türkiye Türkçesi ağızlarında daha işlek kullanılmaktadır. TTA’daki kullanımlarını şu başlıklar altında toplamak mümkündür:

- Yavru hayvan adları yapar.
- Kck, ufak, zayıf, az vb. anlamında sıfatlar yapar.
- Oğunlaşmamış meyve-sebze adları yapar.
- Herhangi bir nesnenin kcğ anlamında adlar yapar.

TTA’da +Ak ve +(I)k ekleri aynı işleklilik derecesine sahip değildir. Işlek olan ek, +(I)k ekidir. +Ak eki, tarihsel dönemlerdeki kullanımını neredeyse tamamen kaybetmiştir. +Ak ekinin TTA’da yalnızca bir örnekte yavru hayvan adı (**balak** < **bala+k**) yaptığı tespit edilebilmiştir.

TTA’da +Ak ve +(I)k ekleri ile oluşmuş adlar, çoğunlukla kök-vde (anlam) ilişkisini kaybetmiştir. Bundan dolayı, tespit edilen örneklerin çoğunda ek, kelimelerdeki eskicil anlam ilgisi kurularak tespit edilebilmiştir. TTA’da gördüğümüz örnekler şöyledir:

a. Yavru hayvan adları yapar.

+Ak ve +(I)k’in bir hayvanın kcğ ya da yavrusu anlamında adlar yaptığı rnekler Türkçede görülür. Bu adlar çoğunlukla M. Erdal’in tespit ettiği gibi insandan- hayvana veya hayvandan-insana biçiminde ve daha çok metaforik tarzdadır. (Erdal 1991: 40) rneğin **merd+ek** “ayı yavrusu, süt emen domuz” < **mard** (Far.) “insanoğlu” ve yine **oğl+ak** “keçi yavrusu” < **oğ(u)l** “kck ocuk, erkek evlat” örneklerinde insana ait bir nitelik, bir hayvan için kullanılmıştır. **Kami+ak** “kurbağa yavrusu” < **kami** “kepçe” örneğinde ise kurbağa yavrusu, şeklen benzer bir nesne adı ile türetilmiştir. Benzer kullanımlar TTA’da da görülür:

balak “manda yavrusu, “malak” (Scl*Yalvaç-Isp.; GARipky* Tavas-Dz;ulhan*Bozdoğan-Ay.;Ağlı*Küre-Ks. vd. bk.C.I., s.497); **balag** (*Iğdır- Kr.); **balah** (Taşburun, *Iğdır, Kızılakak, *Arpaçay, –Kr; Çepni *Gemerek, *Kangal ve Köyleri, *Grn-Sv.; Sarıhamzalı, *Sorgun -Yz.); **balak** “tavşan yavrusu” (*Urta -İz.; -Sv.; -Krş.; Kemerhisar, Ulukışla, *Bor, Nđ.; Alibey *Çumra, Ayaslar, Balki, *Ilgın, Akait, Sille, Bisse –Kn); **balak** “ayı yavrusu” (-El.; -Ezm.; Karakuş bucağı köyleri *nye –Or.); **balak** “kedi yavrusu” (Müsellim, Yapraklı-kr.; *İskilip -r.; -Ezm *Beşiri-Sr.); **baluk** “kedi yavrusu”(-Ezm.)(C.I.,s.504); **buluk** “kısarak yavrusu.” (-Ezm.) (C.I,

s.665.) < **bala** “çocuk” +**k** “küçültme eki” (Eyüpoğlu 1988: 69; Eren 1999:286; Gülensoy 2007:599)

boduk “deve yavrusu.”(Dereçine, İshaklı *Bolvadin, *Sandıklı- Af.; Kızılcabölük, Beylerli,*Sarayköy ve köyleri, Yenice, Dalama, Burhaniye (C.I, s.721.), “ayı yavrusu” (Hocalar * Sandıklı- Af.; Yassıviran, Uluğbey *Senirkent, *Keçiborlu köyleri –İsp.; Örencik *Yeşilova, Aziziye, Yazıköy-Brd.)) (C.I, s.721.); **potuk** “deve yavrusu.” (*Emirdağ-Af.; Güney, Horoz, Karaköy ,Kurtlar *Yeşilova Brd.; İsabey, Yukarıseyit *Çal, Söğüt, Honaz-Dz.), “manda yavrusu”(–İsp.; Güney, Honaz, Karaköy*Yeşilova-Brd.; Oğuz*Acıpayam-Dz.); “köpek yavrusu.” (–Brs.), “ayı yavrusu”, “domuz yavrusu.” (Kasımlar*Gölpazarı-Bil.;*Gerze-Sn.; Güvercinlik*Hamza-Sm.)) (C.V, s.3476.); < **botu** < ***botu** (Tekin 1995:): “deve yavrusu”+ **k** “küçültme eki” (Gülensoy 2007:162). Kelime botu, botuk, potuk biçimlerinde ve “deve yavrusu anlamlarında” DLT’de bulunmaktadır. KB’de ise “botu” biçimi “çocuk, yavru, bebek” anlamında kullanılmıştır. Buradan hareketle kelimenin “merdek, oğlak, malak/balak” örneklerinde olduğu gibi **botu** “çocuk, yavru, bebek” +**k** ile oluştuğu söylenebilir. Ayrıca TTA’da **botuk** “küçük çocuk.”(–Bo.) anlamında da kullanılmaktadır.

hurik “sıpa” (–Gr ve köyleri.) “tay.” (*Kilis-Gaz.) (C.II, s.2444.); **kuruk** “eşek yavrusu, sıpa.” (Karacakaya*İnegöl-Brs.;-Gm-Ezm.)*Ahlat-Bt.;Palha*Divriği-Sv.) (C.IV, s.3012), **kürük** “at yavrusu, tay.” (Afşar, Pazarören*Pınarbaşı,Kepez-Ky.), “eşek yavrusu, sıpa.”(Çr.; Afşar, Pazarören *Pınarbaşı,kepez-Ky.) (C.VI,s.4580.); **kürük** “at yavrusu.” (Kuz*Akkuş, *Ünye-Or.; -Mr.;- Sv.;-Ky.)*Ceyhan-Ada.) (C.IV, s. 3049.), “küçük kulaklı koyun, keçi.” (Çığrı*Dinar-Af.; -İsp.; Karamankı*Tefenni-Brd.; Tokat-Es.)) (C.IV, s.3049.); **karık** “eşek yavrusu. (–Bo.), “keçi yavrusu.” (Balcık*Pütürge-Ml.) (C.IV, s.2662.); **kirik** “ördek yavrusu.” (Bakırdağı, Çataloluk*Develi-Ky.;Misis*Saimbeyli-Ada.) (C.IV, s.2878.) vb. < **kır** (~**kir**~**kur**~**kür**) +(t)**k** “küçültme eki” (Gülensoy 2007:512). Gülensoy, kelimenin kır~kur~kür yansımasından türediğini ifade eder. Nitekim DLT’de tay kırsığın arkasında geri kaldığında “**kır**, **kırı**, **kuru**, **kuri** **kuri**” ünlemleriyle çağrıldığı yazar. (DLT,C.III: 233) Hasan Eren, Dankoff’un kırı <Erm.k’ufak “donkey foal”<Pehl. kurrak >Fars. kūrra; Krt.kuri, kurik düşüncesini paylaşmıştır. (Eren 1999: 238). Kelimenin, TTA’da eşek yavrusu dışında, at yavrusu, keçi yavrusu, koyun yavrusu, ördek yavrusu anlamında da kullanıldığı düşünüldüğünde yavru hayvanları çağırma ünleminden türemiş olması daha inandırıcı gelmektedir.

gudık “keçi yavrusu, oğlak.” (–Ama.; Küçükisa *Zile-To.; *Kelkit ve köyleri –Gm.;-Rz.)*Kağızman ve köyleri-Kr.), “kuzu” (*Ağın-El.;-Ml.), “köpek yavrusu.” (*Eğridir ve köyleri-İsp.; Bucak-Brd.;Yukarıseyit*Çal-Dz.;Yaylalı*Şile-Ist.)) (C.II, s.2032.); **kıdık** “köpek yavrusu.” (Kasımlar

*Eğridir-Isp.;Akçageniş *Elmalı-Ant.) (C.IV, s.2787.), “keçi yavrusu, oğlak.” (-Ama.;-Tr.;Köse*Kelkit,Uluşiran*Şıran Gm.; Bağlıca* Ardanuç, Çayağzı,Yavuz *Şavşat-Ar.) (C.IV, s.2789.) < **gıdı gıdı, kıldı kıldı** “köpek, koyun, keçi vb. hayvanları çağırma ünlemi” < **kī** “çağırma ünlemi” +**dı** (Gülensoy 2007:370, 506)+ **k**. “küçültme eki”

kutuk “köpek yavrusu.” (-Ezm.;*Erciş-Vn.); **kutik** “köpek yavrusu.” (İphan*Yusufeli –Ar.; Bt.; *Ağın-El.), “eşek yavrusu sıpa” (Yaya *Big. Çkl.); **kudik** “köpek yavrusu.” (-Kr.; Ezm.; -Eze.;-Ur.); **kudük** “köpek yavrusu.” (Bayat *Emirdağ-Af.; -Ama.) (C.IV, s.2990) < **kutı kutı,kuçu kuçu, kücü kücü** “köpek çağırma ünlemi” (DS; 2009: 2990) +**k** “küçültme eki”

cüçük “kümes hayvanlarının yavrusu, civciv” (DS. 2009:1021-1022); **cucuk** (Pulluca *Demirci –Mn.; İsmetiye –Brs.; -İst.; -Çr.; Anaraş *Sürmene –Tr.; Küçükçayır, Karasu- Rz.; *Şavşat ve Köyleri Ar.; -Ezc.; *Keskin-Ank.); **cücek** (-İst.; Başhöyük *Kadınhanı –Kn.); **çucuk** (Çavdarlı *Şavşat- Ar.); **çüçük** (Havza- Sm.); **çüçük** (-Ky); **cüçük** “kuş yavrusu” (-İst.;-To.; Uluşiran *Şıran- Gm.; -Ml.; -Kilis; Taşoluk *Göksun, *Afşin –Mr.; -Sv.; -Yz.; Çayırılı *Haymana, -Ank.; -Ky.; Genezin *Avanos, Nş.; -Ada; - *Mersin, İç.) vb. < **cü cü, cu cu, cüğ cüğ, cüv cüv** (DS. 2009:1021) “tavukları çağırma ünlemi” + **k** “küçültme eki”

mucuk “küçük sinek.” (Bozhuyük* Göksun, Izgın *Elbistan-Mr.; Türkmen Aşireti, Yeniköy*Bnyan- Ky.) “küçük sivrisinek.” (-Kü.;*Afşin,Şekeroba-Mr.;Hamurcu-Ky.; Acıgöl-Nğ.) (C.IV, s.3215.) < **Tü. *mi [-ı]ç** “cüce, ufak, küçük” (Gülensoy 2007: 601)+(e/i)**k** “küçültme eki” Eren, bu konuda Dankoff’un kelimenin Ermeniceden alındığı (Erm.mžex “mosquito”) görüşünü paylaşmıştır. Eren’in Dankoff’a tek itirazı, mucuk ile miçek biçiminin birleştirilemeyeceğidir. (Eren 1999:295) Ancak TTA’da **mıcık** “küçük, ufak tefek (kimse)”, **mıdık** “cüce, kısa boylu” (DS, 2009:3180) örnekleri, kelimenin Türkçe ***mi [-ı]ç** “cüce, ufak, küçük”ten türediğini açıkça gösterir.

TTA’da +(I)k ekinin yansımaları gelerek yavru hayvan adları yaptığı da görülür: **cırık** “kuş yavrusu” (*Boyabat-Sn.) (C.II, s.930); **cerik** “henüz yumurtadan çıkmış civciv.” (*Milas-Mğ.) (C.II, s.886.), **çıgrık** “civciv.” (-Kn.) (DS. C.II, s.1163.); **çibik** “civciv” (Böğrüdellik* Cihanbeyli-Kn) (C.II, s.1202)

b. Küçük, ufak, zayıf, az vb. anlamında sıfatlar yapar.

TTA’da +(I)k ekinin, bazı örneklerde küçük, ufak, zayıf, az vb. anlamında sıfatlar yaptığı görülür. Bu örneklerin bir kısmı, **yansuma kök** + (I)k “küçültme eki” biçimindedir. TTA’da tespit ettiğimiz bazı örnekler şunlardır:

bıcrık “sıska, çelimsiz.” (Tavşancıl *Gebze-Kc.; Salarha, Karadere – Rz.)(C.I, s.655.) < **bıcr** “yansımâ” +(i)k “küçültme eki”; **bıcık** “küçük, ufak tefek.” (Erkinis *Yusufeli-Ar.) (C.I, s.682.) < **bici** “yansımâ” +k “küçültme eki”; **cıcık** “küçük, cılız.” (*Göle, *Ardahan,*Posof-Kr.) (C.II, s.958.) < **ci+ci** “yansımâ”+k “küçültme eki”; **cizbizik** “çok ufak tefek.” (-Ama.) (C.II, s.969) < **ciz+bız** “yansımâ” +(i)k “küçültme eki”; **cimizik** “minik, küçük.” (-Çr.,Düzköy*Keşap-Gr.) (C.II, s.973.) < **ci+miz** “yansımâ”+ +(i)k “küçültme eki”; **cıdırık** “azıcık, bir parça.” (*Yalvaç-Isp.; Yayla *Tefenni-Brd.; -Ks.; *Beyşehir-Kn.) (C.II, s.897.) < **cıdır** “yansımâ”+(i)k “küçültme eki”; **pitik** “az, küçük.” (*Niksar-To.) (C.V, s.3464.) < **pit** “yansımâ” +(i)k “küçültme eki”; **bidik** “çok az, azıcık.” (*Güdül ve köyleri –Ank.) (C.VI, s.4458.)< **bid** “yansımâ” +(i)k “küçültme eki”; **vidik** “küçük, küçücük.” (Zile ve köyleri-To.) (C.VI, s.4807.) < **vid** “yansımâ” +(i)k “küçültme eki”. vb.

TTA’da “kırt” kelimesine +(I)k ekinin eklenmesiyle oluşmuş, küçük, ufak, zayıf, az vb. anlamında sıfatlar da görülür:

kırtık “pek az, azıcık bir parça.” (Uluşiran*Şiran,-G.;-Ezm.;*Genciğe-Ezc.;-Vn.);(C.IV, s.2839.); **kırdık** “bir lokma, çok az, azıcık.” (*Erciş-Vn.) (C.IV, s.2838.); **kırtık** “ufak tefek, kısa boylu (kimse).” (Çavdarhisar*Emet-Kü.;Karakoca*Haymana-Ank.) (C.IV, s.2838.) < **kırt** “kısa” (DLT C, 1:342) + (I)k. “küçültme eki”. Aşağıdaki örnekte ise **Tü.*mi [-i]ç** “cüce, ufak, küçük” kelimesine gelerek küçük, ufak, kısa vb. sıfatlar yapmıştır:

mıcık “küçük, ufak defek (kimse)” (*Merzifon köyleri-Amaç; Sarıca *Gölköy –Or.; -Gm.; Haccılıyas *Koyulhisar -Sv.; Çakallı –Ada.); **mıdık** “cüce, kısa boylu.” (*Yalvaç*Gelendost-Isp.; Oğuz*Acıpayam-Dz.;-Mn ve çevresi.) (C.IV, s.3180); **mıdık** (*Erciş-Vn.); **mıcık** “küçük, ufak tefek (kimse)” < **Tü.*mi [-i]ç** “cüce, ufak, küçük” (Gülensoy, 2007: 601)+ (I)k “küçültme eki”

c. Olgunlaşmamış meyve adları yapar.

+(I)k eki, TTA’da az sayıda örnekte olgunlaşmamış meyve adı yapmıştır.

ğoruh “olgunlaşmamış üzüm, koruk” (Bağlıllı*Eğridir-Isp.; Kavak *Yeşilova, Kuşbaba *Bucak- Brd.; Çöplü *Çivril Dz.; *Devrek –Zn.; Çıkrık *Mecitözü –Çr.; Hayati *Erbaa-To.; Kuzköy *Ünye –Or.; Çarıkcı *İğdir-Kr.) (DS C.III, s.2106); **garuk** “olgunlaşmamış üzüm.” (Telin*Gürün-Sv.) ((DS. C.III, s.1931.) < **ET kor** “ekşi” (Gülensoy 2007: 544) +(u)k “küçültme eki”. Hasan Eren, “koruk” kelimesi ile ilgili Scherner’in kelimenin Farsçadan alındığı (Far. göra’ ‘unripe grapes or dates’) ve Clauson’un kelimenin yabancı kökenli olduğu görüşlerini paylaşmıştır. Bu konudaki

görüştünü belirtmeyen Eren, Scherner'in görüşüne ses bakımından uyumsuzluk açısından itiraz etmiştir. (Eren 1999:253). Gülensoy ise ET'de kor "ekşi" anlamında bir kelime olduğunu ve kelimenin buradan gelmiş olmasının ses bakımından daha uygun olduğunu belirtmiştir. (Gülensoy 2007:544). Biz de anlam ilgisi ve ses uyumu bakımından Gülensoy'un fikrine katılıyoruz.

gozik "olgunlaşmamış dut." (Ersis *Yusufeli-Ar.) (C.II, s.2113.), **gask** "bir tarafı tam gelişmemiş ve olgunlaşmamış kavun ya da karpuz." (Büyükabaca*Senrkent-Isp.) (C.II, s.1932.) < **koz** "ceviz", "boş" [(Gülensoy 2007:550): Fars. gawz, goz < Tü. koz; (Eren 2007:255): Far. gaws⁵] +**(i)k** "küçültme eki"

d. Herhangi bir nesnenin küçüğü anlamında adlar yapar.

+**(I)k** ekinin TTA'da görülen başka bir işlevi, sınırlı sayıda da olsa herhangi bir nesnenin küçüğü anlamında adlar yapmasıdır. Tespit ettiğimiz bazı örnekler şunlardır:

gazzik "küçük kazan." (-Ml. ve çevresi.) (C.VI, s.4509.), **kazik** "küçük kazan."(-Ml.;Vazıldan*Divriği-Sv.) (C.IV, s.2714.) < **kaz** "tas, maşrapa" (Gülensoy, 2007:487) + **(i)k** "küçültme eki"

kelik "küçük taş." (-Mr.) (C.IV, s.2734.) < **kel** "mezar taşı" (DS. 2009: 2725) + **(i)k** "küçültme eki"

kulik "küçük ekmek, çörek" (Karayurtlu*Kavak-Sm.;*Ağın-El.) (C.IV, s.2997.) < **kol** +**(i)k** "küçültme eki" bk. Alt. Kumd. kalaş "pişmiş ekmek". Gülensoy kelimenin kul +aş+ı'ndan gelebileceğini söyler. (Gülensoy 2007:392)

pezik "küçük hamur topağı, pazı, beze." (*Develi-Ky.) (C.V, s.3441.) < **ET. bēz** "yansıma" +**(i)k**. "küçültme eki" (Gülensoy 2007:137). Pezik, TTA'da "yufka açılmadan önce, hamurun ayrıldığı toparlakların her biri, pazı" (DS, 2009: 3441) anlamındaki **beze** kelimesi ile kök olarak aynıdır. **beze** < **bez** "yansıma" +**e** biçiminde oluşmuştur. (Gülensoy 2007:137). Eren beze ~ pazı kelimesini < R. μάξα, μξί'dan getirmiştir. (Eren 1999:327) Gülensoy, TTA'da bezeme, bezeleme, bezileme, bezime, bizeme "vücutta şiş ve kızartılar belirtilen bir çeşit deri hastalığı" kelimelerinden hareketle, sözcüklerin kökündeki "bez"'in kabarıklık, şişkinlik anlamlarını verdiğini, bunun kelimenin Türkçe yansıma olduğunun kanıtıdır der. (Gülensoy 2007:137)

⁵ Hasan Eren'e göre Fars. gaws kelimesi, Arapça yoluyla Türkçeye ceviz olarak geçmiştir. (Eren 2007:255)

3. Sonuç

+*Ak ve +(I)k* ekleri, Türkçede çoğunlukla küçültme, bazen de sevgi bildiren bir ektir. Bu işleviyle, ancak az sayıda örnekte Türkçenin çeşitli dönemlerinde kullanılmıştır. Ekin zamanla eklendiği kökle veya gövdeyle kalıplaştığını, böylelikle de kök-gövde ile anlam ilişkisini kaybettiğini de görmek mümkündür.

+*(I)k* eki, TTA'da tarihsel ve güncel kullanımının aksine daha işlektir. Ek, TTA'da yavru hayvan adları, küçük, ufak, zayıf, az vb. anlamında sıfatlar, olgunlaşmamış meyve adları ve herhangi bir nesnenin küçüğü anlamında adlar yapmıştır +*Ak* eki ise TTA'da yavru hayvan adı yaptığı bir örnek dışında görülmemiştir.

+*Ak ve +(I)k* ekleri TTA'da, daha çok “yavru hayvan adları” türetmiştir. Bu, çoğunlukla iki şekilde olmuştur. Birincisi, insana ait bir unsurun küçültme eki ile bir hayvan yavrusuna benzetme şekliyledir: Far. *mard* “insanoğlu” <*malak*; Tü. *bala* “çocuk” <*balak*; Tü. *oğ(ul)* “erkek evlat” < *oğlak*; Tür. *botu* “çocuk, yavru, bebek” < *botuk* gibi. İkincisi ise hayvanları çağırma ünlemlerine küçültme ekinin gelmesi biçimindedir: *kir* (~*kir~kur~kür*) +*(i)k* > *kurik* vb.; *gıdı gıdı, kıdı kıdı* + *k.* > *gıdik* vb.; *cü cü, cu cu, cüğ cüğ, cüv cüv* + *k* > *cücüük* vd. gibi. TTA'da +*(I)k* eki, işleklik bakımından daha sonra küçük, ufak, zayıf, az vb. anlamında sıfatlar türetmiştir. Bu türetme de daha çok yansıma kökler ve kırt “kısa” kelimesinin üzerine +*(I)k* ekinin getirilmesiyle oluşmuştur: *bıdır* “yansıma” +*(i)k* > *bıdırık* vb.; *kırt* “kısa” + *(I)k.* > *kırtık* vb. Az sayıda örnekte ise bir nesnenin küçüğü ve olgunlaşmamış meyve adları türeterek iki farklı işlev üstlenmiştir.

Kısaltmalar

Bşk.	Başkurtça
Çin.	Çince
Çuv.	Çuvaşça
DLT	Dîvânü Lûgati't- Türk
DS	Derleme Sözlüğü
ET	Eski Türkçe
Ma.	Mançuca
Mo.	Moğol
TTA	Türkiye Türkçesi Ağızları
Tung.	Mançu-Tunguzca
Tü.	Türkçe
Yak.	Yakutça

Kaynaklar

- A.von Gabain (1988), **Eski Türkçenin Grameri**, TDK Yay., Ankara.
- A.N. Kononov (1989), “*İsimlerin ve Sıfatların Küçültme Şekilleri ve Söz Yapımı*”, TDAY/Belleten-1968, TDK Yay., Ankara, s. 81-88.
- Arat, R. Rahmeti (1979), **Kutadgu Bilig III (İndeks)**, (Yayına Hazırlayan: Kemal Eraslan, Osman Fikri Sertkaya, Nuri Yüce), TKAE Yay. İstanbul.
- Atalay, Besim (1985), **Dîvânü Lügati’t- Türk Tercümesi I**, TTK Yay., Ankara.
- Atalay, Besim (1986), **Dîvânü Lügati’t- Türk Tercümesi II**, TTK Yay., Ankara.
- Atalay, Besim (1986), **Dîvânü Lügati’t- Türk Tercümesi III**, TTK Yay., Ankara.
- Clauson, S. G. (1972), **An Etymological Dictionaries Of Pre Thirteenth-Century Turkish**, Oxford University Press, London.
- Clauson, S. G. (2007), “*Türkçede Sekizinci Yüzyıldan Önce Kullanılan Ekler*” (çev.Uluhan Özalan), **Dil Araştırmaları Dergisi**, C. 1, S. 1 Güz 2007, s. 185-196.
- Erdal, Marcel (1991), **Old Turkic Word Formation Vol 1**, Otto Harrasowitz- Wiesbaden.
- Eren, Hasan (1999), **Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü**, TDK Yay., Ankara.
- Ergin, Muharrem (1986), **Türk Dil Bilgisi**, Bayrak Yay., İstanbul.
- Eyüpoğlu, İ. Zeki (1988), **Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü**, Sosyal Yay., İstanbul.
- Derleme Sözlüğü I-VI (2009), TDK Yay., Ankara.
- Gülensoy, Tuncer (1994), **Kürtçenin Etimolojik Sözlüğü**, TTK Yay., Ankara.
- Gülensoy, Tuncer (2007), **Köken Bilgisi Sözlüğü**, TDK Yay., Ankara.
- Han- Woo Choi (2010), **Türkçe, Korece, Moğolca ve Mançu-Tunguzcanın Karşılaştırmalı Ses ve Biçim Bilgisi**, TDK Yay., Ankara.
- Hatipoğlu, Vecihe (1981), **Türkçenin Ekleri**, TDK Yay., Ankara.
- Karaağaç, Günay (2012), **Türkçenin Dil Bilgisi**, Akçağ Yay., Ankara.
- Korkmaz, Zeynep (2003), **Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)**, TDK Yay., Ankara.
- Nalbant, M. Vefa (2008), **Dîvânü Lügati’t- Türk Grameri-I- İsim**, Bilgeoğuz Yay., İstanbul.

- Starostin, S., Dybo, A.; Mudrak, O. (2003), **Etymological Dictionary of the Altaic Languages**, Leiden-Boston, Brill.
- Tekin, Talat (1995), **Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler**, Simurg Yay., İstanbul.
- Tietze, Andreas (2009), **Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati-**
Sprachgeschichtliches und Etymologisches Wörterbuch des Türkei-
Türkischen, Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien.

BAZI TÜRKÇE KISASÜ'L ENBİYALARA GÖRE ÂDEM'İN DİLİ

*Bilge ÖZKAN NALBANT**

ÖZET

Kıyasü'l-Enbiya'lar(KE), sadece dinî bilgilerle değil insanlık tarihine ilişkin içerdikleri başka bilgilerle de önem taşırlar. Türkçe yazılmış Kıyasü'l-Enbiya'lar, dinî bilgiler yanında dilin oluşumu ve bu arada ilk insanın dili ile ilgili de bilgiler vermektedirler. Bu bilgi, Kur'an'ın tefsirinden kaynaklanan başka eserlerdeki bilgilere dayanmakla birlikte Türkçenin Âdem'in dili oluşu ile ilgili verdiği bilgilerle de dikkat çekmektedirler.

Anahtar Sözcükler: Âdem, İlk dil, Kıyasü'l-Enbiya.

ABSTRACT

Adam's Language, According to Some Turkish Kıyasü'l-Enbiya

Kıyasü'l-Enbiyas related to the history of humanity not only religious knowledge are important in that they contain other information on the history of humanity. Kıyasü'l-Enbiyas which are writing in Turkish language give information about not only establish of language but also first language of human. This information is based on other works which established on Qur'anic exegesis but this works draws attention to the fact that the information about decentralization of Turkish language.

Key Words: Adam, First language, Kıyasü'l-Enbiya.

* Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, bilge.nalbant@gmail.com

1. Giriş

Dilin nasıl oluştuğu ve mahiyeti, insanoğlunun var olduğu günden beri üzerinde en çok düşündüğü konular olmuştur. Antik Yunan ve Hint kültüründe önce filozofların ilgi alanına giren bu konular, daha sonra dilbilimcilerin de uğraş alanlarından biri olmuştur.

Dil nasıl ortaya çıkmıştır? Nesnelere ile dil arasındaki ilişki nasıl açıklanabilir? Ortak bir dilin söz konusu olmaması ve nesnelere her dilde farklı şekilde ifade edilmesi hangi nedene bağlanabilir? Nesnelere ad verilmesindeki nedensizliği nasıl açıklayabiliriz? Bu gibi sorulara cevap bulmak için bugüne kadar birçok teori ileri sürülmüştür. Bu teorilerin bir kısmı, bilim alanının soruşturmacı ve dayanak arayıcı tavriyle sorgulanırken diğer yandan İlahî kaynaklar aracılığıyla bu sorulara cevap bulunmaya çalışılmıştır.

İzleri yarım milyon yıl öncesine kadar dayanan insan yaşamına bakıldığında insanların bu işi nasıl geliştirdiklerine dair bir kanıt bulunamamıştır. Bu kanıt boşluğunda birçok teori ortaya atılmıştır.

Bu teorilerden biri, bizim de bildirimizin konusuyla ilgili olarak Tanrısal teoridir. Tanrı, Âdem'i yaratmıştır ve Âdem'in seslendirdiği her canlının ismi o olmuştur. Birçok dinde insanların lisanları ile yaratıldıkları inancı vardır. Teoriye göre insan denilen varlık tek bir atadan gelmişse, insanla birlikte gelişen dil de tek bir kökenden gelmiş olmalıdır.

Yahudi kaynakları başta olmak üzere, Hristiyan ve İslam kaynakları da dilin oluşumu üzerine kutsal kitaplarda yer alan bilgilere başvurmuş ve her dinin teologu kendi inancı ve kutsal kitabının ifade edişi açısından meseleye yaklaşma yoluna gitmiştir. Bu yaklaşım, söz konusu dinlerin mensubu olan ve dilin mahiyetini ilahî kaynaklarla açıklama yoluna gitmiş olan dilbilimcilerin de yolu olmuştur. Kutsal kitaplarda anlatıldığı şekliyle Tanrı tarafından adların tümünün öğretildiği bildirilen ilk insan Âdem ve onun dil bilmesinden dolayı kazandığı üstünlük ve konum, gerçekte herkesin ilgisini çeken bir mesele olarak önümüzde durmaktadır.

Türk dili ve edebiyatının en önemli kaynaklarından olan “Kıyasü'l-Enbiya”lar, Âdem'in dili konusunda insanoğlunun sorularına dinî kaynaklar bakımından cevap olabilecek olayları içerisinde taşıyan eserler olarak önem taşımaktadır. İnsanoğlunun dilin ortaya çıkışı ve Âdem'in dilinin ne olduğuna ilişkin sorulara bu bildirin sınırları içinde “Kıyasü'l-Enbiya”lardaki bilgilerden hareketle cevap aramak bildirin temel konusu olacaktır.

2. Türkçe Kısasü'l- Enbiyalar

Türkçe kaleme alınmış bir çok *Kısasü'l-Enbiya (KE)* bulunmakla birlikte; bunların büyük bir çoğunluğu yazma olarak kalmış olup günümüz harfleriyle basımı yapılmamıştır. Latin harfleriyle yayımlanan *Kısasü'l-Enbiya*'lar ise çok azdır.

Türkçe peygamber kıssalarından ilki, Nâsırü'd-dîn bin Burhânü'd-dîn Rabgûzî tarafından 1310 yılında Harezmi Türkçesiyle yazılarak Müslüman bir Moğol Beyi olan Tok Buga'ya sunulan *Kısasü'l-Enbiya (Kısas-ı Rabgûzî)* adlı eserdir. Bu eserde yaratılıştan başlayarak İslâm dininin kabul ettiği bütün peygamberlerin kıssalarına yer verilmiştir. Eserin büyük bir bölümü doğal olarak Hz. Muhammed, Dört Halife, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'e ayrılmıştır. (Ata 1997).

Bir başka KE ise İsmet Cemiloğlu tarafından yayımlanan, 14. yüzyılda Anadolu'da yazılmış bir *Kısasü'l-Enbiya*'dır. Son derece karışık bir anlatımı olan bu 14. yüzyıl metninde derli toplu bir sıralama yapılmamış, olaylar neredeyse rastgele denebilecek şekilde sıralanmıştır. (Cemiloğlu 1994).

Kısasü'l-Enbiya denince akla ilk gelen bir diğer isim de Sa'lebî ve onun *Kitabu Arâisü'l-Mecâlis fi Kısasi'l-Enbiyâ* adlı eseridir. 1035 yılında vefat eden ve tam adı Ebû İshâk Ahmed bin Muhammed bin İbrâhim es-Sa'lebî en-Nişâbüri eş-Şafîî olan Sa'lebî'nin *Kısasü'l-Enbiyâ* türündeki bu eseri Arapça olarak kaleme alınmış, farklı yazarlar tarafından pek çok kez Türkçeye çevrilmiş ve çoğaltılmıştır. En eskisi 14. yüzyıl, en yenisi 1865 tarihli olmak üzere bir çok nüshası vardır (Yılmaz vd. 2013).

Türkçe yazılmış en ünlü *Kısas-ı Enbiya*, Ahmet Cevdet Paşa'nın (1822-1895) kaleme aldığı *Kısas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa* (1874-1888) adlı eserdir. Eserde Hz. Âdem'den başlayarak Hz. Muhammed'e kadar tüm peygamberlerin hayatları ve kıssaları anlatıldıktan sonra Dört Halife dönemi ve sonraki halifelerin hayatı da anlatılmıştır. Ancak bu eserde Âdem'in dili konusuna hiç değinilmemiştir (İz 2000).

Bu bildiride, yukarıda zikrettiğimiz üç eser temel alınmış olup bu üç eserde bulunan Âdem'in diline ilişkin anlatılar karşılaştırılacaktır. Yalnız, Ahmed Cevdet Paşa'nın *Kısas-ı Enbiya*'sında Âdem'in dili konusuna hiç yer verilmemiş olduğundan bizim çalışmamıza bir katkısı olmayacaktır.

Bu üç eser içinde hem olayların sıralanışı ve hem de ayrıntıların bolluğu bakımından en mükemmel olanı, Rabgûzî'nin *Kısasü'l-Enbiyası*'dır. Bu sebeple yöntem olarak, önce Rabgûzî'nin eserindeki Âdem'in dili ile ilgili parçaları aktarıp ardından diğer iki eserdeki ilgili bölümleri bu eserle karşılaştırmayı daha uygun bulduk.

Kıyasü'l-Enbiya adlı eserlerdeki ortak nokta, anlatılanların büyük oranda Kur'an-ı Kerim'e ve daha az olarak da Tevrat'a (Eski Ahid) dayanmış olmasıdır. İncil'de (Yeni Ahid) ise Hz. Âdem ile ilgili bir bölüm bulunmamaktadır. Yöntem olarak önce kutsal kitaplarda Âdem'in diline ilişkin bilgiler değerlendirilecek, daha sonra da Kıyasü'l-Enbiyalar'da konunun ele alınışı üzerinde durulacaktır. Kutsal kitaplarda dil ile ilgili ayetler şöyle geçmektedir:

3. Kutsal Kitaplara Göre Dil Olgusu

3.1. Tevrat'a Göre

Yaradılış Kitabı 2: **19** *RAB Tanrı yerdeki hayvanların, gökteki kuşların tümünü topraktan yaratmıştı. Onlara ne ad vereceğini görmek için hepsini Adem'e getirdi. Adem her birine ne ad verdiyse, o canlı o adla anıldı.*

Yaradılış Kitabı 2: **20** *Adem bütün evcil ve yabanıl hayvanlara, gökte uçan kuşlara ad koydu.*

3.2. İncil'e Göre

Yuhanna Bölüm 1: **1** *Başlangıçta Söz vardı. Söz Tanrı'yla birlikteydi ve Söz Tanrı'ydı. 2* *Başlangıçta O, Tanrı'yla birlikteydi. 3* *Her şey Onun aracılığıyla var oldu, var olan hiçbir şey Onsuz olmadı. 4* *Yaşam Onda idi ve yaşam insanların ışığıydı. 5* *Işık karanlıkta parlar ve karanlık onu alt edememiştir.....14* *Söz insan olup aramızda yaşadı. Biz de O'nun yüceliğini, Baba'dan gelen, lütuf ve gerçekle dolu olan biricik Oğul'un yüceliğini gördük.*

İncil'de geçen bu sözler bize Kutadgu Bilig'den birkaç beyit hatırlattı:

Yaşıl köktin indi yağız yirke söz

Sözi birle yalnguk ağır kıldı öz (KB 211)

Söz yağız yere mavi gökten indi

Kişi kendine sözüyle değer verdirdi (KB 211)

Törüttü ödürdi seçü yalngukug

Angar birdi erdem bilig ög ukug (KB 148)

Tanrı insanın yarattı seçerek yükseltti

Ona erdem, bilgi, akıl ve anlayış verdi.

Bilig birdi hem me yorıttı tilig

Uvut birdi kılk hem kılınçı silig (KB 149)

Ona hem gönül verdi hem dilini açtı

Ona güzel biçim, güzel tavır ve hareket ihsan etti

İncil'deki düşüncelerle benzer ifadeleri Eski Hint'te, dil bilgisi ile ilgili çalışmaların kaynağı olarak da gösterilen dinî metinlerde de bulabilmekteyiz. Bu ifadelerde sözün Tanrısallığı konusu açıkça hissedilmektedir:

“Bir zamanlar Hindistan'da ‘söz’ bir tanrıymış. Hintli’ler ‘vak’ diye adlandırdıkları söze, dile ve konuşmaya, tanrıların tanrısı gözüyle bakarlarmış. Nitekim bir Hint kalıntısı uyarınca, ‘Bütün tanrılar söze bağlıdır. Hayvanlar da, insanlar da, bütün yaratıklar söze dayanır. Hep var olan yasanın ilk doğruluğu sözdür. Vedaların anasıdır. Söz tanrılar dünyasının kilit taşıdır.’ denmektedir” (Uygun, 1999: 20).

3.3. Kur’an-ı Kerim’e Göre

Kur’an’da Âdem’in dilinin kökeni olarak bilgi gösterilmiş ve dil bilgisinin Allah tarafından Âdem’e bahsedildiği açıkça vurgulanmıştır:

Bakara, 2/31: *Allah, Âdem’e bütün varlıkların isimlerini öğretti. Sonra onları meleklere göstererek, “Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi bana bunların isimlerini bildirin” dedi.*

Bakara, 2/32: *Melekler, “Seni bütün eksikliklerden uzak tutarız. Senin bize öğrettiklerinden başka bizim hiçbir bilgimiz yoktur. Şüphesiz her şeyi hakkıyla bilen, her şeyi hikmetle yapan sensin” dediler.*

Bakara, 2/33: *Allah, şöyle dedi: “Ey Âdem! Onlara bunların isimlerini söyle.” Âdem, meleklere onların isimlerini bildirince Allah, “Size, göklerin ve yerin gaybını şüphesiz ki ben bilirim, yine açığa vurduklarınızı da, gizli tuttuklarınızı da ben bilirim demedim mi?” dedi.*

Er-Rahman, 55/3-4: *İnsanı O yarattı. Ona beyanı (konuşmayı, düşünüp ifade etmeyi) öğretti.*

4. Kısasü'l-Enbiyalara Göre Âdem'in Dili

Rabguzi'nin *Kısasü'l-Enbiya*'sında Âdem'in diline ilişkin hem manzum hem de mensur ifadelerle bilgi verilmiştir. Âdem kıssasının başında yer alan manzum parçada Âdem'in esma ilmini bildiği, Arapça, Farsça ve Türkçe gibi bütün diller ile konuştuğu bildirilmektedir.

Bildi esma ilmini ol aytu berdi belgüliğ

Barça tiller birle sözler Tâzi Fârsi Türkidin (Ata 1997: 8)

Manzum parçadan sonra kıssanın devamında daha çok Kur’an’da Bakara suresi 31-33 ayetlerinde bildirilen ayetlere paralel olarak şu ifadeler vardır:

“...Anda kidin Mevli azze ve celle esma ilmini Ademga öğretü berdi, kamug nerselerni ferîştelerge körgüzdi, eger köni sözlüg erseniz bu nerselernin atı ne turur mana aytu berin. Ferîşteler aciz bolup aydılar: Sen öğretü bergendin özge bilmez-miz tediler. Yana Ademga yarlıg boldı: Ey Adem bularga aytu bergil bu nerseler atını. Adem atlarını aytu berdi; bu yıgaş, bu taş, bu suw, kamug nersenin atını bu idiş(kap, çanak), bu ayak nime tegrede kamug tiller birle beyan kıldı. Hitab keldi: Ey ferîşteler sizlerge aymadım mu, men bilgenni sizler bilmez-siz tep. İmdi sizge malum boldı kim Adem alim turur, siz abid-siz, menin hazretimde min abiddin bir alim fazılрак turur, kayda abid erse alimga hıdmet kılmak kerek, ol mahdum bolsun siz hadım bolun, ol mescud bolsa sizler sacid bolun Ademga secde kılın. Cümle Ferîşteler secde kıldılar...” (Ata 1997: 13)

Sa'lebî'nin Kısasü'l-Enbiya çevirisinde ise Âdem'e nesnelere adının öğretilmesi şöyle anlatılmaktadır:

“...Ademi uçmaga getürdiler Tanrı Ta'âlâ uçmağı ana makam virdi andan cümle adları ana öğretti alimler ihtilaf kıldı kim ol adlar kankı adlardı Rabi bin Anes eyüdi ol kamu ferîşteler adıdur Abdurrahman bin Zeyd eyitti ol Ademün oğlanları ve zürriyeti adlarıdur İbnü Abbas ve alimlerün eyregi (çoğu) eyitti Tanrı Ta'âlâ Ademe 'as cümle yaratılmış nesnenin adın öğretti hatta kim çanak ve çömlek adına degin andan ferîştelere buyurdu kim Adem'e sücud kılın...” (Yılmaz vd. 2013: 87)

İsmet Cemiloğlu tarafından yayımlanan, 14. Yüzyılda Anadolu'da Yazılmış Bir Kısasü'l-Enbiyâ Üzerinde Sentaks İncelemesi adlı kaynak aldığımız metninde derli toplu bir sıralama yapılmamış, olaylar neredeyse rastgele denebilecek şekilde sıralanmıştır. Bu eserin Âdem kıssasının ilgili bölümü şöyledir:

“...haberde gelmişdür kim Hak Ta'âlâ cümle nesnenin adını Ademe bildürdi. İbn Abbas eydür: 'Adem peygamber yidi yüz dürlü lügat bilirdi, amma efdali Arab dilidür. Pes Hak Ta'âlâ ferîştelere buyurdi, Ademi omuzlarına götürdiler, gökleri gezdirdiler. Saf saf ferîşteler gelürleridi, Ademe secde iderlerdi.”Esselamü aleyküm ya Adem' dirleridi. Âdem dahi 'aleykümü'- selam' (dirdi). Andan Ademi çün bir kızıl yakuttan kubbeye getürdiler, içine girdi, oturdu. Pes cümle peygamberler ve evliyalar makamın arz ittler. Ta ki Hak Ta'âlâ hazretine getürdiler. İbn Abbas eydür: 'Âdem peygamberün on iki bölük saçı varıdı kendü kametincede dürr i cevherile bezenmişti. Murassa tac başındaydı keramet hüllesi egnindeydi. Keramet yüzigi barmagındaydı ve ferîşteler hizmetindeydi: 'Çün ferîşteler ol azameti izzeti gördiler, eytdiler: 'İlahi hiç bundan sevgili kulun var mıdur? Didiler. Eytdi: 'Ya ferîşteler yir, gök, arş, kürs ne kim bunların içinde vardur dükelisin bunun ışkına yaratdum. Ferîşteler eyttiler: 'ilahi bizüm ne ilmümüz var ki senün ilmün katında, alim hekimsin.” Andan Hak Ta'âlâ

eytdi: *Ya Adem feriştelere adından haber vir. ‘Pes Âdem her bir feriştenün adını eytdi. Dahı yirde gökte ne ki vardur, cümlesinin adını eytdi. Feriştelere acebe kaldılar Adem’ün ilmüne...’* (Cemiloğlu 1994:127-128).

Buradaki nakillere bakıldığında Âdem’in tek dilli olmadığı, kendisine Allah tarafından Türkçe de dâhil olmak üzere birçok dil öğretildiği anlaşılmaktadır. Ama bu diller arasında hangi dilin daha üstün olduğu konusu her dilin konuşuru bakımından farklılık göstermektedir. Örneğin Cemiloğlu tarafından yayımlanan KE’de bütün dilleri bilen Âdem yedi yüz dil bilmekte ama bunlar arasında en iyi ve tercih edileni Arapça olarak gösterilmektedir. Bununla birlikte meseleye Türkçe tarafından bakan ve Âdem’in dilinin Türkçe olduğunu savunan görüşler de vardır. Bunların bir kısmının kaynağı belliyken bir kısmı ise herhangi bir kaynağa dayanmamaktadır:

4.1. Türkçenin Âdem’in Dili Oluşu Üzerine KE’ler Dışında Kalan Eserlerdeki Tezler

Bu tezin bilinen ilk savunucusu 15. yy.’da yaşamış Kaygusuz Abdal’dır. *Gülistan* adlı eserinde bu görüşünü dinî temelde ele alır. Ona göre, Tanrı emriyle Hz. Âdem’i cennetten çıkarmak isteyen Cebrail, Âdem’e cennetten çık dediyse de Cebrail’in dilini anlamayan Âdem cennetten çıkmaz. Tanrı, Cebrail’e, “Âdem’e ‘Türkçe hitap et!’” der. Âdem, kendisiyle Türkçe konuşan Cebrail’i anlayarak cennetten çıkar:

Hak buyurdu Cebrâil’e var didi

Âdem’i cennet içinden sür didi

Geldi Cebrâil Âdem’e söyledi

Hak buyurduğun ıyân eyledi

Cebrâil didi çıkıl uçmaktan Âdem

Tanrı’nın buyruğu budur işbu dem

Niçe ki söyledi hergiz gitmedi

Cebrâil’ün sözünü işitmedi

Türk dilin Tanrı buyurdu Cebrâil

Türk dilince söylegil dur git digil

Türk dilince Cebrâil “hey dur” didi

“Duru gel uçmagın terkin ur” didi (Güzel 1987:16-17)

18. yy.’da sufi İsmail Hakkı Bursevî’nin (1652-1725) “Hadis-i Erbain” adlı eserinin Bakara Suresi 31. Ayetin tefsirinde de bu tezi ve rivayeti benimsediğini görüyoruz. Tefsirde şöyle geçmektedir: *Adem’in cennetten çıkma vakti gelince Cenab-ı Allah bunu haber vermesi için Cebrail’i gönderir. Cebrail durumu Adem’e bildirir. “Adem tınmadı” yani emri duymazlıktan geldi. Cebrail durumu Allah’a bildirince Allah (C.C.) Cebrail’e: “Git Adem’e Lisan-i Türki ile söyle” der. Cebrail gelir ve Türkçe*

olarak cennetten çıkma emrini tebliğ eder. “Ve Adem cennetten lisân-ı Türkî kalk demekle kıyam edip çıkmıştır, zira dünyada ahir tasarruf Türkündür...” (Bursevî 1317:26)

İsmail Hakkı Bursevî'nin bu tefsiri, bize 11. yüzyılda yazılmış olan *Divanü Lugatî't-Türk*'ün başında geçen bir hadisi hatırlatmaktadır. Kaşgarlı Mahmud, bu hadisle ilgili şöyle demektedir:

“Buharalı imamlar arasında güvenilir bir kaynaktan ve Nişabur halkının bir imamından işittim: Her ikisi de aşağıdaki hadisi aktardı. İkisinin de bilgi kaynağı Tanrı'nın elçisine (Tanrı'nın salat ve selamı onun üzerine olsun) dayanıyor. Kıyamet günü belirtilerinden, ahir zaman fitnesinden ve Oğuz Türklerinin ortaya çıkışından söz ederken dedi ki: ‘Türklerin dilini öğrenin, çünkü onların egemenliği uzun sürecektir.’ Bu hadis doğru ise – sorumluluğu anlatanların boyunlarına olsun- Türkçeyi öğrenmek dinsel bir gerekliliktir; yok kesin değilse, bilinçte bunu gerektirir.” (Bozkurt 2012:19)

Her iki kaynaktaki ortaklıklar, hem aradan yüzyıllar geçmesine rağmen hâkimiyet düşüncesini hem de bu düşünceye bağlı olarak dil-iktidar ilişkisinin paralellliğini göstermesi bakımından son derece dikkat çekicidir.

Sonuç

KE'ler, Âdem'in dili ile ilgili kesin veriler sunmamakla birlikte, ilahî kaynaklar bakımından dilin oluşumu üzerine bize bir takım fikirler vermektedir. Yukarıda ele aldığımız her üç KE'de de Türkçenin Âdem'in bildiği diller arasında sayılması, bu eserlerin yazıldığı dönemdeki Türkçenin gücü ve yayıldığı alanların büyüklüğü ile ilgili olmalıdır. Yani devletin gücü ve yayılma alanı ile dilin gücü ve yayılma alanı arasında bir ilgi görülmektedir. KE'ler bize Âdem'in çok dilli olduğunu haber vermektedir. Bununla birlikte ilk dili hakkında bir şey ifade etmemektedir. Rabguzi'nin KE'sinde de Âdem'in Arapça, Farsça ve Türkçe konuştuğu belirtilmişse de herhangi bir dilin diğerine göre öne çıkarıldığı görülmez. 14. yüzyılda kaleme alınmış KE'de de Âdem'in çok dilliği belirtilmişse de Arapça diğer dillere göre öne çıkarılmıştır. Ama Âdem'in dili ne olursa olsun Türkçenin her zaman bir öneme sahip olduğu şüphe götürmez bir gerçektir. Bununla birlikte Türklerin dünya tarihindeki rolü ve etkisini düşünerek eğer Âdem'e bir dil atfetmek gerekiyorsa ben de Kaşgarlı ve Bursevî gibi bu dilin Türkçe olduğuna inanıyorum.

KAYNAKÇA

- Kaygusuz Abdal, (1987), *Dilgüşâ*, haz. Abdurrahman Güzel, Ankara, s. 16–17.
- Ahmet Cevdet Paşa, (2000), *Kısas-ı Enbiya*, haz. Mahir İz, Ankara: TC Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ATA, Aysu, (1997), *Kısasü'l-Enbiya*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ARAT, Reşit Rahmeti, (1991), *Kitadğu Bilig I Metin*, Ankara: TDK Yay.
- BOZKURT, F., (2012), *Kaşgarlı Mahmut Divanü Lugati't-Türk (Türk Dili Divanı)*, (Uyarlama, Düzenleme, Çeviri), Eğitim Yayınevi.
- CEMİLOĞLU, İ., (1994), *14. Yüzyıla Ait Bir Kısas-ı Enbiya Nüshası Üzerinde Sentaks İncelemesi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- http://www.kuranmeali.org/2/bakara_suresi/30-33.ayet/kurani_kerim_mealleri.aspx 22.10.2013
- İsmail Hakkı Bursevî, *Hadîs-i Erbaîn Tercümesi*, İstanbul 1317, s. 26.
- Kitabı Mukaddes*, (1997), İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi.
- YILMAZ, E., DEMİR, N., KÜÇÜK, M., (2013), Türk Dil Kurumu Nüshası *Kısas-ı Enbiya* (Metin, Sözlük-Dizin, Notlar), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- UYGUR, Mermi, (1999), *Dilin Gücü*. İstanbul: YKY.

OSMANLI DONANMASINDA MODERN TEKNOLOJİYİ YAKALAMAK: BAHİRİYE SANAYİ ALAYLARI*

Burcu KURT¹

ÖZET

Sanayi Devrimi tüm dünyayı olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu'nu da derinden etkilemiştir. Özellikle 19. yüzyıl başlarından itibaren makinelerin gemilerde kullanımı ve buhar teknolojisinin gelişimi, dönemin güçlü devletlerini donanmalarını kuvvetlendirmek için bir teknoloji yarışının içerisine sokmuştur. Osmanlı İmparatorluğu da imkanları dahilinde bu yarışın içerisinde kalmaya ve donanmasını yeni teknolojiye uygun hale getirmeye çabalamıştır. Dünyada deniz ulaşımı ve teknolojisi konusunda yaşanan bu hızlı dönüşüm, kurulan yeni fabrika ve imalathanelerde çalışabilecek ve teknolojik değişimlere adapte olabilecek kalifiye bir iş gücünün mevcudiyetini de zorunlu kılmaktaydı. 19. yüzyıl ortalarına gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu'nda ise denizcilik alanındaki bu teknolojik yenileşmeyi besleyebilecek bir işgücü bulunmamaktaydı. Bu çalışmada, Osmanlı'nın donanma teknolojisine adapte olma çabaları bağlamında Bahriye Sanayi Alayları mercek altına alınacak ve alayların kuruluş nedenleri, gelişimleri ve değişen fonksiyonları üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Sanayi Devrimi, Bahriye Nezareti, Sanayi Alayları, Osmanlı donanması, teknoloji.*

* Dr., İstanbul Teknik Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümü.

¹ Bu makale “Uluslararası Piri Reis ve Türk Denizcilik Tarihi, Türk Tarih Kurumu Başkanlığı, 26-29 Eylül 2013” Sempozyumu’na sunulmuş olan bildirinin yeni kaynaklar ışığında genişletilmiş halidir.

ABSTRACT

Modern Technology to Capture The Ottoman Navy: Naval Industry Regiments

The Ottoman Empire was deeply influenced by the Industrial Revolution as well as the whole world. Especially since the early 19th century, the use of machines in ships and the development of steam technology put the powerful states into a technological innovation race regarding their navies. The Ottoman Empire has tried to stay in in this race and make her navy compatible with the new technology. This rapid transformation in world regarding the maritime transport and technology necessitated the availability of a skilled workforce who would adapt to technological changes and work in the new factories and plants. In the middle of the 19th century there was no point to this technological innovation in the field of maritime labor to feed the Ottoman Empire. In this study, the establishment of Naval Industrial Regiments and its changing functions will be dealt in the context of Ottoman efforts to adapt to naval technology.

Key Words: *Industrial Revolution, the Ministry of Navy, Industrial Regiments, the Ottoman Navy, innovation.*

Son dönem Osmanlı erkanının en önemli gündemlerinden biri Osmanlı ordu ve donanmasının Avrupa'nın gelişen sanayisini yakalaması ve modernleştirilmesi olmuştur. Bu hedefi gerçekleştirmek için dönemin Osmanlı devlet ricali çeşitli nitelikte eleman yetiştiren okullar açmak, yurt dışına öğrenci göndermek ve yurt dışından teknik eleman getirtmek gibi çeşitli çözüm yolları denemiştir. Bu çabalara rağmen donanmanın modernizasyonu için gerekli olan yetişmiş teknik eleman eksikliğinin 19. yüzyıl boyunca giderilememesi; Osmanlı devletinin içerisinde bulunduğu mali kriz ve Rumeli ile Balkanlardan gelen geniş göç dalgasıyla birleşince devleti yeni çare arayışlarına sevk etmiştir.

Bu arayışlardan istenilen sonuçların alınamaması, Osmanlı devlet adamlarını donanmada yeni teknolojiyi özümsemiş teknik eleman yetiştirmek için farklı çarelere yöneltmiş ve bu çarelerden biri Bahriye Sanayi Alayları'nın kurulması olmuştur. Bu bağlamda Sanayi Alayları'nın amaçlarından biri, değişen donanma teknolojisini kullanabilecek ve yurtdışından temin edilenlerin aksine devletin mali dengesini bozmayacak şekilde makul fiyatlara çalışacak bir emek kitlesi istihdam edilmesiydi. Bunun yanı sıra Sanayi Alayları'nda istihdam edilen personel profili, bu alayların aynı zamanda devletin baş etmekte güçlük çektiği kesimlerin ucuz emek kitleleri haline getirilerek donanma sanayi alanındaki emek açığının kapatılması için kullanıldığını göstermektedir. Bu bağlamda bu çalışmada,

devletin başa çıkmakta hayli zorlandığı göç dalgasının ve bunun getirdiği sorunların kimsesiz, fakir ve “dilenci” göçmen çocuklarının Sanayi Alayları’nda istihdamıyla çözülmeye çalışıldığı; aynı düşüncenin bir sonucu olarak ihtida eden gayrimüslim emeğinden bu alaylarda faydalandığı ve dönemin konjonktürüne uygun bir şekilde kölelik kurumuna peyderpey son verilmesi ve bunun ortaya çıkardığı sorunların yine Sanayi Alayları vasıtasıyla aşılmaya çalışıldığı ortaya konulmakta ve Sanayi Alayları’nın kurulmasının arkasında yatan bu çift yönlü amacın altı çizilmektedir.

1. Avrupa’da Sanayi Devrimi ve Osmanlı Donanması’nda Sanayileşme

Sanayi Devrimi 18. yüzyıl İngiltere’inde başlamış ve bu teknolojik, ekonomik ve sosyal değişimler tüm Avrupa’yı ve akabinde dünyayı etkileyen ve dönüştüren bir sürecin başlangıcı olmuştur. İngiltere’de başlayan “erken sanayi devrimi”, esas olarak dokuma ve demir sanayinde kendini göstermiş ve özellikle buhar makinasının icadı ile birlikte endüstriyel gelişme hız kazanmıştı². 1840’lardan itibaren sanayileşmede yeni bir aşamaya geçilmiş ve tekstil sanayi ve benzerlerine dayanan düşük maliyetli sanayileşme çağı yerini demiryolları, kömür ve demir-çelik çağına bırakmıştır³. Bu dönem, demiryolu ve buharlı gemi alanlarındaki taşımacılık devrimine ve bu yolla diğer ülkelere sermaye ihracına sahne olmuş ve yeni dönemde ağır sanayi dallarında bir devrim yaşanmıştır⁴. Bu ikinci evre, diğer Avrupa devletlerinin İngiltere’yi örnek alarak sanayi devrimine eklenmesiyle birbirleriyle rekabet halinde olan ekonomik açıdan ilerlemiş bir grup sanayi gücünün ortaya çıkmasına yol açmış ve bu durum özellikle 1873’ten sonra gelişmiş ülkeler arasında bir rekabete dönüşmüştür⁵.

Sanayi Devrimi’nin en önemli sonuçlarından biri işçilerin ortak çalıştıkları bir mekan olarak “fabrikaların” ortaya çıkışı olmuştur. Kuşkusuz fabrikaların ortaya çıkışını tetikleyen unsurlardan en önemlisi sürekli yenilenen endüstriyel teknolojiye işçilerin adapte edilmesi ve son model ve

² Phyllis Deane, *İlk Sanayi İnkılabı* (çev. Tefik Güran), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988, ss.90-101; E.J. Hobsbawm, *Sanayi ve İmparatorluk*, Ankara: Dost Yayınları, 1987, ss.22-61; Joel Mokyr, “Industrial Revolution”, *The Oxford Encyclopedia of Economic History*, V.3, New York: Oxford University Press, 2003, ss.49-51.

³ Hobsbawm, *Sanayi ve İmparatorluk*, s.59.

⁴ Hobsbawm, *Sanayi ve İmparatorluk*, ss.81-123.

⁵ Hobsbawm, *Sanayi ve İmparatorluk*, s.103, 110; Hearbert Heaton, *Avrupa İktisat Tarihi* (çev. Osman Aydoğuş, Mehmet Ali Kılıçbay), C.2, Ankara: Teori Yayınları 1985, ss.171-189.

pahalı ekipmanları kullanma konusunda eğitilmeleri lüzumuydu⁶. Üstelik sanayi devrimi, kalifiye işgücünün mühendislik, makine yapımı, gemicilik gibi alanlarda istihdamı için yeni imkanlar yaratmış ve bu alanlarda çalışan işçi sayısı 1851 ile 1881 yılları arasında hemen hemen iki katına çıkmıştır⁷.

Sanayi Devrimi tüm dünyayı olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu'nu ve Osmanlı bahriyesini de derinden etkilemiştir. Avrupa'da başlayan Sanayi Devrimi zamanla gemi ve silah teknolojisinin de gelişmesine yol açmıştır. Özellikle 19. yüzyıl başlarından itibaren makinelerin gemilerde kullanımı ve buhar teknolojisinin gelişimi, dönemin güçlü devletlerini donanmalarını kuvvetlendirmek için bir teknoloji yarışının içerisine sokmuştur. Osmanlı İmparatorluğu da imkanları dahilinde bu yarışın içerisinde kalmaya ve donanmasını yeni teknolojiye uygun hale getirmeye çabalamıştır.

Osmanlı donanmasında 17. yüzyıla kadar kürekli gemiler hakim olmuş, bu hakimiyet ancak 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren büyük yelkenli gemilerin inşasıyla sona ermiştir. Bununla birlikte 19. yüzyıldan itibaren Avrupa'da yaşanan sanayi devriminin etkisiyle gemilerde buhar teknolojisinin kullanılması, yelkenli gemilerin zamanla önemini yitirmesine neden olmuş, özellikle 1840'lı yıllarda pervanenin (uskur) icadı gemi teknolojisinde yeni bir çığır açmıştır⁸. Zira yelkenli gemilerin hızı ve varış noktasına ulaşma zamanı büyük ölçüde havaya ve rüzgara bağlıydı⁹. Buharlı gemiler ise bu konuda yelkenlilere oranla hem hız konusunda üstünlük, hem de varış zamanı itibarıyla kesinlik sağlamaktaydı. Üstelik böylece gemilerin akıbeti hava koşullarına bağlı kalmadığından denizde yaşanan kaybolma vakaları da son derece az görülüyordu¹⁰. Buharlı gemiler öncelikle taşımacılık alanında kullanılmaya başlanmış, ancak 1860'lardan sonra savaş gemilerine buharlı motor yerleştirilebilmiştir¹¹. Bu tarihten sonra 1860-1890 yılları ise, savaş gemilerinin geliştirilmesi açısından Avrupa devletleri arasında bir teknoloji savaşına tanıklık etmiştir¹². Denizcilik alanında

⁶ Moky, "Industrial Revolution", ss.54-55.

⁷ Hobsbawm, *Sanayi ve İmparatorluk*, s.89. Heaton, *Avrupa İktisat Tarihi*, s.171.

⁸ Ethem Ziya, *Gemi Topçuluğunun Geçirdiği Safhalar*, İstanbul: Deniz Matbaası, 1934, s.35.

⁹ Heaton, *Avrupa İktisat Tarihi*, ss.154-155.

¹⁰ 1800lerin başında kullanılmaya başlayan buhar teknolojisi, yüzyıl boyunca geliştirilmiş ve yüzyılın sonuçta neredeyse tüm deniz ulaşımına egemen olmuştu. Heaton, *Avrupa İktisat Tarihi*, ss.158-161.

¹¹ E.J. Hobsbawm, *Sanayi ve İmparatorluk*, Ankara: Dost Yayınları 1998, s.82, 86; Arı, *a.g.m.*, s.136.

¹² Nejat Gülen, *Şanlı Bahriye: Türk Bahriyesinin İkiyüz Yıllık Tarihçesi (1773-1973)*, İstanbul: Kastaş Yayınevi 2001, s.118. Bunun bir yansıması olarak bu dönem içerisinde çok çeşitli gemiler inşa edilmiş, bu gemilere yeni tip silahlar monte edilmiş ve artık

yaşanan bu gelişmeler gemi inşasında çeşitli sanayi ürünlerinin birleşimini içeren yeni bir imalat sanayisi doğurmuş ve böylece güçlü bir donanmaya sahip olmak, kuvvetli bir ekonomiyi gerekli kılar hale gelmiştir.

Avrupa’da yaşanan gelişmeler ve bunun bir neticesi olan donanma sanayindeki teknoloji yarışı kısa zaman içerisinde Osmanlı İmparatorluğu’na da sirayet etmiş ve Osmanlı Devleti, 19. yüzyılın ikinci yarısından çöküşüne kadar bahriyesini Avrupa donanmaları seviyesine getirmek için mücadele vermiştir. Bununla birlikte Osmanlı Devleti’nin stabil bir donanma politikası izlediğini ifade etmek pek de mümkün değildir.

Osmanlı donanmasının modernizasyonu III. Selim dönemi ile başlamış ve daha II. Mahmud döneminde buharlı gemi yapımı denemelerine başlanmıştır¹³. Bununla birlikte Osmanlı donanmasının teknolojik anlamda modernizasyonu için dönüm noktası Kırım Savaşı (1853-56) olmuştur. Kırım Savaşı sırasında İngiliz ve Fransız buharlı gemilerinin üstünlüğünü gören Osmanlı siyasi ve askeri çevreleri, Osmanlı donanmasının da aynı şekilde çağdaşlaştırılması gerektiğini idrak etmiş ve böylece 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı donanmasında yabancıların ve özellikle İngiliz subayların danışmanlık yaptığı bir teknoloji transferi dönemi başlamıştır¹⁴. Abdülaziz’in saltanatı (1861-1875) ise önceki devirlerin tüm kazanım ve birikimlerinin kullanıldığı ve maliyeye büyük bir yük getirme pahasına da olsa Osmanlı donanmasının teknolojik ve nicelik açısından dünyanın önde gelen donanmaları arasına sokulduğu bir dönem olmuştur¹⁵.

Abdülaziz döneminde donanmaya dönük bu yatırımların 1875’te Osmanlı maliyesinin iflasıyla sonuçlanması, 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı ve bir takım başka nedenlerle de birleşerek halefi II. Abdülhamid döneminde,

gemilerde elektrik, telsiz gibi donanımlar kullanılmaya başlanmıştır. Ayrıca gemilerin sürati artırılmış, hafif fakat güçlü zırhlar kullanılmaya başlanmış ve hatta denizaltı, torpido ve mayın yeni ve tehlikeli birer silah olarak ortaya çıkmıştır. Gülen, *Şanlı Bahriye*, ss. 120-126; Ziya, *Gemi Topçuluğunun Geçirdiği Safhalar*, ss.38-47.

¹³ Kemal Arı, “Yelkenliden Buharlıya Geçiş”, *Türk Denizcilik Tarihi: XVIII. Yüzyıl Başından XX. Yüzyıla Kadar* (ed. Zeki Arıkan, Lütfü Sancar), C.2, Ankara: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı 2009, s.132; Rasim Ünlü (haz.), *Bahriye’nin Haliç Serüveni: İstanbul’un Fethinden Son Divanhane’ye*, İstanbul: Deniz Basımevi Müdürlüğü, 2005, s.238. III. Selim ve II. Mahmud döneminlerinde deniz teknolojisindeki değişim konusunda detaylı bilgi için bkz. Tuncay Zorlu, *Innovation and Empire in Turkey: Sultan Selim III and the Modernisation of the Ottoman Navy*, London: Tauris Academic Studies, 2008; Nurcan Bal, “XIX. Yüzyılda Osmanlı Bahriyesi’nde Gemi İnşa Teknolojisinde Değişim: Buharlı Gemiler Dönemi”, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Tarih Bölümü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010.

¹⁴ Arı, “Yelkenliden Buharlıya Geçiş”, ss.139-142.

¹⁵ Tuncay Zorlu, “Bahriye Nezareti’nin Kuruluşu ve Abdülaziz Döneminde Osmanlı Denizciliği”, *Türk Denizcilik Tarihi: XVIII. Yüzyıl Başından XX. Yüzyıla Kadar* (ed. Zeki Arıkan, Lütfü Sancar), C.2, s.147.

Sultan Abdülaziz'in uyguladığı “güçlü donanma” politikasının tam aksine, savunmaya yönelik çekimser bir bahriye politikasının benimsenmesine yol açmıştır. Özellikle II. Abdülhamid döneminde her alana hakim olan “tasarruf” politikasının donanma için de uygulandığını ve bunun bir yansıması olarak 1880 yılından itibaren küçük, modern ve ucuz maliyetli bir donanma kurulmasının hedeflendiğini söylemek mümkündür. Bu tarzda kurulacak donanma ile Berlin Anlaşması (1878) neticesinde toprak bütünlüğü tartışılır hale gelen Osmanlı Devleti'nin Kızıldeniz, Basra Körfezi, Trablusgarp gibi bölgelerinde kolluk görevi yapılması ve sınırın muhafaza edilmesi amaçlanmaktaydı¹⁶. II. Meşrutiyet'in ilanı ve II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi akabinde ise bir yandan donanmanın mevcut durumu ıslah edilmeye çalışılmış, diğer yandan ise mali sorunları aşmak için halkın desteğine başvurularak mevcut deniz kuvvetleri yeni gemi aımlarıyla kuvvetlendirilmeye çalışılmıştır¹⁷.

Osmanlı bahriyesinde yelkenliden buharlı gemi dönemine geçiş, aynı zamanda buharlı teknoloji ekipmanlarının imalat, tamir ve bakımı için yeni imalathanelerin varlığını kaçınılmaz kılmıştır. Bunun bir sonucu olarak 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Tersane-i Amire'ye bağlı çeşitli imalathaneler ve fabrikalar kurulmuştur¹⁸. Bu durum ise 19. yüzyıldan itibaren gemi inşasında üst düzey mühendislik ve mimarlık bilgisinin önem kazanmasına neden olmuştur. Buhar teknolojisine geçilene kadar Tersane-i Amire'de istihdam edilen her düzeyde eleman Müslüman ve gayrimüslim

¹⁶ Şakir Batmaz, “II. Abdülhamid Devri Osmanlı Bahriyesi”, *Türk Denizcilik Tarihi: XVIII. Yüzyıl Başından XX. Yüzyıla Kadar* (ed. Zeki Arıkan, Lütfü Sancar), C.2, ss.159-166; Şakir Batmaz, “II. Abdülhamid Devri Bahriye Politikası”, *Devr-i Hamid: Sultan II. Abdülhamid* (haz. Mehmet Metin Hülügü, Şakir Batmaz, Gülbadi Alan), C.2, Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 2011, ss.109-117.

¹⁷ Eda Gülşen Gömleksiz, “II. Meşrutiyet'ten Kurtuluş Savaşına Osmanlı Denizciliği”, *Türk Denizcilik Tarihi: XVIII. Yüzyıl Başından XX. Yüzyıla Kadar* (ed. Zeki Arıkan, Lütfü Sancar), C.2, ss.175-183; Afif Büyüktuğrul, “II. Meşrutiyet Sonrasında Deniz Kuvvetlerimizin Düzenlenmesi Çabaları”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S.5 (1997), ss.66-70.

¹⁸ *Nevsâl-i Bahri*, İstanbul: Bahriye Kulübü, 10 Temmuz 1325, ss.44-46; Levent Düzcü, “Osmanlıların Sanayi Çağına Adım Atışına Denizcilikten Bir Örnek: Buharlı Gemiye Geçişte Başlıca Parametreler (1828-1856)”, *History Studies*, 5 (1), 2013, ss.122-123; Bernd Langensiepen, Ahmet Gülerüz, *The Ottoman Steam Navy: 1828-1923*, (London: Conway Maritime Press, 1995), ss.13-15; Wolfgang Müller-Wiener, “15-19. Yüzyılları Arasında İstanbul'da İmalathane ve Fabrikalar”, *Osmanlılar ve Batı Teknolojisi* (yay. haz. Ekmeleddin İhsanoğlu), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1992, ss.69-70, 83-84. Bu fabrikaların listesi için bkz. Ali Haydar Emir, *Tarih-i Bahri Sahifeleri*, İstanbul: Bahriye Matbaası, 1332, ss.78-80; Emin Yüce, *Abdülhamid Donanmasında Bir Bahriyeli: Donanma Zabiti Emin Yüce'nin Hatıraları* (haz. Şakir Batmaz), İstanbul: Timaş Yayınları, 2010, ss.107-108.

Osmanlı vatandaşları arasından sağlanabilirken, 19. yüzyıldan itibaren gemi inşasında ileri teknoloji kullanımının yaygınlaşması bazı işçilik kollarında ve malzemelerinde Avrupa'ya olan bağımlılığın artmasına neden olmuştur. Kürek ve yelken çağında marangozlar ve kalafatçılar vazgeçilmezken, buhar teknolojisinin yaygınlaşmasından sonra makineci ve çarkçılar önem kazanmıştır. Bu durum, zaman içerisinde Tersane-i Amire'de kimi mesleklerin ortadan kalkmasına ve motordan anlayan, demir ve çeliği işleyebilen ustalara ihtiyaç duyulmasına yol açmıştır¹⁹.

Bu ihtiyacın bir sonucu olarak 1830'lu yıllardan itibaren Avrupa ve Amerika'dan buharlı gemileri işletecek ve bakımını yapacak yeterli bilgi ve donanımına sahip teknik elemanlar getirilmeye başlanmıştır²⁰. Bu şekilde hem devletin ihtiyacı olan teknolojik gelişimin sağlanması hem de Osmanlı gemi mühendislerinin bizzat bu yabancı teknik personelle teşrik-i mesai ederek teknoloji transferi gerçekleştirilmesi umuluyordu. Özellikle Abdülaziz döneminde bu gemilerin Osmanlı topraklarında inşa ve üretimini gerçekleştirmek için gerekli usta ve işçilerin yetiştirilmesine büyük önem verilmiş ve hatta İngiltere'ye staj ve eğitim amaçlı askeri personel gönderilmiştir²¹. II. Abdülhamid döneminde de, bu defa tasarruf tedbirlerinin bir yansıması olarak, Tersane-i Amire'deki teknik personelin yetiştirilmesine özen gösterildiği görülmektedir. Zira tasarruf düşüncesinin bir eseri olarak zırlı gemilerin yapım, tadilat ve teçhizinin tasarruf tedbirleri nedeniyle

¹⁹ Ali Fuat Öreñç, "Deniz Kuvvetleri ve Deniz Harp Sanayii", *Osmanlı Askeri Tarihi: Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri (1792-1918)* (der. Gültekin Yıldız), İstanbul: Timaş Yayınları, 2013, ss.122-123. Arı, "Yelkenliden Buharlıya Geçiş", ss.132-134; Afif Büyükeruğrul, *Osmanlı Deniz Harp Tarihi*, C.3, İstanbul: Deniz Basımevi, 1973, s.6.

²⁰ Gülen, *Şanlı Bahriye*, s.71; Mücteba İlgürel, "Buharlı Gemi Teknolojisini Osmanlı Devletinde Kurma Teşebbüsleri", *Çağın Yakalayan Osmanlı: Osmanlı Devleti'nde Modern Haberleşme ve Ulaştırma Teknikleri* (haz. Ekmeleddin İhsanoğlu, Mustafa Kaçar), İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 1995, ss.146-147. Osmanlı bahriyesinde yabancıların varlığı Osmanlı Devleti'nin dış politikası ile paralel bir yol izlemiştir. Batılılaşma döneminin başında Osmanlı Bahriyesi'nde görev alan yabancıların bir çoğu Fransa, İsveç veya Amerika Birleşik Devletleri'nden gelmiştir. Tanzimat dönemiyle birlikte bahriyede İngilizlerin etkinliği artmaya başlamış fakat II. Abdülhamid zamanında Osmanlı-İngiliz ilişkilerinin gerilemesi donanmada Almanların etkinliği artmıştır. Osmanlı donanmasında Alman etkisi meşrutiyetin yeniden ilanı akabinde de artarak devam etmiştir. Kaori Komatsu, "1896'da Osmanlı Bahriyesi'nde Yabancılar ve Gayri Müslimler", *Tarih ve Toplum*, 25 (139), 1995, s.17.

²¹ Arı, "Yelkenliden Buharlıya Geçiş", ss.139-142; Zorlu, "Bahriye Nezareti'nin Kuruluşu ve Abdülaziz Döneminde Osmanlı Denizciliği", ss.149, 154. Bu çabalara rağmen Abdülaziz döneminde yeni gemilerin makineleri, çoğunluğu İngilizlerden oluşan yabancı uzmanlar tarafından kullanılmaya devam etmiştir. Celalettin Yavuz, "Sultan Abdülaziz Donanması-Yelkenli Teknelere Buhar Makineli Gemilere Geçiş, Bitmeyen Reform İhtiyaçları", *XIII. Türk Tarih Kongresi: Kongreye Sunulan Bildiriler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2002, s.1816.

İstanbul'da, Tersane-i Amire'de, yapılması kararlaştırılmış fakat 1897 savaşıdan sonra yerli teknik personelin buna muktedir olmadığı ve bir çok geminin geçirdikleri tadilat esnasında tersane ustaları ve uzmanları tarafından harap hale getirildikleri anlaşılmıştı²². Bu durum mevcut teknik personelin eğitime ve yetiştirilmesinin ön plana çıkmasına neden olmuştur. Üstelik bu dönemde Osmanlı donanmasında istihdam edilen yabancı müşavirler ve teknik personelin hazineye ciddi bir yük getirmesi de yerli teknik elemanların yetiştirilmelerine özen gösterilmesi gereğini bir kez daha gözler önüne sermiş,²³ bu eksikliğin telafisi için eğitim ve staj görmek üzere bir çok bahriye zabiti yurtdışına gönderilmiştir²⁴. Avrupa'ya eğitim amaçlı bahriye zabiti gönderilmesi geleneği II. Abdülhamid'in halli akabinde II. Meşrutiyet döneminde de devam etmiştir²⁵. Bununla birlikte içerisinde bulunduğu mali sıkıntılar nedeniyle Osmanlı Devleti, gereksinim duyulan savaş gemisi, silah ve diğer askeri teçhizatı kendisi imal etmek yerine yabancı ülkelerden ithal etmeye devam etmiş ve bunun sonucu olarak teknolojik dışa bağımlılığı artan devletin yabancı teknik eleman ihtiyacı bir zorunluluk haline almış, yerli teknik eleman yetiştirme süreci sekteye uğramış ve büyük oranda başarısızlıkla sonuçlanmıştır²⁶.

2. Osmanlı Bahriyesi'nde Sanayi Alayları

Dünyada deniz ulaşımı ve teknolojisi konusunda yaşanan bu hızlı dönüşüm, kurulan yeni fabrika ve imalathanelerde çalışabilecek ve teknolojik değişimlere adapte olabilecek kalifiye bir iş gücünün mevcudiyetini zorunlu kılmıştır. Bununla birlikte 19. yüzyıl ortalarına

²² Batmaz, "II. Abdülhamid Devri Osmanlı Bahriyesi", ss.164-165; Batmaz, "II. Abdülhamid Devri Bahriye Politikası", ss.115-116.

²³ Hatta mali sıkıntılar nedeniyle zaman zaman Osmanlı donanmasından çalışan yabancı personelin maaşlarının geciktirildiği veya üç-beş ay verilemediği dahi olmuştur. Batmaz, "II. Abdülhamid Devri Osmanlı Bahriyesi", s.171; Batmaz, "II. Abdülhamid Devri Bahriye Politikası", ss.123-124; Şakir Batmaz, *Bilinmeyen Yönleriyle Osmanlı Bahriyesi*, İstanbul: Yitik Hazine Yayınları, 2010, ss.68-70; Wolfgang Müller-Wiener, *Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul Limanı*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s.116. II. Abdülhamid döneminde Osmanlı Donanması'nın içerisinde bulunduğu mali sıkıntılarla ilgili detaylı bir çalışma için bkz. Kaori Komatsu, "Financial Problems of the Navy During the Reign of Abdulhamid II", *Oriente Moderno: The Ottomans and the Sea*, XX (LXXXI), 2001, ss.209-219.

²⁴ Batmaz, *Bilinmeyen Yönleriyle Osmanlı Bahriyesi*, ss.75-79; Şakir Batmaz, "II. Abdülhamid Devrinin Bilinmeyen Üç Bahriye Mektebi", *Devr-i Hamid: Sultan II. Abdülhamid* (haz. Mehmet Metin Hülagü, Şakir Batmaz, Gülbadi Alan), C.5, Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 2011, ss.136-140.

²⁵ Gömleksiz, "II. Meşrutiyet'ten Kurtuluş Savaşına Osmanlı Denizciliği", s.177.

²⁶ Komatsu, "1896'da Osmanlı Bahriyesi'nde Yabancılar ve Gayri Müslimler", s.18.

geliğinde Osmanlı İmparatorluğu'nda denizcilik alanındaki bu teknolojik yenileşmeyi besleyebilecek bir işgücü bulunmamaktaydı. Osmanlılar bu durumun üstesinden gelmek için ilk etapta yurt dışından, özellikle İngiltere'den, ustalar ve uzmanlar getirmiş ve bu şekilde yerli mühendis ve işçilere yeni teknolojik bilgileri aktarmaya gayret etmiştir. Fakat bu girişimden bir ölçüye kadar fayda sağlanabilmiş, üstelik çoğunlukla İngiltere'den getirilen bu uzmanlara verilen yüksek maaşlar zaten maddi sıkıntı içerisinde bulunan İmparatorluğa ek bir külfet getirmiştir. Avrupa'da denizcilik alanında yaşanan teknolojik gelişmeleri Osmanlı Bahriyesi'ne taşıyacak kalifiye işgücünü yaratma konusunda bir diğer girişim de çeşitli okullar açılarak bahriye subaylarının yetiştirilmesi olmuş fakat bu çaba da istenilen sonuçları vermemiştir²⁷.

Bu girişimlerden verim alınamaması, Osmanlı Devleti'ni bu konuda yeni çareler üretmeye sevk etmiştir. Bu bağlamda Tersane-i Amire bünyesinde kurulan Bahriye Sanayi Alaylarını Osmanlı bahriyesini teknolojik yenileşmeye adapte edebilmek amacıyla dönemin devlet ricalinin uygulamaya çalıştığı çözüm yollarından biri olarak nitelendirmek mümkündür. Sanayi Alayları'nın kurulmasıyla özellikle bu dönem devletin karşılaştığı en önemli sorunlar arasında gösterilebilecek olan göçlerin yaratmış olduğu kimsesiz, fakir halkın iâşe ve geçim sorununa bir çözüm bulunması; ayrıca sanayileşme için çeşitli teşviklere rağmen bir türlü sağlanamayan bir emek gücü yaratılarak sanayinin gelişmesine katkı yapılması hedeflenmekteydi²⁸.

2.1. Bahriye Sanayi Alayları'nın Kuruluşu, Görevleri ve İstihdam Politikası

Bahriye Sanayi Alayları, h. 1275 (m.1858/59) tarihinde Osmanlı donanmasının sanayi ihtiyacını karşılamak ve Tersane-i Amire fabrikalarının imalatını sağlamak amacıyla kurulmuştur²⁹. Sanayi Alayları hem

²⁷ Gülen, *Şanlı Bahriye*, s.95.

²⁸ Deniz Müzesi Arşivi (DMA), Mektubi (MKT) 584-8A.

²⁹ Salim Cevad, *Mekteb-i Harbiye, Ordu ve Donanma Teşkilatı ve İstatistik*, İstanbul: Mekteb-i Harbiye Matbaası, 1340, s.68; BOA, İrade Dosya Usûlü (İ.DUİT) 185-89, Lef 2. 19. yüzyılın ikinci yarısında Tersane-i Amire, Çeşme meydanı semtindeki Azap kapısından başlayarak Hasköy'e kadar çeşitli binalar, havuzlar, fabrikalar ve atölyelerle geniş bir arazi üzerine yayılmış haldeydi. Rasim Ünlü (haz.), *Bahriye'nin Haliç Serüveni: İstanbul'un Fethinden Son Divanhane'ye*, İstanbul: Deniz Basımevi Müdürlüğü, 2005, s.231. Sanayi Alay Kumandanlığı bu dönemde Bahriye Sanayi Kışlası denilen Kasımpaşa Kışlasında bulunmaktaydı. Burcu Alarsan, "Tersane (Aynalıkavak) Sarayı'nın Yerleşim Planı ve Mimari Özellikler", İstanbul Üniversitesi Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1999, s.69; Yüce, *Abdülhamid Donanmasında Bir Bahriyeli*, s.105.

marangozluk, burguculuk, kalafat ve kazgancılık gibi gemiler ve fabrikalara dair ağır sanayi kollarında modern teknolojiye uygun olarak sanat icra etmekte, hem de gemiciliğe mahsus armacılık, topçuluk, ateşçilik, kazancılık gibi hizmetlerde kullanılmaktaydı³⁰. Bu alayların kurulmasıyla Tersane-i Amire'ye dışardan işçi tedariki mecburiyetinden kurtulması ve teknolojiye hakim sanayi erbabı yetiştirilerek bu alanda iş görebilecek ustalar istihdam kılınması hedeflenmekteydi³¹. Bu hedefler kısmen gerçekleştirilmiş olacak ki 1873 yılı Mayıs'ında Sanayi Alayları'nın mevcudu arttırılmış ve bir tabur takviye yapılmıştır³².

Bahriye Sanayi Alayları'nda istihdam edilecek personelin görev süresi 5 sene muvazzaf, 3 sene ihtiyat ve 8 sene redif olmak üzere toplamda 16 sene olarak belirlenmişti. Bununla birlikte alayların görev süresi 1882 senesinde yapılan düzenlemeyle değiştirilmiştir. Düzenlemeye göre muvazzaf ve ihtiyat süreleri aynı tutulmakla birlikte, işlerinin ağırlığına binaen alayların rediflik süresinde iki yıllık bir kesintiye gidilmiş ve toplam askerlik süreleri 14 yıla indirilmiştir³³.

Bahriye Sanayi Alayları'nın görevleri ilk kuruluşları esnasında Tersane-i Amire ve donanmanın ihtiyacı olan sınaî işlerle sınırlandırılmış olmakla birlikte II. Abdülhamid döneminde bu alaylardan Bahriye Nezareti dahilinde ve haricinde sanayinin farklı alanlarda da faydalandığı görülmektedir. II. Abdülhamid döneminde Bahriye Sanayi Alayı personelinin Bahriye matbaasında faydalandığı bilinmektedir³⁴. Yine bu dönemde Sanayi Alayları'nda istihdam edilen personelin bir kısmı, suni kol ve ayak imalı hususunda yetiştirilmeye çalışılmıştır. 1892 senesinde Sanayi Alayları içerisinde bir kişinin seçilerek suni kol ve ayak imalı konusunda eğitim almak için Avrupa'ya gönderilmesine karar verilmiş³⁵, fakat bir sene sonra Paris'e gönderilen yüzbaşı Hüseyin Efendi'nin çalışmakta olduğu fabrikadaki personelle bir takım anlaşmazlıklar yaşadığı tespit edilerek geri çağırılmıştır³⁶. 1894 senesinde ise II. Abdülhamid'in emriyle Bahriye Sanayi Alayları personelinin çalışkan ve mesleğini iyi icra eden iki çavuş ve iki bölük emini seçilerek Yıldız Sarayı tamirhanesine nakledilmiştir³⁷. Sanayi alayları 1883 senesi Aralık ayında Çeşme'de meydana gelen depremden

30 BOA, Yıldız Mütenevvi Maruzât Evrakı (Y.MTV) 10-24, Lef 4-5.

31 BOA, Y.MTV 11-74, Lef 1.

32 BOA, Sadaret Mektûbî Kalemi Mühime Kalemi (A.MKT.MHM) 456-18.

33 BOA, Y.MTV 10-24, Lef 1-5.

34 BOA, Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO) 1071-80276, Lef 1-2.

35 DMA, MKT 713-34 ve 47; DMA, MKT 751-15.

36 DMA, MKT 773-5.

37 DMA, MKT 874-5; DMA, MKT 874-23.

zarar görenlere geçici konutlar inşa edilmesi hususunda da istihdam edilmiş ve bölgeye gönderilen alaylar depremzedelerin iskan ve iaşesinde kullanılmıştır³⁸.

Öncüllerinden farklı olarak II. Abdülhamid döneminde Sanayi Alayları'ndan yalnızca teknolojik personel olarak değil silahlı kuvvet olarak da faydalanıldığı görülmektedir. Nitekim bu dönemde Bahriye Sanayi Alayları hem savaşlarda, hem de iç ayaklanmalarda silahlı bir unsur olarak kullanılmıştır. 1895-96 senesi Ermeni olayları esnasında Bahriye Sanayi Alayı efradının bir kısmı geçici bir süre için Bahriye silahendaz ve İtfaiye taburlarına yardımcı olmak üzere ek kuvvet olarak görevlendirilmiş ve silahlı mücadelede kullanılmıştır³⁹. Bahriye Sanayi Alayları aynı şekilde 1889 yılında patlak veren Girit İsyanı'nın bastırılmasında⁴⁰ ve 1897 Osmanlı-Yunan savaşı esnasında da aktif rol oynamıştır⁴¹. Bu durum ise mevcudu devamlı olarak azalan ve bu nedenle zaten donanmadaki sanayi ihtiyacını dahi karşılamakta güçlük çeken sanayi alayı personelinin imalat ve inşaat faaliyetlerinde gösterdikleri verimin düşüş göstermesine neden olmuştur⁴².

Bahriye Sanayi Alaylarına istihdam edilen personeli kabaca dört ana grup altında toplamak mümkündür: 1. Kaybedilen bölgelerden Osmanlı topraklarına göç etmek zorunda kalan muhacirler, 2. Kimsesizler ve sokak çocukları, 3. İhtida edenlerin ve gayrimüslimlerin çocukları ve 4. Köleler.

³⁸ BOA, Dâhiliye Nezareti Mektûbi Kalemi (DH.MKT) 1343-12, Lef 1-3.

³⁹ BOA, Y.MTV 179-1. Berlin Anlaşması'nın imzalanmasından beri tartışılmakta olan Doğu Anadolu'da ıslahat yapılması meselesi İngiltere, Fransa ve Rusya tarafından 1895 senesinde bir nota ile yeniden gündeme getirilmiş fakat dönemin padişahı II. Abdülhamid tarafından kabul edilmemişti. Bunun hemen akabinde ise Abdülhamid bir komisyon kurdurarak kendisi bir "ıslahat layihası" hazırlatmış ve bu reformları yürütmek üzere Müşir Ahmed Şakir Paşa'yı Anadolu Vilayati umum Müfettişi olarak tayin etmişti. II. Abdülhamid'in hazırlatmış olduğu ıslahat layihasına tepki olarak 1895 senesinde İstanbul'da Hınçaklar önderliğinde Babıali'ye bir tepki yürüyüşü düzenlenmiş fakat yürüyüş esnasında askeri yetkililerle Ermeniler arasında çatışma çıkmıştı. Babıali nümayişi esnasında yaşanan olaylar önce İstanbul'da, daha sonra ise Anadolu'da, 1895 yılı Eylül-Ekim aylarından başlayıp 1896 yılı ortalarına kadar devam eden ciddi bir Ermeni-Müslüman çatışmasına dönüşmüştür. Bu konuda detaylı bilgi ve Anadolu'da çatışma çıkan bölgelerin tam listesi için bk. Ramazan Erhan Güllü, "Ermeni Sorununun Ortaya Çıkış ve Gelişim Sürecinde İstanbul Ermeni Patrikhanesi'nin Tutumu (1878-1923)", İstanbul Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2013, ss.244-262.

⁴⁰ Şakir Batmaz, "II. Abdülhamid Devri Osmanlı Donaması", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri 2002, ss.80.

⁴¹ BOA, Yıldız Perakende Askerî Maruzât Evrakı (Y.PRK.ASK) 143-26, Lef 1-3.

⁴² II. Abdülhamid döneminde Sanayi Alayları'nın yıllara göre mevcudu konusunda detaylı bilgi için bkz. Şakir Batmaz, "II. Abdülhamid Devri Osmanlı Donaması", ss.80-81.

Bu profil göz önünde bulundurulduğunda devletin, baş etmekte güçlük çektiği problemlerin bir kısmını Sanayi Alayları vasıtasıyla çözmeye çalıştığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bu dönemde, özellikle 1878 sonrasında, göçmenlerin iâşesi ve iş sahibi yapılması konusunda devletin ciddi zorluklarla karşılaştığı bilinmektedir. Üstelik savaşlar ve göçler yalnızca iş ve aş sağlanması gereken bir kitle yaratmamış aynı zamanda sosyal yapıyı da ciddi anlamda etkileyerek İstanbul başta olmak üzere büyük şehirlerde çoğu dilencilik yapan sokak çocukların ortaya çıkmasına neden olmuştur. İşte bu noktada yetim kalan muhacirlere iş imkanı sağlamak ve sokak çocuklarına bir meslek edindirecek ıslah etmek noktasında Sanayi Alayları'nın bir çözüm olarak düşünüldüğü görülmektedir. Böylece devlet hem kamu düzenini sağlamış olacak, hem de sanayi alanında ihtiyaç duymakta olduğu kalifiye emek açığını kapatmış olacaktı. Muhacir ve sokak çocukları profili gibi devletin başa çıkmakta güçlük çektiği bir diğer unsur ise imparatorluk genelinde siyahi köleliğin aşamalı olarak kaldırılması sonucu azad edilen kölelerin korunması meselesiydi. Nitekim devlet, azad edilen bu kölelerin yeniden köleleştirilmesini engellemekle yükümlüydü. Bu bağlamda azad edilen kölelerin bir kısmının da yine Sanayi Alayları'nda istihdam edildiği görülmektedir. Alaylarda istihdam edilen muhtedi çocuklarının ise Müslümanlığa geçiş sonrasında ailelerin yaşadığı sıkıntılara bir çare olarak ortaya atılmış olduğunu düşünmek mümkündür. Müslüman olmayı seçen Hristiyanların bu dönemde karşılaştıkları sorunlar göz önünde bulundurulduğunda, devletin Sanayi Alayları'nı bu mesele için de bir çare olarak düşünmüş olması ihtimal dahilindedir⁴³. Bunun yanı sıra gayrimüslimlerin sanayi alanındaki tecrübesi de bu kesimin, az da olsa, alaylarda neden istihdam edildiğini açıklar niteliktedir.

Sanayi Alayları'nda yoğun olarak istihdam edilen unsurlardan başında muhacir çocuklar gelmektedir. 1774 Küçük Kaynarca Anlaşması'ndan, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'na kadar Balkanlar'a ve Anadolu'ya; Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı sonrası daralan Osmanlı topraklarından ise ağırlıklı olarak Anadolu topraklarına büyük çaplı göçler yaşanmıştır⁴⁴. Bu büyük göç dalgası ortaya Osmanlı İmparatorluğu'nun baş etmekte güçlük çektiği bir muhacir meselesi çıkmasına sebep olmuştur. Bu

⁴³ 19. yüzyılda ihtida eden Hristiyanların karşılaştıkları zorluklarla ilgili birkaç örnek için bkz. Selim Deringil, "Redefining Identities in the Late Ottoman Empire: Policies of Conversion and Apostasy", *Imperial Rule* (ed. Alexei Miller, Alfred J. Rieber), Central European University Press: Budapest, 2004, ss.111-116.

⁴⁴ İlhan Tekeli, "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Nüfusun Zorunlu Yer Değiştirmesi ve İskan Sorunu", *Göç ve Ötesi (İlhan Tekeli Toplu Eserleri-3)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 208, ss.148-157; Kemal H. Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2010, ss.94-95.

bağlamda Sanayi Alayları'nı yalnızca sanayileşme sorunun değil muhacir meselesinin çözümüne yönelik tedbirlerden biri olarak görmek gerekir. Nitekim devlet ricali muhacirlerin Sanayi Alayları'nda istihdamıyla hem göçten etkilenen yöreler ahalisinin rahatlatılmasını hem de göçmenlerin donanma teknolojisinde ihtiyaç duyulan işgücü açığının kapatılmasına katkıda bulunulmasını planlamaktaydı.

Bahriye Sanayi Alayları'nda muhacirlerin istihdamı siyaseti Abdülaziz döneminde başlamış, sonrasında da devam ettirilmiştir. Abdülaziz döneminde ilk olarak 1863 tarihinde Trabzon, Canik, Gümüşhane ve Sinop bölgelerinde askere alma işlemleri esnasında Çerkez muhacirlerin de toplanmasına ve Sanayi Alaylarına sevk edilmesine karar verilmiştir⁴⁵. Aynı şekilde Trabzon'da bulunan ve yetim kalan muhacir çocuklarından Mekteb-i Rüşdiye'ye girmeye yaşı elvermeyenlerin de Sanayi Alayları'nda istihdam edilmesi uygun görülmüştü⁴⁶. II. Abdülhamid döneminde de muhacirlerin Sanayi Alayları'nda istihdamına devam edilmiştir. 1886 senesinde Gülhane'de muhacir çocukları için teşkil edilmiş olan mektebin maddi imkansızlıklar nedeniyle kapatılması sonucu burada eğitim gören çocukların Sanayi Alayları'na gönderilmeleri uygun görülmüştü⁴⁷. 1895 yılında ise Gülhane'de yine muhacirler için açılmış olan dul ve yetimhane hem maddi imkansızlıklar hem de binanın bulaşıcı hastalıkların yayılmasına uygun koşullarda bulunması nedeniyle kapatılmış ve buradaki yetim erkek çocuklardan yaş ve tahsili uygun olan bir kısmının Bahriye Sanayi Alayları'na gönderilmiştir⁴⁸.

Muhacirlerin Bahriye Sanayi Alayları'nda istihdamı konusunda devlet tarafından resmi kararlar alındığı gibi, II. Abdülhamid'in padişahlığı döneminde, Osmanlı topraklarına göç etmiş olan muhacirlerden gelen bireysel taleplerin de Osmanlı bürokrasisi tarafından değerlendirildiği görülmektedir. Örneğin 1894 senesinde Dağıstan muhacirlerinden el Hac Tahir Efendi, memleketindeki bütün emlak ve gelirlerini terk ederek Osmanlı topraklarına göç etmek zorunda kaldığı ve bu nedenle ailesinin perişan olduğu gerekçesiyle Sadaret'ten çocuklarının uygun mekteplere yazılmasını talep etmişti⁴⁹. Sadaret makamı ise Tahir Efendi'nin yaşı müsait olan erkek çocuklarından bir tanesinin Bahriye Sanayi Alayları'na kaydedilmesine karar vermişti⁵⁰. 1900 senesinde de Lofça (Bulgaristan)

⁴⁵ BOA, A.MKT.MHM 300-3.

⁴⁶ BOA, A.MKT.MHM 300-9, Lef 1.

⁴⁷ BOA, DH.MKT 1351-73.

⁴⁸ BOA, DH.MKT 368-71.

⁴⁹ BOA, BEO 356-26666, Lef 2.

⁵⁰ BOA, BEO 356-26666, Lef 1.

muhacirlerinden Kadri Efendi'nin, maddi durumunun elverişsizliği nedeniyle sıbyan mektebinde eğitimini tamamlamış oğlunun sanayi eğitimi görmek üzere Bahriye Sanayi Alayları'na kabul edilmesine dair talebi gene Sadaret tarafından uygun görülmüştü⁵¹.

Bahriye Sanayi Alaylarına yoğun olarak kabul edilen bir diğer grup ise 19. yüzyılın son çeyreğinde İstanbul başta olmak üzere büyük şehirlerde sayıları giderek artan kimsesiz ve “serseri” sokak çocuklarıydı. Kimsesiz ve serseri çocukların Bahriye Sanayi Alayları'nda istihdam edilmesi, Osmanlı merkezi idaresinde kent yoksulları, serseriler ve dilencilerle ilgili endişelerin ayyuka çıktığı II. Abdülhamid dönemine tesadüf etmektedir. Gerçekten de 19. yüzyılın son çeyreği Osmanlı Devleti'nin birçok sorunla karşı karşıya kaldığı bir kriz dönemi olmuştur. 1873 yılında başlayan büyük bunalım Osmanlı maliyesini olumsuz bir biçimde etkilemiş ve 1876 sonrasında Osmanlı hükümeti borçlarını ödeyemez hale gelmiştir. Bunun hemen akabinde başlayan 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı neticesinde geniş oranda verimli topraklar kaybedilmiş ve elde kalan Osmanlı topraklarına yönelen geniş göç dalgaları maliye üzerine yeni bir yük bindirmiştir. Tüm bunlar, Osmanlı kentsel merkezlerinde ve özellikle başkent İstanbul'da önemli nüfus yığılmalarına yol açmış, 1844 yılında yaklaşık 356.000 olan başkent nüfusu, 1885 senesinde 873.000lere ulaşmıştır. Bu nedenlerden dolayı 1850-75 arası Osmanlı topraklarına olan göçlerle mücadele edebilen hükümetlerin, mali krizin had safhaya çıktığı 1870 ve 80'li yıllarda bu büyük nüfus hareketleriyle başa çıkabilmesi neredeyse imkansız hale gelmiştir⁵².

Tarımsal ekonominin içine düşmüş olduğu bunalım ortamına ve kaybedilen topraklara dayalı olarak özellikle İstanbul'a yönelen büyük göç dalgası, bu dönemde Osmanlı elitinin “işsiz güçsüz” kent yoksullarına yönelik kaygılarının da artmasına yol açmıştır. Üstelik önceki dönemlerde yaşlı, hasta ve ihtiyaç sahibi kimselerin dilencilik yapması devlet tarafından meşru görülürken 19. yüzyıldan itibaren, özellikle Osmanlı ekonomik düşüncesinin geçirdiği değişim sonrası, bireylerin üretim kapasitesinin önemsenmeye başlandığı ve işsiz güçsüz kimselerin çalışmaya yönlendirilerek ıslah edilmeye çalışıldığı görülmektedir. Bu bağlamda dilencilik artık devlet tarafından meşru görülmeyen ve mücadele edilmesi gereken bir durum olarak algılanmaya başlamıştır⁵³. Bu kaybının bir

⁵¹ BOA, DH.MKT 2321-69.

⁵² Nadir Özbek, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Dilencilere Yönelik Devlet Politikaları ve Kamusal Söylemin Değişimi”, *Bir Kent Sorunu Dilencilik: Sorunlar ve Çözüm Yolları*, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Zabıta Daire Başkanlığı, 2009, s.22.

⁵³ Nadir Özbek, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet: Siyaset, İktidar ve Meşruiyet, 1876-1914*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, ss.65-77.

tezahürü olarak 1896 senesinde yoksul ve dilencilere barınak sağlamak üzere Darü'l-aceze kurumu açılmış⁵⁴, dilencililiğin yasaklanması amacıyla bir nizamname yayınlanmış ve 1890 tarihinde serseriler hakkında bir nizamname yürürlüğe sokulmuştur⁵⁵. Bu bağlamda Bahriye Sanayi Alayları'nda kimsesiz ve “serseri” çocukların istihdamını da II. Abdülhamid'in kent yoksullarına yönelik siyasetinin bir parçası olarak değerlendirmek gerekir.

II. Abdülhamid döneminde izlenen bu politikanın bir parçası olarak 1877-78 Osmanlı-Rus harbinin bitiminden hemen sonra, aynı yıl içerisinde, Dersaadet'teki kimsesiz sokak çocuklarının toplatılarak, Hapishane-i Umumi yakınlarında kurulacak bir mektepte ön eğitimlerini aldıktan sonra talim ve terbiye almak için Bahriye Sanayi Alayları'na kaydedilmelerine karar verilmiştir⁵⁶. Bundan kısa bir süre sonra 1881 yılında padişaha gönderilen üst düzey bir raporda Rumeli'den İstanbul'a gelen göçmen çocukların bir çoğunun dilencilik yaptıkları vurgulanarak bu çocukların dilencililiği bir meslek olarak benimsemeden ve yaşları geçmeden önce bir meslek edinmeleri gereğinin altı çizilmişti. Bu düşüncenin bir eseri olarak aynı yılın Aralık ayında belediye yetkililerinin yardımıyla İstanbul'da 200'ü aşkın dilenci çocuk toplanarak bunların çok büyük bir kısmı Bahriye'ye sevk edilmişti⁵⁷. Alınan bu son tedbir yeterli olmamış olacak ki II. Abdülhamid'in emriyle 1883 senesinde yetim kalarak sokaklarda “sürünmekte” ve muhtemelen dilenmekte olan muhacir çocukların Sanayi Alayları'nda istihdam edilmelerine karar verilmişti. Hatta bu çocukların geleceklerinin garanti altına alınması düşüncesiyle her sene yeterli sayıda sınai ürünün Bahriye Sanayi Alayları'nda imal ettirilerek piyango usulüyle satılması, elde edilen paranın eğitimlerinin ardından bu çocuklara sermaye olarak verilmesi planlanmıştı⁵⁸. Bu düşüncenin bir devamı olarak Ekim 1886'da da Filibe'de mahalli imkanlarla yaptırılmış olan yetimhanede bulunan on Müslüman çocuk İstanbul'a getirilerek Sanayi Alayları'na kayd edilmişti⁵⁹.

Kimsesiz çocukların Sanayi Alaylarında istihdamı projesi ilerleyen yıllarda da devam ettirilmiş ve hatta taşraya yayılmıştır. Bu doğrultuda 1895

⁵⁴ Özbek, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet*, ss.199-216.

⁵⁵ Özbek, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Dilencilere Yönelik Devlet Politikaları ve Kamusal Söylemin Değişimi”, ss.23-28.

⁵⁶ BOA, Maârif Nezareti Mektubü Evrâkı (MF.MKT) 54-39; DMA, ŞUB 144-62a.

⁵⁷ Nazan Maksudyan, “Orphans, Cities, and the State: Vocational Orphanages (Islahhanes) And Reform in the Late Ottoman Urban Space”, *International Journal of Middle East Studies*, 43 (2011), s.496.

⁵⁸ DMA, MKT 194-125; DMA, Şûra-yı Bahriye (ŞBH) 202-13A.

⁵⁹ Bu on çocuğun Sanayi Alayları'na kabulü bizzat Rumeli-i Şarki Vilayeti Cemaat-ı İslamiye nazırı Cemaleddin Efendi tarafından rica edilmişti. DMA, MKT 493-48.

senesinde Bingazi’de yoksulluklarından dolayı sokaklarda dolaşmakta olan kimsesiz çocuklardan her sene, yaşları on üç ile on beş arasında bulunan ve gerekli vasıflara sahip olan on tanesinin Bahriye Sanayi Alayları’na alınmasına karar verilmiştir⁶⁰. 1901 senesinde ise bizzat II. Abdülhamid’in emriyle “ortalıkta serseri ve sefil bir biçimde dolaşmakta olan” sokak çocuklarının toplatılarak fiziki koşulları elverişli olmayanların Darü’l-aceze’ye, uygun olanlardan bir kısmının ise Bahriye Sanayi Alayları’na gönderilmesine karar verilmiştir⁶¹. 1908 senesinde ise Darü’l-aceze’de sağlıklı ve iş görebilecek çocukların bulunduğu tespit edilmesi üzerine hem bunların birer sanat sahibi olması hem de bu kurumun masraflarının hafiflemesi maksadıyla bunlardan yaşları on ikiden büyük olanlarının bir kısmının Bahriye Sanayi Alayları’na nakledilmelerine karar verilmiştir⁶².

Kimsesiz, yetim ve fakir çocukların Sanayi Alayları’nda istihdamına bir diğer örnek ise Darü’ş-şafaka’da⁶³ iki sene sınıf atlayamayan, eğitime kabiliyeti olmayan çocukların Bahriye Sanayi Alayları’na nakillerine dair Mayıs 1905 tarihinde çıkarılan karardır. Aslında Darü’ş-şafaka’da da, diğer okullarda olduğu gibi, iki sene üst üste sınıf atlayamayanların okuldan ihraç edilmesi öngörülmekteydi. Bununla birlikte bu okulda öğrenim göre öğrencilerin büyük kısmının yetim veyahut fakir olması ve kalacak yerlerinin bulunmaması nedeniyle söz konusu kararın bunların mağduriyetine neden olacağı düşünülerek Darü’ş-şafaka’da bulunan ve eğitime kabiliyeti olmayan bu çocukların bir kısmının Bahriye Sanayi Alayları’na nakledilmesi uygun görülmüştü. Böylece hem anne-babasız, tahsile kabiliyeti olmayan çocukların mağdur edilmemesi sağlanacak, hem de Bahriye Nezareti’nin sanayi alanındaki eleman ihtiyacı karşılanacak olacaktı⁶⁴.

⁶⁰ BOA, BEO 565-42352, Lef 1-2; BOA, DH.MKT 339-37; BOA, DH.MKT 361-1, Lef 1, 2, 4. Bu kararın hemen akabinde Bingazi’den İstanbul’a gönderilen on çocuk Bahriye Sanayi Alayları’na imtizaç edememiş ve birkaç ay sonra Bingazi’ye geri gönderilmiştir. BOA, DH.MKT 361-1, Lef 6.

⁶¹ BOA, İrâde Hususi (İ.HUS) 88-29; BOA, A.MKT.MHM 707-29. Muhtemelen sokak çocuklarından sanayi alanında ihtiyaç duyulan emek açığını kapatacak kalifiye personel yaratma düşüncesinin eseri olarak 1898’den başlayarak 1902, 1904-5 arasında Darü’l-aceze’de bir çok sanayi dalında eğitim verecek imalathaneler kurulmuştur. Nuran Yıldırım, *İstanbul Darülaceze Müessesesi Tarihi*, İstanbul: Darülaceze Vakfı, 1996, ss.171-177.

⁶² BOA, DH.MKT 1297-52, Lef 1-2.

⁶³ Darü’ş-şafaka da yine II. Abdülhamid döneminde, 1873 senesinde, kız ve erkek yetimlere eğitim ve öğretim veren bir kurum olarak kurulmuştur. Mehmed İzzet, Mehmed Esad, Osmanlı Nuri, Ali Kamil, *Darü’ş-şafaka: Türkiye’de İlk Halk Mektebi*, İstanbul: Evkaf-ı İslamiye Matbaası, 1927, s.7, 31.

⁶⁴ BOA, İrâde Marif (İ.MF) 11-11, Lef 1-2; BOA, BEO 2586-193908.

Devlet eliyle Bahriye Sanayi Alayları'na yönlendirilen kimsesiz çocukların yanı sıra II. Abdülhamid iktidarının ilerleyen senelerinde yetim kalan çocukların, bireysel arzuhallere binaen de Bahriye Sanayi Alayları'na kaydedildiği görülmektedir. Örneğin Eylül 1904 senesinde Filibe'de anne ve babasının ölümüyle yetim kalmış erkek çocuklardan biri Bahriye Sanayi Alayları'na kabul edilmiş⁶⁵, bundan birkaç ay sonra verilen arzuhal üzerine Filibe'de yetim kalan bir çocuğun daha aynı alaylarda istihdam edilmesine karar verilmiştir⁶⁶.

II. Abdülhamid döneminde Bahriye Sanayi Alayları'nda istihdam edilen bir diğer unsur da gayrimüslimler ve din değiştirerek Müslüman olanların çocukları olmuştur. Bu dönemde mühtedilerin bireysel talepleri ile bunların çocuklarının Sanayi Alaylar'ına kaydedildiği görülmektedir. 1892 senesinde Kayseri'de ihtida etmiş olan Hidayet Efendi, oğlunun yatılı bir mektebe kaydedilmesini talep etmiş ve bunun için önce İstanbul'daki Sanayi Mektebi düşünülmüştür. Bununla birlikte söz konusu şahsın yaşının yirmiden fazla olması nedeniyle, Bahriye Sanayi Alayları'na kaydedilmesine karar verilmiştir⁶⁷. Yine 1901 senesinde kocası tarafından Bolu'dan İstanbul'a getirilerek çocuklarıyla terk edilen mühtediye Meliha hanım, geçimini sağlamakta güçlük çektiği oğlunun yatılı bir mektebe yerleştirilmesini talep etmiş ve söz konusu şahsın 19 yaşında olmasına binaen Darü'ş-şafaka veya Bahriye Sanayi Alayları'ndan birine kaydı uygun görülmüştür⁶⁸. Mühtedilerin yanı sıra az sayıda olmakla birlikte gayrı Müslim çocukların da Sanayi Alaylarında istihdam edildiği görülmektedir. Gayri Müslimlerin Bahriye Sanayi Alayları'nda istihdamının esas yolu Mekteb-i Tıbbiye'den nakildi. Nitekim Şubat 1888 tarihinde alınan bir kararla Mekteb-i Tıbbiye'de iki sene üst üste imtihanları geçemeyenler öğrencilerden gayrimüslim olanlarının üç sene müddetle terfi almaksızın Bahriye Sanayi Alayları'nda istihdam edilmelerine karar verilmişti⁶⁹.

Bahriye Sanayi Alayları'nda istihdam edilen bir diğer unsur ise zenci kölelerdi. Köleler, 15. yüzyıl sonlarından itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nda, özellikle kentlerde ve lüks tüketim maddeleri imalatında, sanayide istihdam edilen bir emek unsuru olmuştu⁷⁰. Bununla birlikte 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nda zenci köle

⁶⁵ BOA, Sadâret Eyâlet-i Mümtâze Bulgaristan (A.MTZ.04) 121-108.

⁶⁶ BOA, A.MTZ.04 125-62.

⁶⁷ BOA, BEO 128-9556, Lef 1-2.

⁶⁸ BOA, MF.MKT 552-42, Lef 1-2.

⁶⁹ BOA, Meclis-i Vükela Mazbataları (MV) 40-1.

⁷⁰ Y. Hakan Erdem, *Osmanlıda Köleliğin Sonu (1800-1909)*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004, ss.30-32.

ticaretinin yasaklanmasına dair girişimlerin başladığı görülmektedir. 1847 yılında Basra Körfezi'nde köle ticaretinin engellenmesi girişimini 1855'te Trablusgarb'dan Girit ve Yanya'ya, Nisan 1856'da da Orta Afrika'dan Trablusgarb'a köle ticaretinin yasaklanması izlemiştir. Nihayet 1857 yılında siyah köle ticareti tüm Osmanlı İmparatorluğu genelinde yasaklanmıştır⁷¹. Bu yasaklara rağmen ulaşım araçlarındaki gelişmeler başta olmak üzere çeşitli nedenlerle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren köle ticaretinde ciddi bir artış yaşanmıştır⁷². Zenci köle ticaretinin bu şekilde devam etmesi üzerine II. Abdülhamid döneminde 1876 ve 1877 senelerinde zenci köle ticaretinin yasağı tekrarlanmış, 1880 senesinde de Osmanlı ve İngiltere arasında siyah köle ticaretini önlemeye yönelik bir konvansiyon imzalanmıştır⁷³. Bunun akabinde 1889 kanunu ve 1890'da Brüksel Konferansı kararlarının onaylanması Osmanlı İmparatorluğu'nda zenci köleliğe dair alınan son önlemler olmuş ve bu anlaşmalarla köle ticaretinin yasaklanması dışında ithal edilmiş olan kölelerin serbest bırakılması da öngörülmüştü⁷⁴. 1889 ve 1890 kararları uyarınca ithal edilmiş olan kölelerin serbest bırakılmaya başlanmış, bununla birlikte bunların birçoğunun zaruretten dolayı yeniden “hal-i esarete” düşmeleri dolayısıyla Aralık 1890 senesinde hükümet tarafından çeşitli önlemler alınmıştır. Bu önlemler bağlamında zenci köleler içerisinde yaşları küçük ve terbiyeye müsait olanların sanayi taburlarında istihdam edilmesi de yer almaktadır⁷⁵.

Kölelerin Bahriye Sanayi Alayları'nda istihdamına dair dikkat çekici bir diğer örnek ise Mart 1883 tarihinde alaylara bizzat padişah tarafından saray'dan gönderildiği tahmin edilen sekiz zenci köledir⁷⁶. Özel bir memur vasıtasıyla Bahriye Nezareti'ne teslim edilen bu kölelerin herhangi bir sanayi kısmına neferlikle kaydedilmeleri istenmişti. Bunlar alaylara uygun olarak tahsil ve terbiyeden geçecek ve “terbiyeleri” istenilen düzeye ulaşana kadar hiçbir yere çıkarılmayacaktı. İşlerinden tembellik veya haylazlık yapan

⁷¹ Erdem, *Osmanlıda Köleliğin Sonu*, ss.129-145.

⁷² Erdem, *Osmanlıda Köleliğin Sonu*, s.79.

⁷³ Erdem, *Osmanlıda Köleliğin Sonu*, ss.159-172. Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Ehud R. Toledano, *Osmanlı Köle Ticareti (1840-1890)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994, ss.186-207.

⁷⁴ Erdem, *Osmanlıda Köleliğin Sonu*, ss.179-185. Brüksel Konferansı'nda alınan kararların tam metni için bkz. Gülnihal Bozkurt, “Köle Ticaretinin Sona Erdirilmesi Konusunda Osmanlı Devleti'nin Taraf Olduğu İki Devletlerarası Anlaşma”, *OTAM*, 2/1, ss.51-73.

⁷⁵ BOA, DH.MKT 1797-138.

⁷⁶ Bu kölelerin hepsinin zenci olması ve kendilerinden “ağavaf” olarak bahsedilmesi, bunların nedeni belirsiz bir biçimde Saray'dan nakledildiğini düşündürmektedir. Sanayi Alaylarına gönderilen bu kölelerin isimleri Cabir, Merzuk, Feras, Said, Mercan, Mürsel, Sürur ve Nesim'di. Kölelerin listesi için bkz. BOA, Yıldız Perakende Başkıtâbet Dairesi Maruzatı (Y.PRK.BŞK) 7-47, Lef 2.

olursa gemilerde hapsedilecek, cezaları bittiği zaman yeniden işlerinin başına döneceklerdi. Bunların içerisinde sanayiye kabiliyetli olmadığı anlaşılanlar ise gemilerde neferlikle görevlendirileceklerdi. Bu kölelerin Padişah tarafından aksi yönde emir verilmedikçe hiç kimseye teslim olunmamaları ve “bir yere çıkarılmayarak muhafaza” edilmeleri emredilmişti⁷⁷. Bu kölelerin neden Bahriye Sanayi Alayları’na gönderildikleri tespit edilememekle birlikte kendilerinden “ağavat” olarak bahsedilmesi bunların harem ağası olduğu ve saraydan çıktığı izlenimini vermektedir. Zira her ne kadar siyahi köle ticareti Osmanlı İmparatorluğu’nda 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yasaklanmış olsa da hadım edilmiş siyahi köleler, en azından 1903 tarihine kadar, Harem Ağaları olarak Osmanlı Sarayı’nda istihdam edilmeye devam edilmiştir. II. Abdülhamid döneminde de sarayda hadım köle istihdam edildiği bilinmektedir. Bunların bir çoğu hediye olarak saraya verilmiş, çok azı satın alınmıştır⁷⁸.

2.2. Sanayi Alaylarının Çeşitlendirilmesi

Kurulmasından kısa bir süre sonra Bahriye Sanayi Alayları’nın çeşitlendirilmeye çalışıldığı, bu doğrultuda Sıbyan ve İdadi taburlarının tesis edildiği görülmektedir. Sanayi Alaylarında bu çeşitliğe gitmenin sebepleri dönemin fiziksel gerekleri ve ihtiyaçları ile ilgilidir. Sıbyan taburlarının tesisinin altında yatan en önemli neden çocukların daha küçük yaşlardan itibaren sanata alıştırılarak uzmanlaşma sağlamak, bunun yanı sıra çocukların daha uzun süreler alaylarda istihdamını mümkün kılarak sanayide ihtiyaç duyulan emek açığını kapatmaktır. Sanayi Sıbyan Taburlar’ını bu anlamda Tanzimat öncesi usta-çırak ilişkisinin ve bundan doğan uzmanlaşmanın, Tanzimat sonrası değişen kalifiye emek üretim biçimine entegre edilmesi olarak düşünmek mümkündür. Yaşları daha büyük olanların istihdamını öngören İdadiye Bölükleri ise muhtemelen göçmen meselesinin hafifletilmesi amacıyla yönelik kurulmuştur.

Sanayi Alayları’nın kurulmasından bir müddet sonra daha küçük yaştakilerin sanata özendirilmesi amacıyla Bahriye Sanayi Sıbyan Taburu tesis edilmiştir⁷⁹. Bir çoğu Dersaadet’te ekonomik güçlük çekmekte olan on

⁷⁷ Kölelerin ayrıca fotoğrafları çekilerek bir albümlerinin oluşturulması da istenmişti. BOA, Y.PRK.BŞK 7-47, Lef 1. Kölelerin resimleri için bkz. *İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Yıldız Koleksiyonu*, no.91286, vr.1-8.

⁷⁸ 19. yüzyılda Osmanlı sarayında istihdam edilen hadımlar hakkında detaylı bilgi için bkz. Ehud R. Toledano, “The Imperial Eunuchs of Istanbul: From Africa to the Hearth of Islam”, *Middle Eastern Studies*, 20/3 (1984), ss.379-390.

⁷⁹ Salim Cevad, *Mekteb-i Harbiye, Ordu ve Donanma Teşkilatı ve İstatistik*, s.69. Sanayi Sıbyan Taburu’nun tam olarak hangi tarihte kurulduğuna dair bir bilgiye ulaşılamamıştır.

üç yaşındaki muhacir çocuklar arasından seçilen⁸⁰ Sıbyan Taburları'nın kurulmasında, Tersane-i Amire fabrikaları ve imalathanelerinde çalıştırılmak üzere her sınıftan elemana duyulan ihtiyaç etkili olmuştur⁸¹. Bununla birlikte Sıbyan Bölükleri'nde istihdam edilenlerin de 1897 Osmanlı-Yunan savaşında esasında harp sınıfına geçirilerek silah altına alındığı görülmektedir⁸².

Sıbyan Taburları'nda yetiştirilen elemanlardan kısa süre içerisinde verim alınması üzerine 1868 senesi Haziran'ında bu taburlar içerisinde bir perçinci sınıfı kurulmasına karar verilmişti⁸³. Bu tarihe kadar vapur perçinlerinin imali, yüksek maaşlarla İngiltere'den istihdam edilen ustalar tarafından yapılmakta, bu da devlet bütçesine büyük bir yük getirmekteydi. Bu noktadan hareketle hal-i hazırda bu işte istihdam edilmekte olan İngiliz ustaların refakatinde, yaşları 12 ila 18 arasında olmak ve Dersaadet ahalisinden seçilmek kaydıyla 27 kişinin seçilerek Tersane-i Amire'de yetiştirilmesine karar verilmişti. Seçilen çocuklar, sıhhatlerini etkilemeyecek şekilde 6-7 saat çalıştırılacak, bunun dışında ise okuma yazma, hesap ve talim-i akaid yani din dersleri alacaktı⁸⁴. İlerleyen yıllarda da Sıbyan Taburları'ndan verim alınmaya devam edilmiş olacak ki 1873 yılı Mayıs'ında buraya bir bölük takviye yapılmasına karar verilmiştir⁸⁵.

1880'li yıllarda Sıbyan Taburları'nda çeşitli ıslahatlar yapıldığı ve bunların nüfuslarının arttırıldığı görülmektedir. Bu konuda yapılan ilk ıslahat İmalat Sıbyan Taburu'nun kurulmasıydı. 1880'li yılların başında Osmanlı maliyesinin içerisinde bulunduğu duruma binaen Daire-i Bahriye tarafından tersanede ve donanmada ıslahat yapılmasına karar verilmiş ve bu ıslahatın bir parçası olarak Sanayi Alayları'ndan bir taburun lağvedilmesi ve yerine ilave bir Sıbyan Taburu'nun teşkil edilmesi gündeme gelmiştir. Zira Sanayi Alayları'na mensup askerler, dört sene sanat eğitimi alıyor ve tam eğitimlerini bitip de Bahriye'nin faydalanabileceği duruma geldiklerinde ise beş sene olan görev süreleri dolarak terhis oluyorlardı. Buna karşılık Sübyan

⁸⁰ BOA, Y.MTV 11-74, Lef 1-2.

⁸¹ Salim Cevad, *Mekteb-i Harbiye, Ordu ve Donanma Teşkilatı ve İstatistik*, s.69.

⁸² Batmaz, "II. Abdülhamid Devri Osmanlı Donanması", ss.85-87.

⁸³ İki ya da daha çok levhayı birbirine bağlamak için geçirilen çivinin, ezilerek baş durumuna getirilen ucuna perçin adı verilir. Perçin, sac levhaları birbirine eklemek için kullanılmaktaydı. Süleyman Nutki, *Kamus-ı Bahri*, İstanbul: Matbaa-ı Bahriye, 1333, s..103. Osmanlı donanmasında buharlı teknolojiye geçilmesi ve bunun sonucu olarak demir aksamın kullanımının artması ile birlikte perçin gemilerde kullanılan ana malzemelerden biri haline gelmiştir. Levent Düzcü, "Yelkenliden Buharlıya Geçişte Osmanlı Denizciliği (1825-1855)", Gazi Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2012, ss.286-291.

⁸⁴ BOA, İrade Dosya Usûlü (İ.DUİT) 185-89, Lef 1-3.

⁸⁵ BOA, A.MKT.MHM 456-18.

Taburları'nda bulunanlar on iki sene bilfiil askeri hizmette bulunduktan sonra genelde tezkerelerini almayıp sanayi efradlığına devam ederek veyahut başıbozuk olarak Tersane'de kalarak çalışmaya devam etmekteydi. Dolayısıyla Sanayi Alayları'nın bir kısmının lağv edilerek yerine ilave bir Sıbyan Taburu'nun tesisiyle kalifiye personelin daha uzun süre donanma içerisinde tutulması sağlanmış olacaktı. Proje halindeki yeni Sıbyan taburunun tesis amacı önceki alay ve taburlarla hemen hemen aynıydı. Bu şekilde Tersane'ye dışardan yevmiye ile usta tedarik edilmesi külfetinden kurtulunacak, değişik sanayi dalları gelişme olanağı bulacak, üstelik Bahriye hazinesinin de rahatlaması sağlanacaktı. Tüm bunlara ek olarak yurtlarından göç ederek Dersaadet'te fakirlik çeken muhacir çocuklar da bir meslek edinmiş olacaktı⁸⁶. Sanayi Alayları'nın lağvıyla açıkta kalacak olan zabitler de düşünülmüş, bunlardan en beceriklilerinin Sübyan Taburları'na muallimlik hizmetine verilmesi, geri kalanlardan ise Tersane-i Amire'deki imalat ve inşaat işleri ile fabrikalarda istifadeye devam edilmesi planlanmıştı⁸⁷.

Bu düşünce çerçevesinde Aralık 1886 tarihinde, Sanayi Alayları'nın bir taburunun kaldırılarak yerine Sanayi Alayları ve Sanayi Sıbyan Taburları'ndan farklı olarak yeni bir Sıbyan Taburu kurulmasına karar verilmişti. Bu yeni kurulan tabur, Daire-i Bahriye'ye bağlı olacak ve "İmalat Sıbyan Taburu" olarak adlandırılacaktı. Yeni kurulacak olan bu tabur efradı Kasımpaşa havuzundan Hasköy'e doğru bulunan kesimde Sıbyan Kışlası'nda ikamet edecekti⁸⁸. Bu kışla, Taştezgah/ Taşkızak denilen ve eski tersane sarayının yerine kurulmuş olan yeni ve büyük fabrikalar semti içerisinde yer almaktaydı⁸⁹. Yaşları 12 ila 15 arasında bulunan taşra ve Dersaadet ahalişi çocuklarından seçilecek⁹⁰ olan İmalat Sıbyan Taburu'nun Daire-i Bahriye fabrikalarında ve Tersane'de inşaat mevkilerinde hizmet vermesi kararlaştırılış ve buna göre bir nizamname hazırlanmıştı.

⁸⁶ BOA, Y.MTV 11-74, Lef 1; BOA, Y.MTV 8-47, Lef 1-3; BOA, Yıldız Resmi Maruzât Evrakı (Y.A.RES) 15-34, Lef 1-3; BOA, İrade Dâhiliye (İ.DH) 667-46467, Lef 1-2.

⁸⁷ BOA, Y.A.RES 15-34, Lef 1-2.

⁸⁸ Batmaz, "II. Abdülhamid Devri Osmanlı Donaması", s.130.

⁸⁹ Ünlü, *a.g.e.*, s.238.

⁹⁰ Bahsedilen yaş aralığının dışında öğrenci kabulü ancak padişahın iradesi ile sınırlandırılmıştı. BOA, Sadaret Defterleri (A.d) 10, Lef 61; İmalat Sıbyan Taburu hakkındaki nizamnamenin bir diğer kopyası için bkz. BOA, Bab-ı Asafı Divanı Hümayun Sicilleri Nizamât Defterleri (A.DVNS.NZAM.d) 2, Lef 254-260. İmalat Sıbyan Taburu'na kaydedilen çocukların kabul süreci hakkında detaylı bilgi için bkz. BOA, A.d 10, Lef 62.

Hazırlanan nizamnameye göre tabur, her bölük yüzer kişiden müteşekkil olmak üzere toplam sekiz bölükten oluşacaktı⁹¹. İmalat Sıbyan Taburu'nun istihdam süresi beş senesi sıbyan, beş senesi sanayi neferliği ve üç senesi ihtiyat sınıfı olmak üzere 13 seneden ibaretti⁹². Bu 13 senenin on senesi mecburi bulunmakla birlikte, son üç sene keyfiydi. Bununla birlikte son üç sene çalışmayı tercih eden çocukların dolgun ücretle istihdamı kararlaştırılmıştı⁹³.

Hocaları askeriye içerisinden seçilecek olan taburda önce temel düzeyde eğitim verilmesi, daha sonra ise çocukların kademeli olarak sanata alıştırılması üzerine kurulu bir program bulunmaktaydı. Buna göre çocuklar ikinci sınıftan itibaren sanat öğrenmeye başlayarak ilk iki senelerini çırak, diğer iki seneyi de kalfa olarak tamamlayacaklardı⁹⁴. İmalat Sıbyan Taburu'nda öğretilecek olan sanayi kolları İnşaat Dairesi'ne ve fabrikalara dair olanlar olarak ikiye ayrılmıştı. Bu taburlarda öğretilmesi planlanan sanayi kollarından bazıları demircilik, dürbün ve barometrecilik, pusula ve fencilik, perçincilik, zırhçılık, tesviyecilik, dökmecilik, telgrafçılık, tavicilik, top arabacılık, tornacılık, pulanyacılık ve kazancılıktı. Çocuklar imalat mevkilerine giderek hangi sanat dalına ilgi duyarlarsa o alana yönlendirileceklerdi⁹⁵. İmalat Sıbyan Taburu'nda istihdam edilecek olan çocuklara ilk sene ücret verilmeyecek fakat ikinci sene 20 paradan başlayarak beş senenin sonunda ücretleri 50 paraya çıkarılacaktı. İkinci beş senede bunların ücretleri her sene kademeli olarak artırılarak onuncu senenin sonunda 100 paraya ulaşacaktı. İhtiyat sınıfındaki son üç sene ile personelin ücretinde ciddi bir iyileştirme yapılmıştı. On birinci sene 160 kuruşla başlayan ücretler, ertesi sene 220 ve nihayet on üçüncü sene 280 paraya ulaşmaktaydı⁹⁶.

Nizamnameye göre beş sene aynı sınıfta kalan öğrenciler ve 22 yaşına kadar sıbyanlıktan sınıftan kurtulamayanlar neferlikle donanmaya ihraç edileceklerdi⁹⁷. İmalat Sıbyan Taburu'nu başarılı bir şekilde tamamlayarak tasdikname alanlar ise Bahriye Dairesi fabrikaları ile inşaat ve

⁹¹ BOA, A.d 10, Lef 61.

⁹² BOA, A.d 10, Lef 62.

⁹³ BOA, A.d 10, Lef 63.

⁹⁴ BOA, A.d 10, Lef 63-64.

⁹⁵ Sanayi kollarının detaylı tam listesi için bkz. BOA, A.d 10, Lef 65.

⁹⁶ BOA, A.d 10, Lef 66. Bu ücretler iki sene sonra yapılan ıslahat neticesinde düzenlenen Sanayi Sıbyan Taburu maaşlarıyla kıyaslandığında hayli yüksektir. İmalat Sıbyan Taburu personelinin, Sanayi Sıbyan Taburu'nun aksine piyasanın üzerinde bir maaşa sahip olduğunu ifade etmek mümkündür.

⁹⁷ BOA, A.d 10, Lef 67.

imalat mevkilerinde istihdam olunmak üzere dışardan işçi alınması durumunda öncelikli konumda olacaklardı⁹⁸. İmalat Sıbyan Taburu için hazırlanmış olan nizamnamede yer alan bu kurallar, bu tarihten itibaren Sanayi Sıbyan Taburları için de geçerli kılınmıştır⁹⁹. İmalat Sıbyan Taburu'nun başlangıçta 346 olan personel sayısı zamanla 143'lere kadar düşmüş ve hatta 1897 savaşında sıbyan efradının tamamı harp sınıfına geçirilmiştir¹⁰⁰.

İmalat Sıbyan Taburu'nun tesisini 1888 tarihli Sıbyan Taburu ıslahatı izlemiştir. 1880'li yılların sonlarına doğru savaş ve deniz sanayinin hızlı bir gelişme göstermesi ve teknolojinin sürekli olarak yenilediği bir döneme girilmesi Tersane-i Amire içerisinde de bir revizyonu gerekli kılmıştı. Bu doğrultuda 1880'li yıllarda yeni model gemilerin imal ve tamiri amacıyla Tersane-i Amire'de bir çok yeni fabrika açılmış, Avrupa'dan yeni destgahlar getirilmiş, bu da Tersane'deki gemi imalatı ile ilgili işlerin önceki dönemlere oranla artış göstermesine neden olmuştur. Bu durum ise Tersane'nin sanayi kısmında çalışmak üzere daha fazla kalifiye personele ihtiyaç duyulmasını beraberinde getirmişti. İşte bu noktalardan hareketle Aralık 1886 tarihinde Şura-yı Bahriye komisyonu tarafından Sıbyan Taburları nüfusunun azlığına dikkat çekilerek yeterli personel bulunamaması nedeniyle halen Tersane dışından usta çalıştırılmak zorunda kalındığı hatırlatılmıştı. Üstelik dışarıdan istihdam edilen ustalar acemi oldukları için beklenen verimi sağlayamıyor ve hatta imalat işlerine vakıf olur olmaz Tersane'den ayrılarak özel fabrikalara rağbet ediyorlardı. Tersane'nin ihtiyacı olan personeli istihdam edememesi ise acil ve yoğun olan işler nedeniyle mevcut personelin geceli-gündüzlü zor şartlar altında çalıştırılmasına neden oluyordu. Üstelik Tersane'nin sürekli olarak verim alamadığı, acemi personeli dışarıdan istihdam etmek zorunda kalması, bir yandan bir türlü istenilen düzeyde ve sayıda kalifiye personel istihdam edilememesini, yani Tersane-i Amire'de devamlı olarak bir kalifiye emek açığını, diğer yandan ise hazine üzerine ek bir külfet bindirilmesini beraberinde getirmekteydi¹⁰¹.

Bu nedenlerden dolayı Şura-yı Bahriye komisyonu Sıbyan Taburları'nın mevcudunun 160 kişi arttırılarak 800'e çıkarılmasını ve çeşitli

⁹⁸ On senelik mecburi eğitimi tamamlayan herkes seçmiş olduğu sanat dalında bir şehadetname alacak ve bu şehadetnamenin üzerinde söz konusu sanat dalında edinmiş olduğu maharetin derecesini gösteren bir kısım bulunacaktır. BOA, A.d 10, Lef 70.

⁹⁹ BOA, A.d 10, Lef 71.

¹⁰⁰ İmalat Sıbyan Taburu mevcudunun yıllara göre dağılımı için bkz. Batmaz, "II. Abdülhamid Devri Osmanlı Donaması", s.85.

¹⁰¹ DMA, Bahriye Nezareti (BN) 27-1372, Lef 1.

sanayi dallarını öğrenebilmeleri ve uzmanlaşabilmeleri için bunların istihdam sürelerinde ıslahata gidilmesini teklif etmişti. Teklife göre bu taburlarda çalışanlar sıbyanlıkta beş seneyi tamamlamalarının akabinde neferlik silkine dahil edilecekler, burada beş sene çalıştıktan sonra kendilerine tezkereleri verilecek fakat üç sene daha kabiliyetlerine göre belirlenen yevmiyeler karşılığında Tersane-i Amire’de çalışmak zorunda olacaklardı. ıslahattan komisyonun esas beklentisi kısa sürede işbaşı yapacak yetişmiş eleman elde edilmesi ve dışarıdan usta istihdamına gerek kalmamasıydı. Zira bu şekilde Tersane, 13 sene gibi uzun sayılabilecek bir süre zarfı boyunca düşük ücretlerle kalifiye işçi çalıştırmış olacaktı. Bir diğer beklenti ise tabi ki tasarruftu. Komisyonun hesaplarına göre ilave kurulacak taburların masrafları dahil edildiğinde dahi Osmanlı maliyesi bu teklifle 50.000 kuruş civarında tasarruf etmiş olacaktı. Son olarak ise buradan yetişen elemanların özel sektör için canlandırıcı ve geliştirici bir lokomotif olması bekleniyordu¹⁰².

Bu çerçevede komisyon tarafından Sıbyan Taburları için bir de yeni vazife layıhası hazırlanmış, yeni ders programları belirlenmişti. Buna göre ilk dört sene Sıbyan Taburu’nda dini dersler ağırlıklı olmak üzere okuma-yazma ve çeşitli matematik dersleri öğretilenecekti¹⁰³. Çalışmaktan veya iş yapmaktan kaçan veya haylazlık yapanların taburdan kaydı silinecekti. Sıbyan Taburları’nda istihdam edilenler bu düzenleme ile ilk sene herhangi bir ücret alamayacak, ancak birinci senenin sonunda ilgilendikleri sanatla ilgili yapılan imtihanda başarılı olurlarsa kendilerine günlük 10 para verilecekti. İki senelik tecrübenin sonunda tabi oldukları sınavı başarıyla verenlerin yevmiyeleri 20 paraya çıkarılacak, beşinci sene sonundaki imtihandan başarılı olanlara ise yine 10 para zam yapılarak yevmiyeleri 30 paraya çıkarılacaktı¹⁰⁴. Şura-yı Bahriye komisyonunun tasarısı kabul edilmiş ve 1888 uygulamaya geçmiştir¹⁰⁵.

Sıbyan Taburu ve İmalat Sıbyan Taburu’nun yanı sıra Sanayi Alayları’nın bir nevi alt kolu olarak kurulan diğer bir örgütlenme ise 1863 senesinde Sanayi Alayları içerisinde kurulan İdadi Bölükleridir. Bu tarihte yapılan düzenleme ile kimsesiz ve yetimlerden askeri okullara girmek

¹⁰² DMA, Bahriye Nezareti (BN) 27-1372, Lef 2.

¹⁰³ DMA, Bahriye Nezareti (BN) 27-1372, Lef 4.

¹⁰⁴ DMA, Bahriye Nezareti (BN) 27-1372, Lef 5. 1870’li yıllarda Bursa’da bir çıkırıkcı ortalama 6-8 para arasında almaktaydı. Charles Issawi, “Wages in Turkey: 1850-1914”, *Social and Economic History of Turkey (1071-1920)* (ed. Osman Okyar, Halil İnalıcık), Ankara: Meteksan, 1980, s.264. Bu açıdan bakıldığında henüz kalifiye emek haline gelmemiş olan Sıbyan Taburu personeline dönemin emek piyasası ile uyumlu bir ödeme politikasının benimsendiğini söylemek mümkündür.

¹⁰⁵ BOA, DH.MKT 1618-113, Lef 2; DMA, BN 27-372, Lef 1-2.

isteyenler arasından yaşları silah kullanmaya elverişli olmayanlar, Sanayi Alayları taburlarının sekizinci bölüklerine “İdadiye” ismi verilerek kaydedilecekti. İki yeni bölük şeklinde teşkil edilecek olan İdadiye'lere alınacak çocukların şehir ahalisi arasından seçilmesi kararlaştırılmıştı. Böylece hem yetim kalan, sefaletle mücadele eden bu çocuklar eğitilmiş ve bir meslek edindirilmiş olacak, hem de denizcilik alanındaki teknolojik yenileşmeyi besleyecek işgücü sağlanmış olacaktı¹⁰⁶. Kuruluşundan kısa bir zaman sonra İdadi Bölükleri'nin de sayısının arttırılmasına karar verilmiş ve 1869 senesinde mevcut olanlara iki bölük daha eklenmişti¹⁰⁷. Kuruluşunda yalnızca Dersaadet ahalisi içerisinde emek istihdam edilmesi düşünülmüş olsa da Sanayi Sibyan Taburları'na 1888 senesinden itibaren İmparatorluğun çeşitli bölgelerinden eleman kabul edilmeye başlanmıştır¹⁰⁸.

3. Sanayi Alayları'nın Lağvı

19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nda artan sanayileşme çabalarının bir tezahürü olarak kurulan Bahriye Sanayi Alayları, zaman içerisinde çeşitlendirilmiş ve alayların nüfusu devamlı olarak arttırılmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte Sanayi Alayları'nın nüfusunun arttırılması girişimleri, bu alaylardan tam anlamıyla istenilen verimin alındığı anlamına gelmiyordu. Zaman zaman devletin Sanayi Alayları'ndan istediği şekilde istifa edemediği şeklinde şikayetlerin dile getirilmiştir. Örneğin 1897 tarihinde yapılan incelemelerde Bahriye sanayi sınıfına mensup olanların düzenli olarak işlerine devam etmedikleri tespit edilmişti. Hazırlanan rapora göre bir işin tamamlanması için tayin edilen 40-50 efradın ancak beşte biri işlerine düzenli devam etmekte, geri kalanları ise gelişigüzel vakit geçirmekte veya başka işlerle iştiğal etmekteydi¹⁰⁹. 1908 senesinde Meşrutiyetin yeniden ilanı akabinde ise ciddi masraflarla tesis edilen Sanayi

¹⁰⁶ BOA, A.MKT.MHM 288-58.

¹⁰⁷ DMA, ŞUB 45-164A.

¹⁰⁸ Fakat çeşitli vilayetlerden bu taburlara kayıt olmak için başvurmak isteyen çocukların çoğunun evsiz ve kimsesizlerden oluşması bu çocukların İstanbul'a nakil masraflarının karşılanması meselesini ortaya çıkarmıştır. BOA, DH.MKT 1618-113, Lef 2. Bu duruma çözüm olarak çeşitli vilayetlerden Sanayi Sibyan Taburları'na katılmaya gönüllü olanların İstanbul'a İdare-i Mahsusa vapurları tarafından ücretsiz olarak nakledilmeleri, bunlardan herhangi bir navlun talep edilmemesi, ayrıca bu çocukların yol boyunca yemek masraflarının da mahalli idareler tarafından karşılanması kararlaştırılmıştır. BOA, DH.MKT 1618-113, Lef 1-2; BOA, DH.MKT 1544-45; BOA, DH.MKT 1537-65. Daha sonra Şirket-i Hayriye vapurlarının da İdare-i Mahsusa gibi söz konusu çocukları ücretsiz taşıması talep edilmiştir. BOA, DH.MKT 1594-63; BOA, DH.MKT 1575-114.

¹⁰⁹ Raporu hazırlayan Bahriye Mühimmat-ı Harbiye Komisyonu reisi Ahmed Paşa, derhal sanayi sınıfında bir ıslahata gidilmesini ve efradın devamlı teftiş altında bulundurulmasını teklif etmişti. DMA, MKT 1059-11.

Alayları'nın kurulmasının akabinde geçen zaman zarfında istenilen düzeyde usta yetiştirilemediği ve bu alaylarda yetenekli adaylar istihdam edilemediği tespit edilmişti. Bunun üzerine Bahriye Sanayi Alayları, Sıbyan Taburları, İmalat Sıbyan Taburu ve İdadiye Bölükleri Temmuz 1908'de Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra ilga edildiği görülmüştür¹¹⁰.

Sanayi Alayları ve bunlarla ilintili çeşitli tabur ve bölüklerin ilga edilmesinin üzerinden çok uzun süre geçmeden donanmada bu kurumların eksikliği yeniden hissedilmeye başlamıştır. Nitekim Sanayi Alayları'nın ilgası nedeniyle yeniden Tersane'de çalışmak üzere dışardan amele tutulması usulüne dönülmüş fakat bu durumun mali zararları kısa süre içerisinde idrak edilmişti. Dışardan istihdam edilen sanayi personeline ciddi miktarda paralar sarf edildiğinin ortaya çıkması üzerine Bahriye Nezareti içerisinde Sanayi Alayları'nın yeniden teşkil edilmesi gündeme gelmiştir. Mart 1910'da Meclis-i Bahriye tarafından ilk etapta küçük çaplı olmak üzere yeni bir sanayi bölümünün kurulması fikri telaffuz edilmişti¹¹¹. Bundan iki sene sonra ise bu defa Umur-ı Bahriye Müşavirliği tarafından bir Sanayi Sıbyan Mektebi kurulması teklif edilmişti. Sanayi Alayları ile Çarkçı Mektebi'nin vazifesini görmek üzere tasarlandığı anlaşılan bu mektebin öğrencilerinin tüm Osmanlı topraklarından seçilmesi ve çok kısa bir süre içerisinde işlemeye başlaması planlanmıştı¹¹². Bununla birlikte 1910 sonrası yaşanan savaşlar ve iç ayaklanmalar, daha sonra da I. Dünya Savaşı'nın patlak ermesi nedeniyle bu iki teşebbüs sonuçsuz kalmış, Sanayi Alayları'nın ihya edilmesi mümkün olamamıştır¹¹³.

Sonuç

19. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nun, Avrupa'da yaşanan Sanayi Devrimi'nin etkileriyle doğrudan karşılaştığı bir dönem olmuştur. Özellikle yüzyılın ikinci yarısından başlayarak hem Osmanlı ekonomisinin hem de askeri yapısının Sanayi Devrimi'ne adapte edilmesi düşüncesi ve girişimleri Osmanlı devlet adamları açısından gündemin ana maddelerinden birini oluşturmuştur. Bununla birlikte 19. yüzyıl boyunca devam eden bu çabalar büyük oranda başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Osmanlı sanayileşmesinin bu

¹¹⁰ BOA, İrade Askeri (İ.AS) 80-28; BOA, DH.MKT 2657-45; BOA, BEO 4028-302029; BOA, DH.MKT 2627-90, Lef 1-2.

¹¹¹ DMA, BN 82-1679.

¹¹² DMA, BN 51-1016, Lef 2-4.

¹¹³ Nitekim Bahriye Nezareti'nin I. Dünya Savaşı esnasında yetim kalmış olan çocukların istihdamına dair 1917 tarihli yazısından Sanayi Alayları'nın yeniden açılmamış olduğu ve söz konusu çocukların Tersane-i Amire fabrikalarına yönlendirildiği anlaşılmaktadır. DMA, BN 238-6679, Lef 1-2.

başarısızlığının en önemli nedenlerinden biri şüphesiz sanayi alanındaki teknolojik gelişmelere hakim kalifiye eleman eksikliğiydi.

Bahriye Sanayi Alayları, Osmanlı donanma sanayisini güçlendirmek ve yetişmiş eleman açığını kapamak için hayata geçirilen bir dizi girişimin başarısızlıkla sonuçlanması sonucu tesis edilmiştir. Bu alayların kuruluşunun Osmanlı'nın yoğun bir göç dalgası ile karşılaşmakta olduğu bir döneme denk gelmesi ise tesadüften fazlasını ifade etmektedir. Nitekim bu dönemde yetişmiş personel eksikliğinin önemli nedenlerinden birini halkın sanayi alanında çalışmak için gösterdiği isteksizlik oluşturmaktaydı. Bu anlamda Osmanlı devlet ricali, sanayi sektörü için ihtiyaç duyulan nitelikli elemanı yetiştirmek için farklı kanallara yönelmek zorunda kalmıştır. İşte Bahriye Sanayi Alayları, Osmanlı devletinin bu dönem karşısına çözülmesi gereken bir sorun olarak beliren çeşitli kesimlerin, başka göçmenler olmak üzere, istihdam edildiği bir alan olarak ortaya çıkmaktadır. Bu grupları istihdam ederek devlet ricali hem donanma sanayinin ihtiyaç duyduğu kalifiye personeli yetiştirmiş olacak, hem istihdam yaratmakta zorlandığı kesimleri bu vesile ile iş sahibi yapacak, hem de bu şekilde sanayi sektöründe çalışmayı arzu eden insan açığını muhacirler, köleler, sokak çocukları gibi gruplar sayesinde kapatacaktı. Bu şekilde devlet ricali, kendi yetişmiş personelini yaratarak dışarıdan uzman getirtmek zorunda kalınmamasını ve böylece ekonomik anlamda tasarrufa gidilmesini hedeflemekteydi. Üstelik bu şekilde sokak çocukları ve muhacirler gibi meselelere faydalı bir çözüm yolu da bulunmuş olacaktı.

Bununla birlikte Bahriye Sanayi Alayları'nın tam olarak hedeflenen başarıya ulaştığını söylemek mümkün değildir. Bunun en önemli nedenlerinden birinin alaylardaki istihdam politikası olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim bu alaylarda sanayi alanında çalışmaya hevesli, bu alanda eğitim görmek isteyen çocukların istihdamı yerine, devletin bir “mesele” olarak addettiği kesimlerin ıslah edilmesi politikası tercih edilmiştir. Bunun sonucu da alaylardan istenen verimin alınmaması olmuştur. Bu da ortaya, aslında donanma personelinin bir çoğunda mevcut olduğu gibi, çoğu zaman çalışmayan ve işten kaytaran bir personel profili çıkarmıştır¹¹⁴. Tüm bu olumsuzlukların yanı sıra lağv edilmesinin üzerinden bir sene geçmeden eksikliğinin hissedilmesi, bu alaylardan kısmen de olsa bir fayda sağlandığını göstermektedir. Zira dönemin raporlarından alayların en azından ciddi masraflar yapılarak yurt dışından uzman getirilmesi uygulamasına son verdiği anlaşılmaktadır. Bu anlamda Bahriye Sanayi

¹¹⁴ Bu dönem bahriye askerinin duruma dair içeriden bir eleştiri ve tahlil için bkz. Yüce, *Abdülhamid Donanmasında Bir Bahriyeli*, ss.145-150.

Alayları da Osmanlı sanayileşme çabalarının geneline uygun bir verimlilik profili çizmiş, istenen hedefe ulaşmasa da kısmi bir başarı elde etmiştir.

KAYNAKÇA

A- Arşiv Belgeleri ve Koleksiyonlar

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO)

Bab-1 Asafî Divanı Hümayun Sicilleri Nizamât Defterleri
(A.DVNS.NZAM.d)

Dâhiliye Nezareti Mektûbi Kalemi (DH.MKT)

Îrâde Askerî (İ.AS)

Îrâde Dâhiliye (İ.DH)

Îrâde Dosya Usûlü (İ.DUİT)

Îrâde Hususî (İ.HUS)

Îrâde Marif (İ.MF)

Maârif Nezareti Mektubî Evrâkı (MF.MKT)

Meclis-i Vükela Mazbataları (MV)

Sadaret Defterleri (A.d)

Sadâret Eyâlet-i Mümtâze Bulgaristan (A.MTZ.04)

Sadaret Mektûbî Kalemi Mühime Kalemi (A.MKT.MHM)

Yıldız Mütenevvî Maruzât Evrakı (Y.MTV)

Yıldız Perakende Askerî Maruzât Evrakı (Y.PRK.ASK)

Yıldız Perakende Başkitâbet Dairesi Maruzatı (Y.PRK.BŞK)

Yıldız Resmi Maruzât Evrakı (Y.A.RES)

2. Denizcilik Müzesi Arşivi (DMA)

Bahriye Nezareti (BN)

Mektubi (MKT)

Şûra-yı Bahriye (ŞBH)

3. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Yıldız Koleksiyonu

B. Kitap ve Makaleler

ALARSAN, Burcu, “Tersane (Aynalıkavak) Sarayı’nın Yerleşim Planı ve Mimari Özellikler”, İstanbul Üniversitesi Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1999.

- Ali Haydar Emir, *Tarih-i Bahri Sahifeleri*, İstanbul: Bahriye Matbaası, 1332.
- ARI, Kemal, “Yelkenliden Buharlıya Geçiş”, *Türk Denizcilik Tarihi: XVIII. Yüzyıl Başından XX. Yüzyıla Kadar* (ed. Zeki Arıkan, Lütfü Sancar), C.2, Ankara: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı 2009, ss.125-145.
- BAL, Nurcan, “XIX. Yüzyılda Osmanlı Bahriyesi’nde Gemi İnşa Teknolojisinde Değişim: Buharlı Gemiler Dönemi”, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Tarih Bölümü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010.
- BATMAZ, “II. Abdülhamid Devri Osmanlı Bahriyesi”, *Türk Denizcilik Tarihi: XVIII. Yüzyıl Başından XX. Yüzyıla Kadar* (ed. Zeki Arıkan, Lütfü Sancar), C.2, ss.159-173.
- _____, “II. Abdülhamid Devri Osmanlı Donaması”, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri 2002.
- _____, “II. Abdülhamid Devrinin Bilinmeyen Üç Bahriye Mektebi”, *Devr-i Hamid: Sultan II. Abdülhamid* (haz. Mehmet Metin Hülügü, Şakir Batmaz, Gülbadi Alan), C.5, Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 2011, ss.131-143.
- _____, *Bilinmeyen Yönleriyle Osmanlı Bahriyesi*, İstanbul: Yitik Hazine Yayınları, 2010.
- _____, Şakir, “II. Abdülhamid Devri Bahriye Politikası”, *Devr-i Hamid: Sultan II. Abdülhamid* (haz. Mehmet Metin Hülügü, Şakir Batmaz, Gülbadi Alan), C.2, Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 2011, ss.109-117.
- BOZKURT, Gülnihal, “Köle Ticaretinin Sona Erdirilmesi Konusunda Osmanlı Devleti’nin Taraf Olduğu İki Devletlerarası Anlaşma”, *OTAM*, 2/1, ss.45-77.
- BÜYÜKERTUĞRUL, Afif, *Osmanlı Deniz Harp Tarihi*, C.3, İstanbul: Deniz Basımevi, 1973.
- _____, “II. Meşrutiyet Sonrasında Deniz Kuvvetlerimizin Düzenlenmesi Çabaları”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S.5 (1997), ss.57-66.
- DEANE, Phyllis, *İlk Sanayi İnkılabı* (çev. Tefik Güran), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.
- DERİNGİL, Selim, “Redefining Identities in the Late Ottoman Empire: Policies of Conversion and Apostasy”, *Imperial Rule* (ed. Alexei Miller, Alfred J. Rieber), Central European University Press: Budapest, 2004, ss.109-134.
- DÜZCÜ, “Yelkenliden Buharlıya Geçişte Osmanlı Denizciliği (1825-1855)”, Gazi Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2012.

- _____, Levent, “Osmanlıların Sanayi Çağına Adım Atışına Denizcilikten Bir Örnek: Buharlı Gemiye Geçişte Başlıca Parametreler (1828-1856)”, *History Studies*, 5 (1), 2013, ss.113-127.
- Ethem Ziya, *Gemi Topçuluğunun Geçirdiği Safhalar*, İstanbul: Deniz Matbaası, 1934.
- GÖMLEKSİZ, Eda Gülşen, “II. Meşrutiyet’ten Kurtuluş Savaşına Osmanlı Denizciliği”, *Türk Denizcilik Tarihi: XVIII. Yüzyıl Başından XX. Yüzyıla Kadar* (ed. Zeki Arıkan, Lütfü Sancar), C.2, ss.175-193.
- GÜLEN, Nejat, *Şanlı Bahriye: Türk Bahriyesinin İkiyüz Yıllık Tarihçesi (1773-1973)*, İstanbul: Kastaş Yayınevi 2001.
- GÜLLÜ, Ramazan Erhan, “Ermeni Sorununun Ortaya Çıkış ve Gelişim Sürecinde İstanbul Ermeni Patrikhanesi’nin Tutumu (1878-1923)”, İstanbul Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2013.
- HEATON, Hearbert, *Avrupa İktisat Tarihi* (çev. Osman Aydoğuş, Mehmet Ali Kılıçbay), C.2, Ankara: Teori Yayınları 1985.
- HOBSBAWM, E.J., *Sanayi ve İmparatorluk*, Ankara: Dost Yayınları 1998.
- İLGÜREL, Mücteba, “Buharlı Gemi Teknolojisini Osmanlı Devletinde Kurma Teşebbüsleri”, *Çağını Yakalayan Osmanlı: Osmanlı Devleti’nde Modern Haberleşme ve Ulaştırma Teknikleri* (haz. Ekmeleddin İhsanoğlu, Mustafa Kaçar), İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 1995, ss.143-159.
- ISSAWI, Charles, “Wages in Turkey: 1850-1914”, *Social and Economic History of Turkey (1071-1920)* (ed. Osman Okyar, Halil İnalçık), Ankara: Meteksan, 1980, ss.263-270.
- KARPAT, Kemal H., *Osmanlı’dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.
- KOMATSU, Kaori, “1896’da Osmanlı Bahriyesi’nde Yabancılar ve Gayri Müslimler”, *Tarih ve Toplum*, 25 (139), 1995, ss.16-22.
- _____, “Financial Problems of the Navy During the Reign of Abdulhamid II”, *Oriente Moderno: The Ottomans and the Sea*, XX (LXXXI), 2001, ss.209-219.
- LANGENSIEPEN, Bernd ve GÜLERYÜZ, Ahmet, *The Ottoman Steam Navy: 1828-1923*, London: Conway Maritime Press, 1995.
- MAKSUDYAN, Nazan, “Orphans, Cities, and the State: Vocational Orphanages (Islahhanes) And Reform in the Late Ottoman Urban Space”, *International Journal of Middle East Studies*, 43 (2011), 493-511.

- Mehmed İzzet, Mehmed Esad, Osmanlı Nuri, Ali Kamil, *Darü's-şafaka: Türkiye'de İlk Halk Mektebi*, İstanbul: Evkaf-ı İslamiye Matbaası, 1927.
- MOKYR, Joel, "Industrial Revolution", *The Oxford Encyclopedia of Economic History*, V.3, New York: Oxford University Press, 2003, ss.49-56.
- MÜLLER-WIENER, Wolfgang, *Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul Limanı*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998.
- _____, "15-19. Yüzyılları Arasında İstanbul'da İmalathane ve Fabrikalar", *Osmanlılar ve Batı Teknolojisi* (yay. haz. Ekmeleddin İhsanoğlu), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1992, ss.53-120.
- Nevsâl-i Bahri*, İstanbul: Bahriye Kulübü, 10 Temmuz 1325.
- ÖRENÇ, Ali Fuat, "Deniz Kuvvetleri ve Deniz Harp Sanayii", *Osmanlı Askeri Tarihi: Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri (1792-1918)* (der. Gültekin Yıldız), İstanbul: Timaş Yayınları, 2013, ss.121-161.
- ÖZBEK, Nadir, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet: Siyaset, İktidar ve Meşruiyet, 1876-1914*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.
- _____, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Dilencilere Yönelik Devlet Politikaları ve Kamusal Söylemin Değişimi", *Bir Kent Sorunu Dilencilik: Sorunlar ve Çözüm Yolları*, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Zabıta Daire Başkanlığı, 2009, ss.17-44.
- Salim Cevad, *Mekteb-i Harbiye, Ordu ve Donanma Teşkilatı ve İstatistik*, İstanbul: Mekteb-i Harbiye Matbaası, 1340.
- TEKELİ, İlhan, "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Nüfusun Zorunlu Yer Değiştirmesi ve İskan Sorunu", *Göç ve Ötesi (İlhan Tekeli Toplu Eserleri-3)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2008, ss.49-71.
- TOLEDANO, Ehud R., "The Imperial Eunuchs of Istanbul: From Africa to the Hearth of Islam", *Middle Eastern Studies*, 20/3 (1984), ss.379-390.
- _____, *Osmanlı Köle Ticareti (1840-1890)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994.
- ÜNLÜ, Rasim (haz.), *Bahriye'nin Haliç Serüveni: İstanbul'un Fethinden Son Divanhane'ye*, İstanbul: Deniz Basımevi Müdürlüğü, 2005.
- YAVUZ, Celalettin, "Sultan Abdülaziz Donanması-Yelkenli Teknelere Buhar Makineli Gemilere Geçiş, Bitmeyen Reform İhtiyaçları", *XIII. Türk Tarih Kongresi: Kongreye Sunulan Bildiriler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2002, ss. 1805-1837.

- YILDIRIM, Nuran, *İstanbul Darülaceze Müessesesi Tarihi*, İstanbul: Darülaceze Vakfı, 1996.
- YÜCE, Emin, *Abdülhamid Donanmasında Bir Bahriyeli: Donanma Zabiti Emin Yüce'nin Hatıraları* (haz. Şakir Batmaz), İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.
- ZORLU, Tuncay, *Innovation and Empire in Turkey: Sultan Selim III and the Modernisation of the Ottoman Navy*, London: Tauris Academic Studies, 2008.
- _____, “Bahriye Nezareti'nin Kuruluşu ve Abdülaziz Döneminde Osmanlı Denizciliği”, *Türk Denizcilik Tarihi: XVIII. Yüzyıl Başından XX. Yüzyıla Kadar* (ed. Zeki Arıkan, Lütfü Sancar), C.2, ss.147-158.

Bahriye Sanayi Sıbyan Taburu

Kaynak: <http://www.loc.gov/pictures/resource/cph.3b28514/?co=ahii>

Bahriye Sanayi Sıbyan Taburu

Kaynak: <http://www.loc.gov/pictures/collection/ahii/item/2003671346/>

OSMANLI BURSA'SINDA ECZANELER, ECZACILAR VE ECZA TÜCCARLARI (1861-1919)

İsmail YAŞAYANLAR¹

ÖZET

Hastalıkların tedavisinde hekimlik hizmetinin yanında vazgeçilmez bir unsur olan eczacılık mesleği, bir zanaat dalından okul eğitimi gerektiren profesyonel bir meslek haline ancak on dokuzuncu yüzyılda gelebildi. Tıp eğitiminin geliştiği süreçte eczacılık mesleğinin öğretilmesi ve icra edilmesi hususunda da pek çok değişim yaşandı. 1830'larda öncelikle İstanbul'da, yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise taşrada sivil eczaneler açılmaya başladı. Ecza ticareti de Osmanlı kentlerindeki ticari faaliyet alanlarına on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde eklendi. Bu makalede bir taşra şehri olan Bursa'da açılan eczaneler, eczacılar ve ecza tüccarları modernleşme sürecinde tıbbi faaliyetlerin gelişimi çerçevesinde incelenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Bursa, Eczane, Eczacı, Ecza Ticareti.

ABSTRACT

Pharmacies, Pharmacists and Medicine Dealers in Ottoman Bursa (1861-1919)

Pharmaceutics, which is an indispensable addition to medical services for the treatment of disease, has turned into a profession that requires school education rather than being a craft branch barely in the nineteenth century. Therewithal, the teaching and performing of the pharmaceutics had experienced many changes. Civilian pharmacies began to operate in Istanbul in 1830, and in provincial cities in the second half of the nineteenth century. The medicine trade in the Ottoman cities became operational in the last quarter of the nineteenth century. This paper tries to

¹ Doktora öğrencisi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, ismailyasanlar@gmail.com

examine pharmacies, pharmacists and medicine dealers in one of the most prominent provincial towns in the Ottoman Empire, namely Bursa, in the framework of the development of medical activities in the of modernization.

Key Words: Ottoman, Bursa, Pharmacies, Pharmacist, Medicine Trade.

Giriş

Profesyonel anlamda on dokuzuncu yüzyılda kurumlaşan eczacılık mesleği, önceki dönemlerde birbirinden farklı zanaat erbabı tarafından yürütülen bir iş kolu idi. Osmanlı eczacılığı, tıpkı hekimlik gibi Selçuklu mirası yani dolayısıyla Ortadoğu-Arap geleneğinin bir devamıydı.² On dokuzuncu yüzyıla kadar Osmanlı eczacılığı aynı karakteristiği korumakla birlikte, bu yüzyıldan itibaren Batı ile olan ilişkilerin artmasıyla eczacılık zanaatı/mesleği de Batı etkisi altına girmişti.

Ortaçağ İslam tıbbında klinik eczacılık sağlık hizmeti içinde yer alıyordu. İlk resmi eczaneler darüşşifalarda kurulmuş olup, ilk özel eczane 754 yılında Bağdat'da açılmıştı.³ Eczacılar ortaçağ İslam dünyasında saydalân, Avrupa'da ise apothecaire, pharmacien, droguiste, spezieria gibi isimlerle anılıyorlardı.⁴ Halepli Salih bin Nasrullah'ın Türkçe olarak kaleme aldığı "Akraadin" isimli eserde İtalyanca spezzere kökünden gelen ispeçiyâr kelimesi, ilaç hazırlayıp satan zanaat sahiplerini tanımlamak için kullanılmıştı.⁵ İspeçiyâr yahut ispençiyâr olarak kullanılan bu kelime, zamanla Osmanlı toplumunda eczacıları ve drog (tabii ya da kimyevî ilaç hammaddesi) satıcılarını tarif eden bir özellik kazanmıştı.

Klasik dönem hastane yapıları olan darüşşifalar dahilinde bitkisel-hayvansal ve kimyevî drogları temin eden ve cerrahlar ile hekimlerin reçetelerini hazırlayan görevliler bulunuyor ve bunlara aşşâb veya saydalân isimleri veriliyordu. Aşşâblar yaptıkları işlere göre edviyeci (drog hazırlayan), şerbetçi (şurup hazırlayan) ve eczacı (ilaç terkiplerini yapan) gibi farklı isimlerle de anılıyorlardı. Yıldırım Bayezid tarafından Bursa'da inşa ettirilen Darüşşifa'da ilaç hazırlama aşamasında görevli olan edviyeci,

² Turhan Baytop, "Selçuklular Devrinde Anadolu'da Eczacılık", *I. Uluslararası Türk-İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi Bildirileri*, Cilt II, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Matbaası, 1981, s.184.

³ Bedi N. Şehsuvaroğlu, *Eczacılık Tarihi Dersleri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Yayını, 1970, s.243-244.

⁴ A.g.e, s.253.

⁵ Naşid Baylav, *Eczacılık Tarihi*, İstanbul: Yörük Matbaası, 1968, s.191; Turhan Baytop, *Türk Eczacılık Tarihi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Yayını, 1985, s.92-93.

şerbetçi ve eczacılar bulunduğu bilinmekle birlikte; Fatih, Süleymaniye ve Edirne Darüşşifalarında da bu durum geçerliydi.⁶

Hekimler, cerrahlar ve kehhâller (göz hastalıklarını tedavi edenler) tarafından hazırlatılan ilaçlar çoğunlukla darüşşifalar dahilinde kullanılıyordu.⁷ Halk gündelik hayatta attarlar (akkar/aktar), kökçüler, şerbetçiler, berberler, macuncular, helvacılar, kırıkçı-çıkıkçılar, mâ-i mukatter (damıtılmış bitki suları) satıcıları ve hatta sabuncular vasıtası ile çeşitli drogları ve terkipleri temin edebilmekteydi. Bunun haricinde hekimler ve cerrahlar şehrin belirli mevkilerinde konumlanmış muayene odaları/dükkanlarında da kendi ilaç terkiplerini yaparak hastalara satıyorlardı.⁸

On dokuzuncu yüzyıldan itibaren müstakil eczaneler de açılmaya başlamıştı. Başta İstanbul olmak üzere, vilayet merkezlerinde açılan ve zamanla yaygınlaşan eczaneler çoğunlukla yabancılar ya da yerli gayrimüslim tebaa tarafından işletiliyordu. 1832’de sadece Galata ve Beyoğlu’nda otuz iki eczane bulunuyordu.⁹ Genellikle Paris, Londra ve Viyana’da eğitim alan bu eczacılar, Osmanlı coğrafyasında eczacılığın hekimlik ve cerrahlıktan ayrı olarak profesyonel bir disiplin haline gelmesinde ilk adımı atmışlardı.¹⁰ Müslüman ahalinin profesyonel manada eczacılık mesleğine başlaması ise yüzyılın son çeyreğinde ancak gerçekleşecekti.

Eczacı yetiştiren ilk kurum Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şâhâne 1839 yılında eğitime başlamıştı.¹¹ Eğitim süresi üç yıl olan bu okuldan mezun olan eczacılar, askeri hastanelerde ve taburlarda “askeri eczacı” olarak istihdam ediliyordu.¹² Yabancılar tarafından açılan eczanelerde usta-çırak ilişkisi çerçevesinde yetiştirilen kalfalar sivil eczane açabiliyorlardı. Fakat kalfalar

⁶ Osman Çetin, *İlk Osmanlı Hastanesi: Bursa Yıldırım Darüşşifası (Bursa Mahkeme Sicillerine Göre)*, İstanbul: Göz Nurunu Koruma Vakfı, 2006, s.69-72; Baytop, a.g.e., s.92; A. Süheyl Ünver, *Osmanlı Türklerinde Hekimlik ve Eczacılık Tarihi Hakkında*, İstanbul: Hüsnütabiat Matbaası, 1952, s.4-5.

⁷ Nuran Yıldırım, “Osmanlı Eczacılığının Gelişme Sürecinde İlaç Hazırlayıp Satan Esnaf ve Sağlıkçılar”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, C.XI, S.1-2, 2010, s.273.

⁸ Baytop, a.g.e., s.73-78; Şehsuvaroğlu, a.g.e., s.236-237; Yıldırım, a.g.m., s.275.

⁹ Şehsuvaroğlu, a.g.e., s.253.

¹⁰ Avrupa’da hekimlik ve eczacılık eğitimi 1076 yılında birbirinden ayrılmıştı ve 1240 yılında resmi olarak her iki meslek de birbirinden bağımsız iş kolları haline gelmişti. Bkz. Günseli Naymansoy, “Osmanlı’dan Günümüze Eczacılığın Değişen Konumu”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, C.XII, S.1, 2010, s.153.

¹¹ Turhan Baytop, “Eczacılık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 10, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, 1994, s.388.

¹² Baylav, a.g.e., s.206-207.

belirli koşullara bağlanmış olan çıraklık eğitiminin sonunda Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şâhâne hocaları tarafından imtihana tabi tutuluyor, bu imtihani başarıyla geçenler ikinci sınıf eczacı tezkiresi alabiliyorlardı.¹³ Avrupa'da eczacılık eğitimi alanlar ve Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane mezunu eczacılar ise birinci sınıf eczacı kategorisinde idi.¹⁴

Avrupa tahsilli eczacılar ve kalfalıktan ikinci sınıf eczacılık diploması alanlar haricinde, birinci sınıf sivil eczacı yetiştiren ilk kurum Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'dir. 1867 senesinde Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne içinde müstakil sınıflar halinde kurulan bu okulda tıp eğitiminin yanında eczacılık eğitimi de veriliyordu.¹⁵ 1908 senesinde ise askeri ve sivil tıp okullarının kapatılarak, yeni bir tıp fakültesi kurulmuş ve bu fakülteye bağlı Eczacı Mekteb-i Âlîsi açılarak ve eczacılık tahsili bu okulda verilmeye devam etmiştir.¹⁶

Eczane açmak ve işletmek için diplomalı ve eğitilmiş olmanın haricinde çeşitli nizamnamelerle getirilen kurallara da uyulması gerekiyordu. *Nizamnâme-i Eczacıyan der Memâlik-i Osmâniye* (1852) ile *Beledî İspençiyârlık Sanatının İcrâsına Dâir Nizamnâme* (1861) ve bu nizamnameler üzerinde yapılan bazı düzenlemelerle eczane açma ve eczacı olma hususunda pratik eğitim alma/staj, diploma sahibi olma, bazı suçları işlememiş olma (cinayet, namusa zarar verme, kötü şöhret sahibi olma), hekimin verdiği reçete üzerinde keyfi değişiklik yapmama gibi temel koşullar aranıyordu.¹⁷ Bu kurallar haricinde bir eczanede bulunması gerekli

¹³ Osmanlı Devleti'nde eczacılık ve eczanelerle ilgili yayınlanan ilk nizamname olan "Nizamnâme-i Eczacıyan der Memâlik-i Osmaniye"de eczacı çıraklığının kuralları açık bir şekilde belirlenmiştir. Buna göre, eczacılar çıraklarını Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şâhâne'ye kayıt ettirecekler, çıraklar burada gramer (Fransızca-İtalyanca-Latince)-matematik-coğrafya-tarih gibi dersler görecektir ve her dersten sınava girecektir. Ayrıca çıraklar ilm-i ispençiyâri derslerini de talim edecekler ve en az altı sene çıraklık yapacaklardı. Bkz. Nuran Yıldırım, "Nizamname-i Eczacıyan der Memâlik-i Osmaniye-Osmanlı Devleti'nde Eczacılar Nizamnamesi-1852", *IV. Türk Eczacılık Tarihi Toplantısı Bildirileri*, Ed. Emre Dölen, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayını, 2000, s.54.

¹⁴ Baytop, a.g.m., s.388.

¹⁵ Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'deki eğitim sürelerinin uzatılmasının sebebi, idâdî mezunu olmayan öğrencilerin bu okula kayır olmasıydı. Bir nevi hazırlık süreci olarak eklenen bu süre, mülki idâdîlerin yaygınlaşmasıyla yeniden kısaltılacaktır. Bkz. Baylav, a.g.e., s.215-216.

¹⁶ Baytop, a.g.m., s.388.

¹⁷ Nuran Yıldırım, Gürkan Sert, "Eczacılık Mevzuatımızın Tarihsel Sürecinde Eczane Açma / Eczacı Olma Koşulları ve Hekim-Eczacı İlişkisi (1852-1953)", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, S. XI, C.1-2, 2009-2010, s.291-298.

olan alet, edevat ve drogların listesini içeren kodeksler de yayınlanıyordu.¹⁸ Elbette eczacıların yürürlükteki nizamnamelere uyup uyumadıkları, gerekli drogları ve aletleri bulundurup bulundurmadıkları zaman zaman denetleniyordu.

Çalışma Alanlarına Göre Eczacılar ve Eczanelerin İşleyişi

Tahsilini tamamlayan ve gerekli özelliklere sahip olan eczacılar üç alanda çalışabiliyorlardı. Harbiye ve Bahriye Nezareti'ne bağlı olarak çalışan eczacılar “askeri eczacı” olarak isimlendiriliyor ve çeşitli rütbelere orduda ya da askeri hastanelerde ve okullarda görev yapıyordu. Dahiliye ve Sıhhiye Nezaretine bağlı olarak çalışan eczacılar belediye ve hükümet hastanelerinde görevliydi. Herhangi bir kuruma bağlı olmayan serbest eczacılar ise kendi eczanelerini açıyorlardı.¹⁹

Askeri eczacılar taburlarda ya da askeri hastanelerde eczane bölümünde çalışıyor ve burada reçeteleri hazırlıyorlardı. Bunun yanında hastanenin drog stoku, ispençiyâri edevatının muhafazası, harcamaların kaydedilmesi gibi görevleri de bulunmaktaydı. Bu durum hükümet ve belediye hastanelerinde çalışan eczacılar için de geçerliydi. Hastanelerde ve taburlarda iki veya daha çok eczacı bulunuyorsa, bunlardan biri “baş eczacı” diğeri ise “ikinci eczacı”; ikiden fazla eczacı olması durumunda ise diğerleri “sıra eczacı” olarak isimlendiriliyordu.²⁰ Baş ve ikinci eczacılar daha çok idareci konumundaydı, sıra eczacılar ise reçetelerdeki ilaç terkiplerini hazırlıyor ve bunları hastalara dağıtıyorlardı. Ayrıca eczacılar da hekimler gibi hastanede nöbete kalıyordu. Baş eczacı kodekse uygun olarak drogları ve ispençiyâri edevatını takip etmek zorundaydı. İkmal gerektiğinde askeri ecza depolarından drog talep ediliyordu.²¹

Sivil eczanelerde diplomalı eczacıların yanında kalfa ve çıraklar çalışıyordu.²² Şehrin merkezi bölgelerin konumlanan eczaneler genellikle iki kısımdan oluşuyordu. Eczacının reçeteleri kabul ettiği giriş bölümünde dolaplar içinde özel kavanoz ve çekmecelerde çeşitli droglar ve müstahzarlar

¹⁸ Osmanlı devletinde yayınlanan ilk kodeks Tıbbiye Mektebi birinci muallimi Dr. Bernard'ın 1844'de Fransızca ve Latince olarak kaleme aldığı “Pharmacopée militaire Ottomane”dir. Bkz. Ünver, a.g.e, s.16.

¹⁹ İzzet Kumbaracılar, *Eczâcılık Târîhi ve İstanbul Eczâhâneleri*, Yayıma Haz. Ömer Kırkpınar, İstanbul: Çelik Gülersoy Vakfı Yayını, 1988, s.77.

²⁰ Baytop, a.g.e., s.196-197.

²¹ Şehsuvaroğlu, a.g.e., s.343.

²² Eczacılık ve eczanelerin işletilmesi ile ilgili yürürlüğe konan nizamnamelerde kalfa ve çırakların çalışma koşulları belirlenmişti. Bu konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Yıldırım ve Sert, a.g.m., ss.291-303.

bulunuyordu.²³ Reçetelerde yazılı ilaçlar eczanenin laboratuvar bölümünde hazırlanıyor, burada hassas teraziler ve çeşitli ispençiyâri edevatı ile yine drogların bulunduğu dolaplar yer alıyordu. Laboratuvarda hazırlanan ilaçlar türüne (likit, yarı likit, katı) göre kutulara yahut şişelere konur ve kapağı eczanenin özel mühürü ile mühürlenerek hastaya teslim edilirdi. Laboratuvarlarda ayrıca tıbbi spesiyaller, krem, losyon, kolonya ve parfüm gibi kozmetik maddeler de üretiliyordu.²⁴

Sivil eczanelerde çeşitli ilaç, müstahzarat ve kozmetik madde satımı haricinde haftanın belirli günleri hekim muayenesi de yapılmaktaydı. Hastanelerde çalışan hekimlerin sivil hizmet verdikleri muayenehaneleri bulunmadığından, anlaşmalı oldukları eczanelere giderek orada hasta beklerlerdi. Çoğunlukla gazeteye ilan vererek hangi gün ve saatte hangi eczanede olacağını bildiren hekimler ile eczacılar arasındaki bu ilişki Cumhuriyet dönemine kadar devam etmiştir.²⁵ Belediye hekimleri ise muayeneleri olmadığından, belediyelerce tayin edilen nöbet eczanelerinde hastaları görürlerdi.²⁶

Bursa'da Eczacılar ve Eczaneler

Bir taşra şehri olan Bursa özellikle on dokuzuncu yüzyılda yükselen bir ticaret merkezi olması ve kaplıcaları ile önemli bir sağlık turizmi mekanı haline dönüşmesi sebebiyle Osmanlı coğrafyasında büyük önemi haizdi. Anadolu'daki ilk Osmanlı hastanesi ve tıp eğitimi veren okul olma özelliği taşıyan Yıldırım Bayezid Darüşşifası da Bursa'da kurulmuştu. Bunun yanında Bursa'nın en meşhur doğal değerlerinden olan Uludağ, özellikle "Sarayı Hümâyûn Eczanesi" ve askeri ecza depoları için oldukça önemli bir drog temin merkezi idi.²⁷

On dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde kentte kurulan Askeri İdâfî ve Gurebâ Hastanesi dahilinde çalışan eczacılar bulunmakla birlikte müstakil eczanelerin de var olduğu bilinmekteydi. Batılı anlamda ilk eczanenin ne zaman kurulduğunu söylemek mümkün olmasa da Haziran 1861'de Bursa'da meydana gelen bir dolandırıcılık hadisesinden şehirde eczacıların mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Sardunya uyruklu bir kişinin Bursa'ya

²³ Müstahzar; eczacılar tarafından üretilen, reçeteye tabi olmayan ve çeşitli hastalıklar için satılan hazır ilaçlara verilen isimdir.

²⁴ Baytop, a.g.e., s.109.

²⁵ Baylav, a.g.e., s.242-243; Şehsuaroğlu, a.g.e., s.256.

²⁶ Baylav, a.g.e., s.244; Nöbet eczaneleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Nuran Yıldırım, "İstanbul'da Nöbet Mahalleri – Nöbet Eczaneleri (1845-1895), *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, S. VI, C. 2, 2005, ss.151-182.

²⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.), *Cevdet Sıhhiye (C.SH.)*, 16/776, 23 Ramazan 1257.

gelerek hekimlik, cerrahlık ve eczacılık yapanlara Mekteb-i Tıbbiye'nin mühür ve diplomalarını taklit ederek sahte diploma sattığı ortaya çıkmıştı.²⁸ Beledî İspençiyârlık Sanatının İcrâsına Dâir Nizamnâme gereğince eczacıların diploması olmasa dahi mesleklerini icra edebilmeleri için Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'den izin belgesi almış olmaları gerekmektedir.²⁹ Bu noktada eczacıların veya eczacı kalfalarının gayri resmi yollara başvurarak sahte diploma ya da izinname almaya teşebbüs etmeleri, 1861 nizamnamesinin taşrada da uygulandığını gösteren önemli bir örnektir.

1883 senesinde Bursa'da diplomalı eczacılar tarafından işletilen on eczane bulunuyor ve bu eczaneler çoğunlukla Setbaşı ve Kuruçeşme mahalleleri arasındaki güzergahta yer alıyordu. Zira eczane sahibi eczacıların tamamı Ermeni ve Rum tebaadandı ve hepsinin Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'den diploması bulunuyordu.³⁰ Eczacılar dükkanlarını şehrin merkezini teşkil eden bu bölgede açıyorlardı. Aynı zamanda bu bölge Bursa'da Ermeni, Rum ve Yahudilerin yaşadığı mahallelerdi.

²⁸ Kamil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, Haz. Hüseyin Algül ve diğerleri, Cilt IV, Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayını, 2009, s.68-69; Zeynep Dörtok Abacı, *Modernleşme Sürecinde Bursa Kenti'nin Mekansal ve Sosyal Değişimi (1860-1910)* [Yayınlanmamış Doktora Tezi], Bursa: Uludağ Üniversitesi, 2005, s.163.

²⁹ Yıldırım ve Sert, a.g.m., s.296.

³⁰ *Hudâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi* (HVS.), Def 'a 12, Bursa: Feraizcizâde Matbaası, H.1301, s.224.

Tablo I: 1883-1915 Arası Bursa’da Bulunan Eczaneler ve Eczacılar³¹

	Eczacı	Eczane Mevkii
1	Haçator Ohanyan	Setbaşı Caddesi
2	Kirkor Sarrafyan	Setbaşı Caddesi
3	Onnik Sucuyan	Setbaşı Karakolhanesi
4	Artinik Lutfiyan (Loutfiyan Frères) [d'Orient]	Setbaşı Caddesi
5	Kirkor Efendi	Hükümet Caddesi
6	Nişan Mardirus Uşaklıyan Efendi [Pharmacie la Turquié]	Hükümet Caddesi (Belediye Cıvarı)
7	Estefanaki (Steph) Apostolidi	Kirkmerdiven
8	Pandeli Dolahiras	Balık Pazarı
9	Mihalopoulos	Balikhane
10	Kostaki Bedik?	Kuruçeşme
11	Bolulu Kirkor Mıgırdıç Efendi	Yeni Yol
12	Estepan Mıgırdıçyan Efendi	Yeni Yol
13	Buhur Efendi	Belediye Cıvarı
14	Dikran Aleksan Efendi	Hükümet Caddesi
15	Parnak Estepan Acemyan Efendi	Setbaşı Caddesi
16	Aleksan Panayot	Balık Pazarı
17	Michel Zalloni	Balık Pazarı
18	Mehmed Şükrü Efendi	Saray Caddesi
19	Dikran Terzakiyan	?
20	Eliya Efendi	?
21	Yerovanet Efendi	?
22	Anastas Nikola Efendi	?
23	Andonis Christodoulidis	Hükümet Caddesi
24	Parnak Adjémian	?
25	Démètre Avramidis	?
26	G. Cosmidis	?
27	Aznif Djérahian	?
28	S.N. Makinadjian	?
29	An. Orphanidès	?
30	Th. Théodoridès	?
31	Nissim Gabriel Saul [Osmanlı Eczanesi]	Kuruçeşme
32	Armağanyan & Lutfiyan	Tuzpazarı

³¹ A.g.e., s.224; HVS., Def’a 26, Bursa: Matbaa-i Vilâyet, H.1317, s.100-101; HVS., Def’a 27, Bursa: Matbaa-i Vilâyet, H.1318, s.100-101; HVS., Def’a 28, Bursa: Matbaa-i Vilâyet, H.1319, s.102-103; HVS., Def’a 29, Bursa: Matbaa-i Vilâyet, H.1320, s.102-103; HVS., Def’a 30, Bursa: Matbaa-i Vilâyet, H.1321, s.110-111; HVS., Def’a 31, Bursa: Matbaa-i Vilâyet, H.1322, s.99-100; HVS., Def’a 32, Bursa: Matbaa-i Vilâyet, H.1323, s.100; HVS., Def’a 34, Bursa: Matbaa-i Vilâyet, H.1324, s.275-276; *Annuaire Oriental du Commerce de l’Industrie de l’Administration et de la Magistrature (Annuaire Oriental)*, Constantinople: Cervanti Frères, 1891, s.798; *Annuaire Oriental*, Constantinople: Cervanti Frères, 1893-1894, s.884; *Annuaire Oriental*, Constantinople: Cervanti Frères, 1895, s.879; *Annuaire Oriental*, Constantinople: Cervanti Frères, 1896-1897, s.1012; *Annuaire Oriental*, Constantinople: Cervanti Frères, 1903, s.1497; *Annuaire Oriental*, Constantinople: Cervanti Frères, 1905, s.1487; *Annuaire du Commerce-Colonies and Protectors Français, Étranger (Annuaire du Commerce)*, Paris: Didot Bottin, 1906, s.2189; *Annuaire du Commerce*, Paris: Didot Bottin, 1915, s.1303.

1915 senesine kadar Bursa'da işletilen eczane sayısı otuz ikiyi bulmuştu. Tablo I'de de izlenebildiği üzere Ermeni ve Rum tebaa haricinde bazı Avrupalıların da Bursa'da eczane sahibi oldukları görülmekle birlikte, Osmanlı döneminde Bursa'da tek Müslüman eczacı Mehmed Şükrü Bey idi.³²

Bursa eczanelerinde ilaç terkipleri ve müstahzarlar haricinde kozmetik ve hijyen ürünleri, çeşitli konsantre içecekler, şarap ve konyak gibi alkollü içkiler hatta kahve ve şeker dahi satılıyordu. Lutfiyan ve Armağanyan ortaklığı ile Tuzpazarı'nda açılan eczanede İngiliz ve Fransız müstahzaratından, balık yağına, İngiliz kınakinasından, şarabî katran suyuna, çilek şurubundan, Fransız şarap ve konyaklarına, kahveden şekere çok çeşitli ürünler satılıyordu.³³ Bursa eczanelerinde bulunan ürün çeşitlerinden biri de maden sularıydı. Özellikle on dokuzuncu yüzyılda maden suyu tüketiminin popülerlik kazanması ile birlikte halkın şehir merkezlerinde maden suyu satın alabileceği noktalardan biri de eczanelerdi. Hükümet Caddesi'nde Postane karşısında eczanesi olan Kirkoris Efendi Fransız menşeli Saint Elie maden suyunu satıyordu. Kirkoris Efendi aynı zamanda Bursa'da muteber bir kişi idi ve eczanesi de oldukça meşhurdu. Eczacı Kirkoris, Sultan Abdülhamid'in isteği üzerine Çitli maden suyundan birer sandığı her hafta İstanbul'a saraya gönderiyordu. Bu sebeple Nişan-ı Osmânî ile taltif edilmişti.³⁴ Kirkoris Efendi ayrıca fakir hastalara parasız ilaç vermesi sebebiyle iki defa da Mecidiye Nişanı ile taltif edilmişti.³⁵ Bu yönüyle Bursa'da nişan alan tek eczacı olması dikkat çekicidir.

Bursa'da sivil eczacılar haricinde Harbiye ve Sıhhiye Nezareti'ne bağlı olarak çalışan eczacılar da bulunuyordu. Hamidiye Gurebâ Hastanesi'nin bünyesinde başlangıçta sadece bir eczacı görevli iken, zamanla bu sayı üçe çıkmıştı. 1899 senesinde hastanede görevli baş eczacı Antuan Hristo Efendi 1901 senesine kadar vazifede kalmış, ardından hastanenin baş eczacısı Şevket Efendi, ikinci eczacısı ise Ermenek Efendi

³² Bursa'nın tek müslüman eczacısı olan Mehmed Şükrü Efendi'nin eczanesi Saray Caddesi üzerinde idi. 1923 senesinde Üçüncü Bursa Sergi-i Umûmisi esnasında basılan *Burusa Sergisi Rehberi* isimli kitapta Mehmed Şükrü Bey'in eczanesine ait bir reklam metni bulunmaktadır. Reklam metnine göre ilaç terkiplerinin yanında muhtahzarların da eczanede satıldığı anlaşılmaktadır. Bkz. Hacıbeyzade Ahmed Muhtar, *Burusa Sergisi Rehberi*, İstanbul: Ahmed İhsan ve Şürekası, 1339, [sayfa numarası bulunmamaktadır].

³³ *Burusa Gazetesi*, Nr. 11, 23 Kânun-i Sâni 1306, s.4.

³⁴ BOA., *Dâhiliye Nezâreti Mektûbi Kalemî Evrâkı (DH.MKT.)*, 1355/111, 15 Şevval 1303

³⁵ BOA., *DH.MKT.*, 1372/84, 13 Muharrem 1304; BOA., *DH.MKT.*, 1948/68, 15 Şevval 1309; BOA., *DH.MKT.*, 1985/37, 25 Temmuz 1308; BOA., *DH.MKT.*, 1999/128, 28 Kânun-i Sâni 1308.

olmuştur.³⁶ 1905 senesinde ise hastaneye bir sıra eczacısı tayin edilmişti.³⁷ Hastane haricinde Bursa Mekteb-i İdâdî-i Askerîsi'nde de görevli bir eczacı vardı.³⁸ Mektebin eczacısı Teodos Efendi uzun yıllar burada hizmet vermişti.³⁹ Harbiye Nezareti'ne bağlı olarak orduda görevli olan İtalyan eczacı Enrico Longhi de Bursa'da yaşıyordu.⁴⁰

Hekimlerin sivil alanda hasta gördükleri mekanlar olan eczaneler, hekim-eczacı ilişkisinin pekişmesini sağlıyordu. Bursa'da vilayetin sıhhiye müdürü olan Dr. Rauf Bey, Kirkor Sarrafyan'ın Setbaşı köprüsü karşısındaki eczanesinde her gün saat üç ile beş arası hasta muayene etmek için hazır bekliyordu. Rauf Bey bu hizmeti tamamen ücretsiz yerine getirmekle birlikte özellikle fakirlerin, göçmenlerin ve öğrencilerin durumdan haberdar olabilmeleri için Bursa Gazetesi'ne ilan dahi vermişti.⁴¹

Bursa'da Ecza Tüccarları

Ticaret yıllıklarında *droguiste* başlığı altında isimleri verilen tüccarlar, ecza ticareti ile uğraşıyorlardı ve bu işi yaptıkları dükkanlara *droguiere* adı veriliyordu. Şemseddin Sami Kâmûs-i Fransevî'de droguisteleri "eczacı ve boyacılara yarayacak ecza ve saire taciri" olarak tanımlamaktadır.⁴² Bu tanımlamadan ecza ticaretiyle uğraşan kişilerin aslında drog satan aktarlar ile ortak yanı olduğu söylenebilir. Fakat ürün çeşitlerindeki farklılıklar aktarlar ile eczacıları birbirinden ayırıyor olsa da devlet ecza ticaretiyle uğraşanlarla aktarları ve kökçüleri aynı esnaf grubuna dahil ediyordu.⁴³ Ecza ticaretiyle uğraşan kişiler genellikle drog, boya hammaddesi ve bazı kimyevi maddelerin yanında maden suyu, kahve, alkollü içki ve benzeri maddelerin de ticaretini yapıyordu. Hatta bazı ecza

³⁶ HVS., Def'a 26, Bursa: Matbaa-i Vilâyet, H.1317, s.100; HVS., Def'a 29, Bursa: Matbaa-i Vilâyet, H.1320, s.102.

³⁷ HVS., Def'a 32, Bursa: Matbaa-i Vilâyet, H.1323, s.100.

³⁸ HVS., Def'a 26, Bursa: Matbaa-i Vilâyet, H.1317, s.100.

³⁹ BOA., *Maarif Nezâreti Mektûbi Kalemî Evrâkı (MF.MKT.)*, 243/3, 2 Teşrîn-i Sâni 1310; BOA., *İrâde Taltifat (İ.TAL.)*, 365/11, 21 Rabiülahir 1323; BOA., *Bâb-ı Âli Evrak Odası Evrâkı (BEO.)*, 3829/287125, 25 Cumadelaire 1328; BOA., *İrâde Harbiye (İ.HB.)*, 68/33, 11 Teşrîn-i Sâni 1326.

⁴⁰ Bursa Gazeteciler Cemiyeti Arşivi, *İtalyanlardan Sorumlu Fransa Bursa Konsolosluğu Evrakı*, Dosya No: 42, Belge No: 3, 3 Nisan 1880.

⁴¹ *Bursa Gazetesi*, Nr. 47, 10 Teşrîn-i Evvel 1307, s.4.

⁴² Şemseddin Sami, *Kâmûs-i Fransevî*, 3. Edisyon, İstanbul: Mihrân Matbaası, 1318, s.838.

⁴³ Baylav, a.g.e., s.255.

tüccarları Avrupa'dan gelen yeni moda ürünler, kozmetik malzemeler, kumaş, kahve ve tütün dahi satıyordu.⁴⁴

1891-1919 seneleri arasında Bursa'da on sekiz ecza tüccarı vardı ve çeşitli mahallerdeki mağazalarında türlü malzemeler satıyorlardı. (Tablo II) Bazı tüccarlar maden sularının bayiliklerini yapıyorlardı. Agob Kourdikian Uzun Çarşı'daki mağazasında Fransız Saint Elien maden suyunu bulunduruyordu.⁴⁵ Bursa Sancağı kazası olan İnegöl'ün meşhur Çitli maden suyunun bayiliğini ise Bursa'da ecza tüccarı Athanese C. Mavridès yapıyordu.⁴⁶

Tablo II: 1891-1919 Seneleri Arasında Bursa'da Mağazası Bulunan Ecza Tüccarları⁴⁷

	Ecza Tüccarı
1	Achille Eugenides
2	Jacques S. & Agop Kourdikian (Kourdikian Frères)
3	Athanese C. Mavridès
4	Ohannes M. Arpiarian
5	Vasil Courti
6	Panoy Eugénidès
7	Nicolas Kambanos
8	Hacı Panayoti Stavridis
9	Hacı Naoum Stéfan
10	Nicolas Vassiladis
11	Etienne Naoum
12	Georges Samakides
13	Claude Lacaze
14	Elliadès
15	Théologo Ioannou
16	Hacı Şabet
17	Bunar Papazyan
18	Hacı Sabit

⁴⁴ Ünver, a.g.e., s.10.

⁴⁵ *Bursa Gazetesi*, Nr. 42, 5 Eylül 1307, s.4.

⁴⁶ *Annuaire Oriental*, Constantinople: Cervanti Frères, 1893-1894, s.882.

⁴⁷ *Annuaire Oriental*, Constantinople: Cervanti Frères, 1891, s.797; *Annuaire Oriental*, Constantinople: Cervanti Frères, 1893-1894, s.882; *Annuaire Oriental*, Constantinople: Cervanti Frères, 1895, s.877; *Annuaire Oriental*, Constantinople: Cervanti Frères, 1896-1897, s.1010; *Annuaire Oriental*, Constantinople: Cervanti Frères, 1903, s.1495; *Annuaire Oriental*, Constantinople: Cervanti Frères, 1905, s.1485; *Annuaire du Commerce-Colonies and Protectors Français, Étranger (Annuaire du Commerce)*, Paris: Didot Bottin, 1906, s.2189; *Annuaire du Commerce*, Paris: Didot Bottin, 1915, s.1300; HVS., Def'a 34, Bursa: Matbaa-i Vilâyet, H.1324, s.276.

Tıpkı eczacılar gibi ecza ticaretiyle uğraşan esnaf için de çeşitli nizamnameler yürürlüğe konulmuştu. *Ecza Ticâreti Hakkında Nizamnâme* (1885) ve *Attarlar ve Kökçüler Nizamnâmesi* (1885) tüccarların eczacı gibi ilaç yapmalarını, belirli drog ve kimyevî maddeler haricinde ispençiyâri edevatı ve malzemesi satmalarını da yasaklıyordu.⁴⁸ Zehirli drogların ve kimyevî maddelerin bu tüccar grubu tarafından satılması yasaklanmış ya da belirli koşullara bağlanmıştı. Özellikle nakkaş, fotoğrafçı ve aynacı gibi zanaat erbabının ihtiyaç duyacağı zehirli maddelerin miktarları ve türleri ayrı defterlere kaydedilmek ve numaralandırılarak satılmak şartıyla ecza mağazalarında ticaretinin yapılmasına izin veriliyordu.⁴⁹

Tüccarların nizamnameye uyup uymadıkları hem merkezi hem de yerel idare tarafından denetleniyordu. Ecza ticaretiyle uğraşan kişiler adına gümrüklere gelen malların denetimi yapılıyor, ürünlerin mağazada satılıp satılamayacağı kontrol ediliyordu. B. Papazyan adına gelen “sakkarin” isimli şekerlere, sadece eczanelerde satılabileceği ve ecza tüccarları tarafından satılmasının uygun olmaması sebebiyle gümrükte el konulmuştu.⁵⁰ Hacı Sabit’in mağazasında beşer gramlık paketler halinde sattığı “Zebra” marka kodeinleri⁵¹ İstanbul’a ihraç etmesi üzerine, Sıhhiye Müdüriyeti kodeinlerin sahte olma ihtimali göz önünde bulundurarak analiz edilmeleri için bir paket numune talep etmişti.⁵²

1885 tarihli nizamname uyarınca ecza ticaretiyle uğraşanların ilaç terkipleri yapıp satmaları da yasaktı. Bu noktada ticaret yıllıklarında ecza tüccarı listelerine dahil edilen ancak belgelerde eczacılık icra ettiği belirtilen Lacaze ailesi iyi bir örnek teşkil eder. Bursa’daki Fransız kolonisinin üyesi olan Lacaze ailesi Balıkpazarı’nda bulunan dükkanlarını ecza mağazası olarak işletiyordu. Mağazanın işletmecisi Madam Lacaze nizamnameye aykırı olarak kendi kendine ilaç üretip bunları el altından satıyordu. Durum hakkında istihbarat alan Hudâvendigâr Vilâyeti Sıhhiye Müdüriyeti tahkikat yaparak olayın doğruluğunu kanıtlamıştı. Madam Lacaze kaçak olarak sattığı ilaçları mağazanın samanlığında üretiyor ve saklıyordu. Lacazeler durumu Bursa Fransız konsolosuna ileterek, konsolosluğun da meseleye dâhil olmasını sağlamıştı. Nizamnameye aykırı olan bu uygulama konsolosluk tarafından “mağazalar kanununa göre ticaret serbesttir” ifadesi kullanılarak

⁴⁸ Baylav., s.254-255; Yıldırım, “Osmanlı Eczacılığının Gelişme Sürecinde...”, s.278.

⁴⁹ Baylav, a.g.e, s.255.

⁵⁰ BOA., *DH.MKT.*, 2406/136, 29 Ağustos 1306.

⁵¹ Kodein, afyondan elde edilen ağrı kesici ve öksürük giderici olarak kullanılan bir drogdur.

⁵² BOA., *Dâhiliye Nezâreti Şifre Kalemi Evrâkı (DH.ŞFR.)*, 97/48, 6 Mart 1335.

savunuluyordu.⁵³ Neticede Lacazelere ait ecza mağazası nizamnameye aykırı uygulama yapılmış olmasına rağmen kapatılmaktan kurtarılmıştı.

Sonuç

On dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda dünyada tıp ve eczacılık alanlarındaki gelişmeler Osmanlı coğrafyasına da yansımıştır. Profesyonel olarak icra edilen eczacılık mesleği, teorik ve pratik eğitime tabi tutulan diplomalı eczacılar eliyle yapılmaya başlanmış ve hem devlet merkezinde hem de taşrada eczacılık icra edenlerin belirli standartlarda çalışması için çeşitli nizamnameler yürürlüğe konulmuştur. Bir taşra şehri olan Bursa'da da eczacıların diploma sahibi olmalarına ve eczanelerini belirlenen standartlar çerçevesinde işletmelerine her zaman dikkat edilmiştir. 1919 senesine gelindiğinde kentte sivil eczane sayısı otuz ikiyi bulmuş; bunun yanı sıra hastane, ordu ve askeri idâdî bünyesinde çalışan eczacıların da var olduğu görülmüştür. Basit droglar ve ilaç terkipleri satan aktarlardan farklı olarak çeşitli ürünlerin yanında ecza ticareti de yapan tüccarlar da on dokuzuncu yüzyıldan itibaren farklı bir kategoride değerlendirilmeye başlanmıştır. 1891-1919 seneleri arasında Bursa'da on sekiz ecza tüccarının kayıtlı olarak mağaza işlettiği biliniyordu. Bu tüccarlar aynı zamanda farklı iş kollarında da çalışıyorlar ve yine tıpkı eczacılar gibi şehrin ticari merkezi olan çarşı bölgesinde mağazalarını konumlandırıyorlardı. Çoğunlukla gayrimüslim tebaa ve Avrupalı koloni üyeleri tarafından yürütülen eczacılık ve ecza ticareti sektörleri modernleşme sürecinde Bursa kentinde tıp hizmetlerinin gelişiminde önemli roller üstlenmiştir.

Bibliografya

1. Arşiv Belgeleri⁵⁴

1.1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Bâb-ı Âlî Evrak Odası Evrâkı

Cevdet Sıhhiye

Dâhiliye Nezâreti Mektûbi Kalemi Evrâkı

Dâhiliye Nezâreti Şifre Kalemi Evrâkı

Îrâde Harbiye

Îrâde Taltifat

Maarif Nezâreti Mektûbi Kalemi Evrâkı

⁵³ BOA., *DH.MKT.*, 2444/43, 12 Ramazan 1318.

⁵⁴ Belge numaraları dipnotlarda belirtilmiştir.

1.2. Bursa Gazeteciler Cemiyeti Arşivi

İtalyanlardan Sorumlu Fransa Bursa Konsolosluğu Evrakı

2. Sâlnâmeler/Yıllıklar

2.1. Vilâyet Sâlnâmeleri

Hudâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi, Def'a 12, Bursa: Feraizcizâde Matbaası, H.1301.

Hudâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi, Def'a 26, Bursa: Matbaa-i Vilâyet, H.1317.

Hudâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi, Def'a 27, Bursa: Matbaa-i Vilâyet, H.1318.

Hudâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi, Def'a 28, Bursa: Matbaa-i Vilâyet, H.1319.

Hudâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi, Def'a 29, Bursa: Matbaa-i Vilâyet, H.1320.

Hudâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi, Def'a 30, Bursa: Matbaa-i Vilâyet, H.1321.

Hudâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi, Def'a 31, Bursa: Matbaa-i Vilâyet, H.1322.

Hudâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi, Def'a 32, Bursa: Matbaa-i Vilâyet, H.1323.

Hudâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi, Def'a 34, Bursa: Matbaa-i Vilâyet, H.1324.

2.2. Ticaret Yıllıkları

Annuaire Oriental du Commerce de l'Industrie de l'Administration et de la Magistrature, Constatinople: Cervanti Frères, 1891.

Annuaire Oriental du Commerce de l'Industrie de l'Administration et de la Magistrature, Constatinople: Cervanti Frères, 1893-1894.

Annuaire Oriental du Commerce de l'Industrie de l'Administration et de la Magistrature, Constatinople: Cervanti Frères, 1895.

Annuaire Oriental du Commerce de l'Industrie de l'Administration et de la Magistrature, Constatinople: Cervanti Frères, 1896-1897.

Annuaire Oriental du Commerce de l'Industrie de l'Administration et de la Magistrature, Constatinople: Cervanti Frères, 1903.

Annuaire Oriental du Commerce de l'Industrie de l'Administration et de la Magistrature, Constatinople: Cervanti Frères, 1905.

Annuaire du Commerce-Colonies and Protectors Français, Étranger, Paris: Didot Bottin, 1906.

3. Gazeteler⁵⁵

Bursa Gazetesi

4. Tetkik Eserler

BAYLAV, Naşid, *Eczacılık Tarihi*, İstanbul: Yörük Matbaası, 1968.

BAYTOP, Turhan, “Eczacılık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 10, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, 1994, ss. 386-388.

....., “Selçuklular Devrinde Anadolu'da Eczacılık”, *I. Uluslararası Türk-İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi Bildirileri*, Cilt II, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Matbaası, 1981.

....., *Türk Eczacılık Tarihi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Yayını, 1985.

ÇETİN Osman, *İlk Osmanlı Hastanesi: Bursa Yıldırım Darüşşifası (Bursa Mahkeme Sicillerine Göre)*, İstanbul: Göz Nurunu Koruma Vakfı, 2006, s.69-72. Baytop, age., s.92; ÜNVER, A. Süheyl, *Osmanlı Türklerinde Hekimlik ve Eczacılık Tarihi Hakkında*, İstanbul: Hüsnütabiat Matbaası, 1952.

DÖRTOK ABACI, Zeynep, *Modernleşme Sürecinde Bursa Kenti'nin Mekansal ve Sosyal Değişimi (1860-1910)* [Yayınlanmamış Doktora Tezi], Bursa: Uludağ Üniversitesi, 2005.

Hacıbeyzâde Ahmed Muhtar, *Bursa Sergisi Rehberi*, İstanbul: Ahmed İhsan ve Şürekâsı, 1339.

KEPECİOĞLU, Kamil, *Bursa Kütüğü*, Haz. Hüseyin Algül ve diğerleri, Cilt IV, Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayını, 2009.

KUMBARACILAR, İzzet, *Eczâcılık Târîhi ve İstanbul Eczâhâneleri*, Yayına Haz. Ömer Kırkpınar, İstanbul: Çelik Gülersoy Vakfı Yayını, 1988.

NAYMANSOY, Günseli, “Osmanlı'dan Günümüze Eczacılığın Değişen Konumu”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, C.XII, S.1, 2010, ss. 151-163.

SANDALCI, Gülnur, SANDALCI, Mert, *Belgelerle Türk Eczacılığı 1840-1948*, Cilt 1, Kitap 2, İstanbul: Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı Yayını, 2002.

⁵⁵ Gazete numaraları ilgili dipnotlarda belirtilmiştir.

-, *Belgelerle Türk Eczacılığı 1840-1948*, Cilt 2, Kitap 2, İstanbul: Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı Yayını, 2003.
- ŞEHSUVAROĞLU, Bedi N., *Eczacılık Tarihi Dersleri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Yayını, 1970.
- Şemseddin Sami, *Kâmûs-i Fransevî*, 3. Edisyon, İstanbul: Mihrân Matbaası, 1318.
- YILDIRIM Nuran, SERT Gürkan, “Eczacılık Mevzuatımızın Tarihsel Sürecinde Eczane Açma / Eczacı Olma Koşulları ve Hekim-Eczacı İlişkisi (1852-1953)”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, S. XI, C.1-2, 2009-2010, ss. 291-303.
- YILDIRIM Nuran, “Nizamname-i Eczacıyan der Memalik-i Osmaniye-Osmanlı Devleti’nde Eczacılar Nizamnamesi-1852”, *IV. Türk Eczacılık Tarihi Toplantısı Bildirileri*, Ed. Emre Dölen, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayını, 2000, ss. 43-71.
-, “İstanbul’da Nöbet Mahalleri – Nöbet Eczaneleri (1845-1895)”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, S. VI, C. 2, 2005, ss.151-182.
-, “Osmanlı Eczacılığının Gelişme Sürecinde İlaç Hazırlayıp Satan Esnaf ve Sağlıkçılar”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, C.XI, S.1-2, 2010, ss. 276-283.

EKLER

D. Benedictus Adamanianus
Pour le B. Tuet.
4961-62

1) Glycerophosph. de
chaux 9,30
Arochinel 9,03
Protanal. de fer 9,05
P. un cachet no 40,
S. 2 par jour.

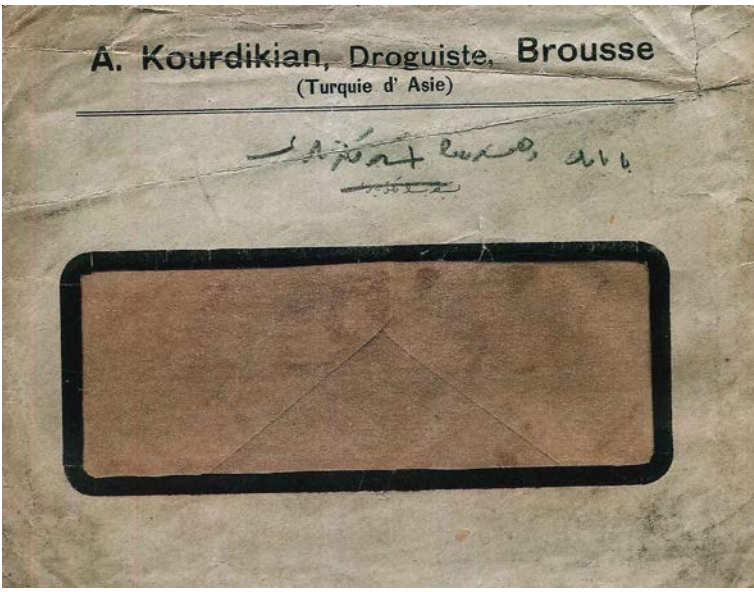
2) Iode metallique 9,50
Iodure de potassium 2,9
vanilille 20,9
L. pommade — f

22 1/16, 1/16

Ek-I: Osmanlı Eczanesinde Hazırlanmış Bir Reçete Örneği [Gülnur Sandalcı, Mert Sandalcı, *Belgelerle Türk Eczacılığı 1840-1948*, Cilt 2, Kitap 2, İstanbul: Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı Yayını, 2003, s.170.]

Ek-II: Osmanlı Eczanesine Ait Mühür [Gülnur Sandalcı, Mert Sandalcı, *Belgelerle Türk Eczacılığı 1840-1948*, Cilt 2, Kitap 2, İstanbul: Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı Yayını, 2003, s.170.]

Ek-III: Ecza Tüccarı Kourdikian Antetli Zarf [Gülnur Sandalcı, Mert Sandalcı, *Belgelerle Türk Eczacılığı 1840-1948*, Cilt 1, Kitap 2, İstanbul: Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı Yayını, 2002, s.167.]

Ek-IV: Ecza Tüccarı Hacı Sabit Antetli Zarf [Gülnur Sandalcı, Mert Sandalcı, *Belgelerle Türk Eczacılığı 1840-1948*, Cilt 1, Kitap 2, İstanbul: Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı Yayını, 2002, s.126.]

OYUNUN KURALLARINI YOK SAYMAK: HEATH W. LOWRY'YE CEVAP

*Ayşegül KILIÇ**

ÖZET

Bu makale, 2011 yılında Gazi Evrenos Bey üzerine tamamladığım doktora tezimin ardından yayınlanan diğer makalelerimde tekrar ettiğim bazı yeni bulgular üzerine tarihçi Heath W. Lowry ile başlayan polemik ve iddialarımı içermektedir. Yayınlarımda ilk defa bahsettiğim, Gazi Evrenos Bey'in etnik menşei üzerine yeni bulgu ve belgelerin yanı sıra ulaştığım sonuçların da söz konusu tarihçi tarafından intihal yoluyla çeşitli vesilelerle yayınlandığını tespit ettim. Bunun üzerine aramızda başlayan akademik tartışma, son olarak kendisinin yayın kurulunda olduğu dergide yazdığı cevapla devam etti. Burada hem kendi iddialarım hem de söz konusu tarihçinin kimi iddialarına karşı bilim camiasını mesele hakkında aydınlatmak amacıyla detaylı bir cevap kaleme alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Gazi Evrenos, Heath. W. Lowry, Pranko Lazarat, Prangi İsa Bey, Ayşegül Kılıç.

ABSTRACT

Ignoring the Rules of the Game: Reply to Heath W. Lowry

This article contains some of my claims and the polemics between historian Heath W. Lowry and I, which started on by publication of some of my articles containing the new evidences regarding Gazi Evrenos Bey, that I mentioned about before in my PhD thesis, completed in 2011. I detected that Mr. Lowry has plagiarized and published some material based upon the findings, documents, and conclusions that I mentioned first in my publications. The academic discussion on that matter between me and Mr. Lowry has continued with the current article which he wrote as a response to my claims and published in the journal where he is a

* Yrd. Doç. Dr. Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fak. Tarih Bölümü.
aysegulcali@pau.edu.tr/aysegulcali@yahoo.com-<https://pamukkale.academia.edu/>

member of the editorial board. There I present a detailed response to elaborate my claims, to enlighten the scientific community about the matter, and to answer some claims made by Mr. Lowry.

Key Words: Gazi Evrenos, Heath. W. Lowry, Pranko Lazarat, Prangi İsa Beg, Ayşegül Kılıç.

Hakikat denen şey hep bir kurgu olarak kendini gösterir ve hikâye formuna bürünür. Herkes her şey için delil bulabilir; yeter ki delilini destekleyecek bir hikâye bulmayı da becerebilsin. Heath W. Lowry, yakın tarihlerde kaleme aldığı “kritik” görünümlü yazısında (Lowry 2014: 475-492), şahsıma yönelik mesnetsiz iddialara ve kendisi hakkındaki iddialarıma dair zayıf ve gerçek dışı cevaplar vererek, kendi hakikatini kuvvetlendirecek bir hikâye arayışına girmiştir. Çünkü doktora tezimi (Çalı 2011) *Bir Osmanlı akıncı Beyi: Gazi Evrenos Bey* (Kılıç 2014) adıyla yayınladığım kitabımın Önsöz’ünde, Lowry hakkında ileri sürdüğüm intihalde bulunduğu iddialarıma samimiyetle cevap beklediğim bu yazıda, maalesef Lowry her şeyin benim Önsöz’ümdeki iddialarımla başladığına dair bir hikâye kurgulamayı tercih etmiştir. Önsöz’de yazdıklarım Lowry’nin doktora tezimi ve makalelerimde ulaştığım belge ve bulguları hiç rahatsız olmadan sahiplenerek kullandığı son kitabındaki iddialarına karşı, kendi kitabımın baskısından hemen önce eklenmiş iki paragraftan ibaretti. Benim entelektüel emeğimin ürünü bulguları sahiplenmesi yetmezmiş gibi kendi ayıbını örtbas etmek için akademik yayınlarıma ve akademik kimliğime de ağır bir saldırıda bulunması karşısında sinmek yerine Önsöz’ümde kısaca kendi iddialarımı sıralamıştım. Çünkü asıl hikâyeyi, oyunu kurallarına göre kimin oynadığını ve kimin oyunun kurallarını yok saydığını en iyi kendisi ve ben biliyoruz. Bu nedenle, oyunun kurallarını yok sayan kurt bir akademisyen tarafından oyuna getirilen genç bir akademisyen olarak etikten yoksun bu nahoş hikâyeyi bütün detaylarıyla akademik camiayla paylaşmaya karar verdim. Ama bu dünyada adalet yok diye adaleti aramaktan ve talep etmekten vazgeçecek de değilim. İşte başrollerinde H. W. Lowry’nin ve benim olduğum bir intihal ve pişkinlik hikâyesi.

Heath W. Lowry, yukarıda bahsettiğim son yazısında kişilik katli ve çarpıtmalarla açığa çıkan oyununun kurallarını ve benim akademik geleceğimle oynayabileceğini bana hatırlatma gereği duydu. Kendi ifadesiyle “oyunun kurallarını” hiçe sayarak ve yine kendi deyişiyle “suyu bulandırmak” marifetiyle meselenin özünü okuyucuların dikkatinden uzak tutmaya gayret ettiği anlaşılmaktadır. Asıl meseleyi dikkatlerden kaçırarak, yani benim doktora tezimi ve makalelerimden yaptığı intihal iddialarıma hiçbir ikna ve tatmin edici cevap vermeden, akademik hayatının *ustalık döneminin* hakkını verdiğini görüyorum. Yılların tecrübesi ve usta kalemine diyecek bir şeyim yok. Türkiye’deki akademik çevresi ve ilişkileri sayesinde

bu bulanıklığı artırma gayretine ise benim gibi Türkiye’de yetişmiş, bir taşra üniversitesinde çalışan ve mesleğinin başında bir akademisyenin pek müdahale etme şansı da yok. Sadece, akademinin artık unutulmaya yüz tutmuş etik değerlerini en azından kendi hukukum açısından sessizce ve uzlaşarak geçiştirmeyi tercih etmeye niyetim olmadığını belirtmeliyim. Belki de tek imkânım olup biten her şeyi bütün açıklığı ve detayları ile tarihe not düşmek olan bu yazıdan ibaret diyebilirim.

Bilindiği üzere, son zamanlarda özellikle tarihçiler arasında yaşanan, hukukî olmaktan çok ahlakî bir fenomen halinde karşımıza çıkan *intihal* sorunu o kadar ileri gitti ki bu konuya ayrılmış özel kitaplar yayınlanmaya başladı. Söz konusu kitaplara konu olan “bilim adamları” ise alını açık, gözü pek ve şebekeleriyle beraber meydan okumaya devam etmektedirler. Meselenin hukuki boyutunun etkisiz olması bir yana insanların ahlaki olarak nasıl meydan okuyacak cesareti bulabildiklerine bugüne kadar hiç anlam verememişim. Fakat bu insanları ve işleyen süreci yakından tanımanın tek yolu sanırım bununla mücadele etmek zorunda kalmaktır. Prof. Dr. Ali Birinci’nin *Tarihin Kara Kitabı* adlı eserindeki bir cümle, esasında sürecin nasıl işlediğini, yani akademisyenlerin intihali nasıl gizleyebildiğini veya ahlaksızlığı akademik çevrelerinde nasıl meşrulaştırabildiklerini çok açık bir şekilde özetliyor: “...Çünkü en geniş mânâsıyla ahlâksızlık da teşkilâtlanmış bir takım oyunu veya "organize" bir suçtur. Bu hususta ilim ya bir ahlâkî önderlik vazifesi yapar veya ahlâksızlığa tâbi olur ve "baktın zamane uymadı sen uy zamaneye" diyen eyyamcı tavrın takipçisi olarak ahlâksızlar kervanına katılır ve diğer taraftan da ahlâk temsilciliği vazifesinde de, etrafı iğfâl ederek, berdevam olur.” (Birinci 2014) Ali Birinci’den aldığım yukarıdaki cümlelerin ironik bir yanı daha var. Burada konu edilen meseleyi ilk yayınladığım makalem, onun T.T.K. başkanlığı sırasında *Belleten* dergisinde yayınlanmıştı. Amerikalı tarihçi Heath W. Lowry ile aramızda yaşanan polemik sanırım Türk tarihçiliğinin *Kara Kitabı*’nda kendine önemli bir yer edinmeye adaydır. Bu nedenlerle, daha önce meseleyi fazla uzatmamak, dünyada ve Türkiye’de popüler, akademik-sosyal ağı ve erişimi son derece geniş olan bir profesörle mücadeleye girişme isteksizliğim sebebiyle kitabımın Önsöz’ünde sadece iki paragraf ayırdığım iddialarımı artık daha ayrıntılı ve açıkça yazmanın vakti gelmiştir. Ünlü gazeteci Robert Fisk’in tespit ettiği gibi yıllarca Türk hükümetlerine yıllarca danışmanlık hizmeti vermiş resmi tarihçimizin “Türk akademik camiası ile dostça ilişkilerini” (Fisk 2011: 311) bilerek ve akademik geleceğimi düşünerek ayrıntılı cevap yazmaktan imtina etmişim. Yazılarında tevazu göstererek, akademik geleceğimle oynamak istemediğini belirtmesine rağmen (ki kuzu postuna bürünmüş kurt intibayı bırakan bu ifade aslında istersem bunu yapabilirim anlamına gelir), pek çok kişinin şahitliğinde “sen bana saldırdın ben de sana saldıracağım” demesini, tez

danışmanı hocama beni şikâyet etmesini, mümkün olan her akademik çevre içinde şahsımı küçük düşüren alaycı konuşmalarını şimdiye kadar sineye çekmek zorunda kaldım.

Detaylara daha fazla girerek okuyucuları sıkmamak için asıl hikâyeye dönmek istiyorum. Evvela, meseleyi başından itibaren takip etmeyen veya ilk defa haberdar olanlar için herkesin anlayacağı bir sadelikle anlatmakla başlamak istiyorum. Aksi takdirde Lowry'nin karmaşık hale getirmeye çalıştığı serencamı ifade etmek oldukça güç görünüyor.

Her şey **Mart 2011** tarihinde savunduğum **Gazi Evrenos Bey** (Çalı 2011) adlı doktora tezimin başarı ile tamamlanmasından sonra başladı. Buradan sonra okuyucuların verdiğim tarihlere çok dikkat etmesini arz ediyorum. Doktora tezim ile **2014** yılında yayınladığım kitabımın içeriği, küçük düzeltmeler ve bazı ekler dışında aynıdır. Bilmeyenler için tezimin özünden bahsetmek gerekirse, kısaca Evrenos Bey'in kökenine yıllar sonra getirilmiş yeni bir değerlendirme ile Evrenos Bey'in tüm siyasi ve askeri faaliyetleri ve vakıflarını da içermektedir. Bu çalışmada, mevcut ulaşabildiğim tüm arşiv belgelerinin yanı sıra, Bizans ve Osmanlı kaynakları ve dönemin muasır kaynakları inceleyip, Evrenos Bey'in şimdiye kadar olmayan biyografisini yazdım. Bu bağlamda, Gazi Evrenos'un kökeni hakkında benden önce yapılmış mevcut tüm çalışmaları eleştirel bir yaklaşımla yeniden değerlendirdim. Her doktora öğrencisinin hayali olan özgün bir metin ortaya çıkarmaya gayret ederken, vakıflarına ve vakfiyelere dair tüm bilgileri topladığım için Başbakanlık Osmanlı Arşivinden almış olduğum Arapça bir vakfiye dikkatimi çekti. Bu belge Gazi Evrenos'un torunu İsa Bey'e aitti. Belgede Gazi Evrenos Bey'in babasının şimdiye kadar hiçbir kaynakta geçmeyen, H. W. Lowry'nin de **2012** yılına kadar lakabı sandığı, belki de gerçek adı hakkında, dolayısıyla yüz yıldan fazla bir süredir tartışmalara konu olmuş etnik kökeniyle ilgili ipucu veren bir bilgiyle karşılaştım. Bu belgeden sonra tezimin özellikle Gazi Evrenos'un hayatını incelediğim birinci bölümünün kurgusunu tamamen değiştirdim. Artık her doktora öğrencisinin nihai hedefi olan bilimsel tartışmaya özgün bir katkı yapacak materyale sahip olmuştum. Bu belge ile beraber, Gazi Evrenos'un etnik kökeni hakkında 19.yy'da Joseph Von Hammer ile başlayan ve E. Gibbons ile devam eden, 20.yy'da F. Köprülü gibi büyük tarihçilerin yazdıklarını yeniden okudum. Dikkat çekici bir şekilde daha sonraki yıllarda, Ö.L. Barkan, İ.H. Uzunçarşılı, I. Melikoff, G. Goodwin, S. Shaw, C. Imber, P. Wittek, K. Karpat gibi daha yeni kuşakların hepsi az veya çok Evrenos Gazi'nin etnik kökeniyle ilgilenmeden geçmemişlerdi. Son yıllarda ise F. Başar'ın islam ansiklopedisi maddesinde etnik kökene dair görüşler derlenmiş, L. Kayapınar ve H. W. Lowry gibi daha yeni tarihçilerin de bu konuya hasrettikleri makaleler ve kitaplarında önemli yer ayırdıklarını fark etmiştim. Bütün bu yayınlar, bulduğum belgenin iyi bir analizle doğru

sonuçlara ulaştıracağını gösteriyordu. İlk işim bu konuda bütün yazılanları ve ileri sürülen görüşlerin kaynaklarını eleştirel bir yaklaşımla tahlil etmek oldu. H. W. Lowry de bu tartışmaların son halkalarından biri olarak yazdığı *The Nature of the Early Ottoman State* (Lowry 2003; Lowry 2010), adlı eserini bu konuya önemli bir ayırmıştı. Doğal olarak bu eserinde Gazi Evrenos'un etnik kökeni ve tarih sahnesine çıkış hikâyesine dair ileri sürdüğü tezlerini eleştirel bir yaklaşımla değerlendirmek zorunluymuştu. Bunu yaparken, kitabının Türkçe çevirisini kullandım ve İngilizce aslı ile karşılaştırdım. Bazı çeviri hataları olsa dahi temel tezlerini etkileyecek herhangi bir yanlışlık görmedim¹. Ayrıca, H. W. Lowry'nin diğer yayınlarındaki yorumlarını da elbette inceledim. Nihayetinde elimdeki belgeden yola çıkarak kendi tezlerim ve tahminlerimi yazdığım doktora tezimi savunarak **Mart 2011'de** YÖK tez merkezine iletilmek üzere Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsüne teslim ettim. Bilindiği üzere bu tarihlerde YÖK tez merkezine gidildiğinde araştırmacılara okumaları için izin verilmekteydi. Ayrıca bu tezin bir kopyası **27 Nisan 2011'den** itibaren Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi kütüphanesinde kopya verilmemek kaydıyla araştırmacılara ve meraklılarına açık olarak kayda girmiştir. Bu yazıya konu olan meseleyi en başından ve kronolojik olarak takip etmek isteyen okuyuculara öncelikle doktora tezim veya kitabımdan *Evrenos Bey Hakkında Araştırmalar, Tartışmalar ve Bazı Yeni Bulgular* adlı bölüme başvurmalarını tavsiye ediyorum. Söz konusu bölüm okunduğunda H. W. Lowry'nin yaptıkları ve yazdıklarının temel sebebinin anlamak kolaylaşacaktır.

Mart 2011'de kamuya mal olmuş doktora tezimden bir süre sonra **Aralık 2011'de Türk Tarih Kurumu** tarafından yayınlanan **Belleten** dergisinde “**Evrenos Bey'in Kökeni Hakkında Tartışmalar ve Yeni Bir Değerlendirme**” (Kılıç 2011a: 745-768) adlı makalem yayınlandı. Okuyucuların dikkatini yine makale tarihine çekmek istiyorum. **Aralık 2011 tarihi itibarıyla H. W. Lowry'nin** mevcut yayınlarını inceleyerek Gazi Evrenos'un kökenleri hakkındaki **tezlerini** ve benim bu tezlere yönelik eleştirilerimi okumalarını salık veriyorum. Bir hatırlatma yaparak, H. W. Lowry'nin **Haziran 2012'ye** kadar tezimdeki yeni bulgularla ilgili tek bir satır yazmamış ve kullandığım vakıf belgesinden haberdar olduğunu gösteren tek bir yayınının çıkmamış olduğuna dikkat çekmek istiyorum. Türkiye'de amatör veya profesyonel olarak tarih bilimiyle ilgilenenler Türk Tarih Kurumu'nun **Belleten** dergisinin ciddiyetinden ve kalitesinden

¹ Kendisi sözlü ve yazılı olarak bu çevirinin hatalı olduğunu benim yayınlarımdan sonra iddia etse de kitabın Türkçe çevirisi bugün itibarıyla satılmaya devam etmektedir. Bunu düzeltmek için kendisinin herhangi bir girişimde bulunmadığını hatırlatmak isterim.

haberdardır. Ciddi bir hakem heyeti incelemesinden geçmeden burada bir makalenin yayınlanması mümkün değildir. Benim makalem de iki uzman hakeme gönderilmiş ve hakemlerin yolladığı raporlar isimleri gizlenerek şeffaf bir şekilde Türk Tarih Kurumu'na tarafıma resmi yazıyla bildirilmiştir. Hakemlerin her ikisi de bazı küçük düzeltme talepleri dışında makalemi yayınlanmaya değer bulmuştur. Hatta bu hakemlerden birinin şu satırlarını buraya aynen aktarmak yerinde olacaktır: **“Bu makale sadece Evrenos Bey’in babası İsa Bey’in Slav menşeli olduğunu ve adının Pranko Lazarat olduğu şeklindeki tesbitler dolayısıyla bile yayınlanmaya değerdir. Kaldı ki yazar konuya birçok değerli katkılarda bulunmaktadır. Ancak şu hususlara da dikkat çekmek istiyorum...”** diyerek gördüğü bazı eksiklikleri düzeltmemi talep etmiştir. Bilindiği üzere bu düzeltmeler yazar tarafından yapıldıktan sonra yeniden aynı hakemlerin incelemesinden ve Türk Tarih Kurumu yayın kurulunun denetlemesinden geçmektedir. Okuyuculara bir kez daha bu makalenin **yayımlandığı Aralık 2011 tarihinde H. W. Lowry’nin** Evrenos Bey’in halen Katalan kökenli olabileceği ihtimali üzerinde durduğunu hatırlatmak isterim. Göreceklere ki H. W. Lowry’nin tezleri ile Gazi Evrenos Bey’in kökeni hakkında bu makaledeki görüşlerim arasında tek benzerlik dahi yoktur.

Bu arada şu anekdotu anlatmadan geçmek istemiyorum. Keza Heath W. Lowry’nin de bu anekdotlara ve şahitliklere önem verdiğini yazılarından anlıyorum. Kendisiyle ilk tanışmamız **8-9 Nisan 2011** tarihinde Bursa’da düzenlenen **Orhan Gazi ve Dönemi Sempozyumu**’na konuşmacı olarak katıldığı toplantıda oldu. Ben de bu sempozyuma dinleyici olarak katılmışım. Akşam yemeği sırasında yıllardır yayınlarından faydalandığım tarihçiyle tanışma heyecanı ile yeni bitirdiğim tezimden ve yazmakta olduğum makalemde bahsettim. **Ayrıca önemli bulgulara ulaştığımı ve onu çok ilgilendirdiğini, yakında da Belleten dergisinde yayınlayacağımdan bahsettim.** Dahası, kendisinin tezlerini eleştirdiğimi ve yanlış anlamamasını da ekledim. Kendisi bana aynen şu sözleri söyledi: *Ben hastayım ve artık çok fazla vaktim yok ve yazacağım çok şey var. Bu nedenle çok hızlı yazıyorum ve günde 12 saat çalışıyorum. Hızlı yazarken elbette hatalarım olur ve sizin gibi gençlerin de bunları düzeltmesi gerekir.* Bu sözleriyle ünlü bir tarihçinin tezlerini “akademik anlamda” eleştirmemden kaynaklı tedirginliğim de sona ermişti. Doktorasını yeni bitirmiş genç bir akademisyen olarak onun şöhretine yakışan olgun tavrıyla rahatlamışım.

Kendisiyle ikinci görüşmemiz ise yine Bursa’da **4-5 Nisan 2012** tarihinde **Sultan I. Murad Hüdâvendigâr Sempozyumu**’na her ikimizin de konuşmacı olarak katılması vesilesiyle oldu. Bu sempozyum sırasında beş ay önce yayınlanmış (**Aralık 2011**) **Belleten** dergisindeki makalemde haberdar olmuştu. H. W. Lowry şahsıma özel olarak ilk defa benim makalede bahsettiğim vakıf belgesinin numarasını eksik verdiğimi ve aslında

bu belgenin kendisinde de olduğunu ama yeni fark ettiğini ifade etti. Sempozyumun Tirilye/Bursa’da düzenlenen kapanış yemeğinde ise nihai patlamayı yaptı. Yemeğe katılanların arasından beni arka masaya yalnız konuşmaya davet etti. Azarlama tonuyla yaptığı uzun konuşmasında ona makalemde saldırdığımı ve haksızlık yaptığımı ve artık kendisinin de bana saldıracağını, zaten *Erken Osmanlı Devletinin Yapısı* adlı kitabın Türkçe çevirisinden çalıştığım için yanlış anladığımı, yüksek sesle ve herkesin içinde küçük düşürmeye çalışan bir tavırla söyledi. O akşam eşim ve diğer akademisyenlerin yanında zor duruma düşmeme rağmen kendisinin bulunduğu konum ve yaşına hürmeten saygısızlık etmemeye çalışarak durumu geçiştirdim. Ancak Güzelyalı Feribot iskelesinden kendisini uğurlarken sert çıkışından dolayı da yemeği düzenleyen Prof. Dr. Yusuf Oğuzoğlu yanımızda iken özür dilediğini de belirtmeliyim. Bu olaylara şahit olan, önemli bir kısmı H. W. Lowry’nin yakın dostu tarihçilerin dışında şahsen tanıştığım ve yemekte bulunarak bu yaşananları doğrulayacak pek çok kişinin ismini sayabilirim. Sempozyum katılımcıları ve organizatörlerinin isimleri bellidir. Bazıları ise H. W. Lowry’nin kendi üniversitesinden meslektaşları ve bir kısım kadim dostları bu olayı hatırlayacaklardır. Herhalde Ali Birinci’nin deyimiyle bir “takım oyunu” içinde olmak istemeyeceklerdir. Bu hatıranın neden önemli olduğunu bir kez daha hatırlatayım. Çünkü benim **Belleten**’deki makalem yayımlanmasından dört ay sonra nasıl haberdar olduğunu kendi kitabında anlatırken kendini ele vererek o güne kadar doktora tezimden ve makalemden habersiz olduğunu iddia etmektedir:

“2012 tarihli kitabımı yazdığım sırada, Bursa Osmangazi Belediyesi tarafından 4-5 Nisan 2012 tarihlerinde düzenlenen ‘Sultan I. Murad Hüdâvendigâr ve Dönemi’ konferansına katıldım. Katılımcılar arasında Ayşegül Kılıç da bulunmaktaydı. Bu toplantı esnasında, yakın bir zamanda, *A.Ü. Tarih Araştırmaları Dergisi*’nde yayımlanan ‘*Bizans ve Osmanlı Kaynaklarında Gâzi Evrenos Bey’in İmajı Hakkında Bir İnceleme*’ başlıklı makalesinin bir ayırbasım kopyasını nazikçe takdim etti. Hafızam beni yanıltmıyorsa, *T. T. K. Belleten* dergisinde kısa bir süre önce Evrenos’un etnik kökenine dair başka bir makale yayımladığından bahsetti, lâkin ya eline ulaşmamıştı, ya da elinde bana verebileceği bir ayırbasım yoktu.

Aynı konu üzerinde yazdığım kitabımı yeni tamamladığım ve bu esnada *Belleten*’in mevzubahis sayısı elimde olmadığı için, İstanbul’a döndükten sonra İSAM kütüphanesinin Müdürü Mustafa Birol Ülker’i aradım ve bana Ayşegül Kılıç’ın *Belleten*’de yayımlanan makalesinin bir kopyasını göndermesini rica ettim. Birkaç gün sonra, 17 Nisan 2012 tarihinde [Not: Bu esnada kitabın metnini tamamlamış ve yardımcıım Faruk Özbey ile birlikte kitabın mizanpajı üzerinde çalışmaya başlamıştık]. Ülker’den bir e-mail

aldım. Bu maille Ayşegül Kılıç'ın “*Evrenos Bey'in Kökeni Hakkında Tartışmalar ve Yeni Bir Değerlendirme*” makalesini de eklemişti. Okuduktan sonra birkaç kilit noktada görüşlerimizin ve yorumlarımızın farklı olduğunu gördüm ve yeni tamamlamış olduğum çalışmama yazarın makalelerinin eleştirisini içeren bir “Ek” koymaya karar verdim. Bu bölüm, yalnızca bu iki makalenin içeriğine dayanmaktaydı, çünkü o esnada (eleştirimde açıkça belirttiğim üzere) ve bugüne değin, yayımlanmamış doktora tezinin bir kopyasını görmedim.” (Lowry 2014: 481-482)

Kitap yazdığınız bir konuda, sizin kullandığınız materyallerin aynısını kullanan, aynı tezleri ileri süren bir makale Türkiye'deki en önemli tarih dergisinde yayınlanıyor, siz ise bundan dört ay sonra haberdar olduğunuzu ve aynı konuda bir yıl önce bitmiş bir doktora tezini merak bile etmeden görmediğinizi söylüyorsunuz. Ayrıca o zamana kadar Gazi Evrenos'un kökenine dair teorilerinizi bir kenara bırakıp bir buçuk yıl önce kullandığım belgeye ve sonuçlara ulaşarak görüşlerinizi birden değiştiriyorsunuz. Sanırım benim “iskambilden evim” H. W. Lowry'nin kurgusundan daha sağlam görünüyor. Evet, anlattığı gibi kendisine bir ayrıbasım getirmedim. Çünkü **Bellekten** dergisi henüz bana da göndermemişti ve dergiye elektronik olarak ulaşılabilir durumda olduğundan beş ay önce çıkmış makalemi zaten görmüş olduğunu düşünmüştüm. Bu nedenle son çıkan başka bir makalemi hediye ettim. Yukarıda anlattığına göre makalemi İSAM Kütüphanesi Müdürü Mustafa Birol Ülker'in kendisine göndermesinden sonra okuduğunu belirtmiş. Oysa makalemi daha önce gördüğünü ve haberdar olduğunu sempozyum sırasında tüm izleyicilerin karşısında ifade ettiğini hatırlatmak isterim. Konuşması sırasında Bellekten'deki makaleme atıfta bulunarak, benim kullandığım belgenin numarasının yanlış olduğunu, zaten elindeki bir başka belgenin benim belgeye benzediğini ama referansların tutmadığını, henüz makaleyi detaylı okumadığını anlatarak Evrenos'un etnik kökenine dair bir kitap yazacağını ifade etti. Tabii ki onun sözlü ifadelerini duyduğumu söylemek onun yukarıda anlattıklarını yalanlamaya delil olmaz. Ancak katılımcıların hepsi hatırlamasa dahi bu sempozyumun ses kayıtlarını ev sahibi Osmangazi Belediyesi'nden edindiğim için mevcut olduğunu biliyorum. Edindiğim ses kayıtlarının çözümlerini aktardığımda önceki beyanlarının baştan aşağı yalan olduğu açıkça ortaya çıkıyor. Sempozyumun bildiri kitabı önceden basıldığı için H. W. Lowry sunduğu bildiriye veya konuşmalarını değil mevcut yayınlarından bir bölümünü bu kitapta yayınlamak üzere göndermiş.²

² Sempozyum bildirilerinin basıldığı kitabın dipnotunda aynen şu şekilde yazmaktadır: “*Bu makale Heath W. Lowry ve İsmail Erünsal'ın Yenice-i Vardar'lı Evrenos Hanedanı: Notlar ve Belgeler (Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, İst. 2010) adı eserinde yayınlamış*

(Lowry 2012b: 36) **Yani sempozyumda sunduğu bildiri ile sempozyum kitabında yayınladığı metin aynı değil.** Yukarıdaki anekdotunu yeniden hatırlatarak **Belleten**'deki makalemden **4-5 Nisan 2012'de** tesadüfen haberdar olduğunu ve **17 Nisan'da**, tam da kitabın İngilizce yazdığı kısmı yeni bitmişken eline geçmiş olduğunu söylerken aleni bir şekilde yalan söylemektedir. Burada yaptığı minareyi çalmadan önce kılıfı hazırlamaya yönelik son hazırlıklar olmalı. Ayrıca, söz konusu sempozyumdaki konuşmasında, görmediğini iddia ettiği makalemden bahsederek, burada benim belge numarasını eksik yazdığımı ve kendisinin bu konuda yeni bir belge bulduğunu sözlü olarak ifade etmiştir. Bu sempozyumun basılı kitabında bu ifadeleri olmadığı için ses kayıtlarına ulaştığımı belirtmiştim. Bursa Osmangazi Belediyesi'nde arşivlenen bu kayıtlarda (bir kopyasını verdikleri için teşekkür ederim ve talep eden herkese gönderebilirim) aynen şu cümleleri söylemiştir:

“ ... son çıkmak üzere, on dördüncü yüzyıl Osmanlı Gerçekleri, Hacı Gazi Evrenos'un İzinde, yarın öbür gün matbaaya gidecek. Biraz onun içindekileri sizinle ilk defa paylaşmak istiyorum. Aramızda genç bir arkadaşımız var Ayşegül (Kılıç). Ayşegül Hanım zannediyorum aynı belgeyi kullandı, bir iki ay evvel yayınladığı bir makalede aynı belgeyi kullandığını biliyorum ama emin değilim, daha fırsat bulamadım okumaya, çalıştığım için, çünkü onun verdiği referansla benim verdiğim referanslar tutmuyorlar birbirlerini, bu da Evrenos'un bir oğlu, Gazi İsa Bey, 1456 ve 1457'de yapılan Yenice-i Vardar'da bir vakfiyesi. Ve bu vakfiyesinin bir özelliği, kendi ismiyle beraber işte İsa Beğ, ibn el-emir el kebir, el merhum, eş-şehir, Evraniz veya Evranuz Bey gibi ... Pranko veyahut Branko Lazart. Biz Evrenos'un ... nereden geldiğini ve ne kökenli olduğunu bir bilgimiz yoksa bu bize yeni bir ipucu veriliyor. ...

Görüldüğü üzere H. W. Lowry'nin bahsettiği sempozyumdaki konuşması kendi yazdığı hikâye ile çelişmektedir. Makaleyi henüz okumadığını ama muhtemelen aynı belgeyi kullandığını fakat referanslar tutmadığı için emin olamadığını söylüyor. Öyleyse şu soruyu cevaplaması beklenir: Bu makaleyi okumadan veya doktora tezimi görmeden benim referansımın hatalı olduğunu nasıl anladınız acaba? Bundan daha önemlisi yukarıda kendi anlattığı hikâyenin sempozyumdaki ses kayıtlarıyla birbirini yalanlayan içeriğidir. Bu durumda ikisinden birinde yalan söylediği açıkça ortaya çıkmaktadır. H. W. Lowry, sempozyum kitabında sunduğu bildiriden farklı bir metnin yayınlanmış olduğunu bilmenin verdiği rahatlıkla kurgusunu bir yalan üzerine kurmuş görünüyor. Sahiden, hangi okuyucu

olup bu kitaba konulması için izin veren ve düzenlenen sempozyumda bu konuda bilgi vermeyi kabul eden Heath W. Lowry'ye teşekkür ederiz.”

veya sempozyum katılımcısı bunları hatırlayacaktır ki? Ancak bana karşı kullandığı "yalancının mumu" atasözünün anlamı tam da buraya uyuyor. Yazısında Ayşegül'ün makalesini 4-5 Nisan'daki sempozyumda öğrendim, 17 Nisan'da sonra İSAM'dan dostum bana gönderdi ve okudum. Tezinden de haberim yoktu. Ancak bu sıralarda zaten aynı konuyla ilgili kitap yazıyordum ve ne tesadüf ki aynı konuları çalışıyormuşuz ve aynı belgeye ulaşmışız şeklinde anlatıyor (Lowry 2014: 482). Oysa 4-5 Nisan'daki ses kaydında çoktan haberdar olduğu, makalemi okuduğu ve kullandığım belgeyi de incelediği anlaşılmaktadır. H. W. Lowry yukarıda alıntısını verdiğim yazısında neden yalana dayalı bir kurgu yapma ihtiyacı hissetti acaba?

H. W. Lowry'nin gizledikleri ve yalana dayanan kurguları burada bitmiyor. Bu sempozyumun üzerinden bir ay geçmeden **4-5 Mayıs 2012'de, yani H. W. Lowry'nin hikâye ettiği şekliyle, kitabının Türkçe çevirisi henüz bitmiş, mizanpajla iki hafta daha uğraşırken**, sehven eksik yazdığım belge numarasını düzelterip belgenin aslından ilgili satırların kopyasını da ekleyerek, Pranko Lazarat'ın vakfı ve türbesine dair yeni bir makaleyi **Ankara Üniversitesi GAMER'de (Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi)** yayınladım. (Kılıç 2012: 87-99) Belge çok uzun bir Arapça vakfiye olduğundan tamamını yayınlamak zaten mümkün değildi. H. W. Lowry'nin sempozyumdaki konuşmasında belge numarasında sehven yaptığım hata üzerinden sahiplenme girişimi nedeniyle belge numarasında yaptığım hatamı gidermek amacıyla yayınlamıştım. O konuşmasında benim bilgi ve bulgularımı sahipleneceğine dair ciddi bir şüphe doğmuştu. Eğer belge ile birlikte ulaştığım özgün sonuçları da sahipleneceğini tahmin etseydim belki de tamamının kopyasını yayınlamayı akıl edebilirdim. Onun konuşmasından şüphelenmekte ne kadar haklı olduğumu üzülererek anladım. GAMER dergisi bizzat kendisine, saygıdeğer hocam Prof. Dr. Melek Delilbaşı tarafından **9-11 Mayıs 2012 tarihlerinde İstanbul'da düzenlenen "Balkanlarda Osmanlı Vakıfları ve Eserleri Uluslararası Sempozyumu'nda** hediye edilmiştir. Bunu inkâr edeceğinden eminim ama aynı sempozyumda bu derginin daha pek çok katılımcıya hocam tarafından hediye edildiğini unutmamasını tavsiye ederim. Ses kaydının peşinde yaptığım dedektifliği burada da yapmak zorunda kalmak istemiyorum. Bu makalemin onun planlarını bozduğu açıkça anlaşılıyor. Zira bu makaleyi verdiğimde henüz kitabının yayınlanmamış olduğunu hatırlatmalıyım. **Bu süreci anlatırken H. W. Lowry'nin kendi kronolojisini hatırlarsak; Mayıs 2012'nin ilk haftasında kitabının Türkçe tercümesi tamamlanmış ve iki hafta daha mizanpaj üzerinden çalışmalar yapacaktır. 4-5 Mayıs 2012'de yayınlanan 9-10 Mayıs'ta H. W. Lowry'nin elinde olan GAMER makalemdede, daha önceki yayınlarımda ulaştığım sonuçları tekrarladım. Ancak bu kez belgenin ilgili kısmını resim olarak da**

ekledim ki ilk defa benim kullandığımı tescil ederek çalınmasına engel olayım. Aşağıdaki verdiğim tabloda bu makaledeki ilgili kısım da görülebilir.

Şimdi hikâyenin kronolojisini buraya kadar şu şekilde özetleyebilirim:

1-Mart 2011’de Doktora Tezim.

2-Aralık 2011’de Belleten’de yayınlanan makalem.

3- 4-5 Mayıs 2012’de GAMER dergisinde yayınlanan makalem.

Bu kronolojiye göre, kendi ifadesiyle Mayıs ayının ilk haftasında üç ayrı metnim bütün kullanıcılara açık ve ulaşılabilir durumda idi. Dolayısıyla, doktora tezimi görmediğini kabul etsem dahi, **Belleten** dergisindeki makalemi okumadığı iddiasının da yalan olduğunu yukarıda ispat ettim. Peki, **GAMER** dergisindeki makalem elinde olmasına rağmen görmezden gelmesinin sebebi nedir acaba? Bir bilim adamı, kitabının en orijinal ve yeni bir buluş olarak sunduğu kısmını yazarken, aynı şeylerden bahseden yayınları iki sebeple görmezden gelir. Ya bunları ciddiye almaz ve bahsetmeye değmez bulur veyahut bu intihal yaptığını gizlemek gibi daha farklı bir amacı vardır. Ciddiye almadığını söylemek mümkün değil çünkü nihayet **Haziran 2012**'de yayınladığı kitabına bir “Ek” yapacak kadar ciddiye aldığı açıktır. Bu kitabında adeta "sonradan fark ettim ama benim yazdıklarımla Ayşegül'ün ilgisi yok" demektedir. Bunu yaparken bir yandan makalelerimi eleştirmeyi ve akademik yeterliliğimle alay edecek kadar kişilik katli teşebbüsünde bulunmayı da ihmal etmemektedir. Bu üslupla okuyucuyu aldatmaya ve benim çalışmalarımı önemsiz göstermeye çalıştığını inceleyenler anlayacaktır. Ancak burada da kendisiyle çelişkiye düşmektedir. Ne gariptir ki bir makalemi, yani **9-10 Mayıs 2012'de GAMER**'de yayınlanan ve eline teslim edilen makalemi bu eleştirilerinden mahrum bırakmış adeta görmezden gelmiştir. Eğer sonradan gördüğü makalelerimi eleştirmek için kitabına bir ek yapma gereği duyduysa bu makalemi bir dipnotta dahi anma gereğini neden duymadı?

Burada, olayları takip etmekte zorlanan okuyucuya bazı hususları maddeler halinde hatırlatma gereği duyuyorum:

1. Yukarıda adı geçen bütün bu yayınlarımda H. W. Lowry’ye **tek bir kelime hakaret veya intihal iddiası** söz konusu değildir. Akademik eleştiriler dışında saldırı olarak algılanabilecek hiçbir ifadem de yoktur.

2. Yukarıdaki yayınlarımda kullandığım vakıf belgesi veya elindeki benzer bir vakıf belgesiyle ilgili **Haziran 2012'de yayınladığı kitabına kadar Heath W. Lowry hiçbir yayınında söz etmemiştir.**

3. Doktora tezim ve makalelerimden önce, H. W. Lowry’nin, Gazi Evrenos Bey’in etnik menşei konusundaki tezleri 2003 (Lowry 2003) ve

2010 (Lowry-Erünsal: 2010: 124)'da yayınladığı eserlerinden farklı değildir. Yani, benim yukarıdaki yayınlarımda ifade ettiğim görüşlerimle hiçbir şekilde ortak yanı yoktur. Yukarıdaki yayınlarımda onun görüşlerini baştan aşağı eleştirdiğimi bilmektedir.

Bütün bu süreç boyunca, benim ne yazdığımdan, hangi kaynakları kullandığımdan ve görüşlerimden yayınlarım dolayısı ile haberdar olan H. W. Lowry, **12 Haziran 2012'de Fourteenth Century Ottoman Realities-On Dördüncü Yüzyıl Osmanlı Gerçekleri** adlı kitabını yayınladı. (Bu kitabın yayın tarihine dair 2014'te yayınlanan kitabımda yazdıklarım ve Heath W. Lowry'nin cevabına aşağıda yeniden değineceğim. Şimdilik durumu değiştirmese de kitabın künyesindeki tarihi esas alıyorum.) Kitap, İngilizce ve Türkçe olarak toplam 172+XII sayfadır. Kitapta 75 sayfa İngilizce, 74 sayfa Türkçe ana metin yer almaktadır. Bu kitabın 13 sayfalık ilk bölümünün İngilizce başlığı şudur: **Codicil# 1: The Ethnic Origins of the Evrenosoğlu Dynasty**. Türkçe 13 sayfalık ilk bölümün başlığı ise şöyledir: **Yeni Bulgu # 1: Evrenosoğlu Hanedanının Etnik Kökenleri**. Kitabın 7 sayfalık ek bölümünün başlığı İngilizce **Appendix 1: Review of two Studies on Hâci-Gâzi Evrenos/** Türkçe ek kısmı ise yine 7 sayfa olarak **Ek- I: Hacı-Gazi Evrenos Hakkındaki İki Makalenin Tenkiti** başlığı altında benim iki ayrı makalemi eleştirmiştir. (Lowry 2012a: 157-163)

Bu kitapla ilgili şu hatırlatmaları en başta yapma ihtiyacı hissediyorum

1- Benim Haziran 2012'den önce yayınladığım ve yukarıda detaylarını verdiğim hiçbir yayıma kitabın Yeni Bulgu # 1: Evrenosoğlu Hanedanının Etnik Kökenleri bölümünde atıfta bulunulmamıştır. Yani bütün bu bölüm kendi yeni bulgusu olarak yazılmıştır. Bu kitapta 8-9 Mayıs 2012 tarihinde elinde olan GAMER'de çıkan makaleme hiç referans vermediği gibi hatta eleştiri bölümüne bile almayarak adeta görmezden gelmiştir.

Bu kitabında yayınlarımla ilgili “Ek” yazarak tenkit etme gerekçesini ve yaptığının meşruiyetini birkaç argümana dayandırmıştır:

a) Birkaç kilit noktada görüşlerimizin karşıt olduğu ve kendisinin görüşlerine yönelttiğim eleştirileri kişilik katli gibi yansıtarak cevap verdiğini ima ediyor. Lâkin şahsına yönelik hiçbir hakaret ve saygısızlık olmadığını okuyanlar görecektir. Tam aksine bu kitabında şahsımla alay eden, saldıran bir üslup kullandığı anlaşılacaktır.

b) Evrenos hanedanının etnik kökeni hakkında görüşlerimizin farklı olduğunu ifade ederek; *“Referansı yanlış verilmiş İsa Beğ vakfiyesinde Evrenos'un babasına verilen isim dışında, Kılıç'ın iki çalışmasında da üzerinde yazdığı konuyla ilgili bildiklerimizi geliştiren bir bilgi olduğunu söylemek zordur”*. Bu cümlesiyle bütün yayınlarımı önemsiz göstererek benim verdiğim “bildiklerimizi geliştirmeyen” bilgilerin neredeyse aynısını

farklı cümlelerle kendi görüşü olarak yazdığını yayınlarımızı karşılaştıranlar açıkça görecektir. Aşağıdaki tabloda okuyucuyu anlamasına yardımcı olmak amacıyla ilgili kısımları ekledim.

c) Kendi ifadesiyle “*Kaynağı, önceki bölümde kullandığım kaynakla, yani 1456-1457 İsa Beğ vakfiyesiyle aynı belge gibi gözüktüp, bu konudaki farklı görüşlerimiz de bir izah gerektirmektedir*” diyerek belge numarasının referansını ilk makalemde hatalı vermeme dayanarak “aynı gibi gözüktüğünü” ama aynı olmadığını iddia etmektedir. Buradan sonra belge numarasını kendisinin daha doğru verdiğini ispata girişerek benim bu hatayı ya karıştırdığım için ya da kasıtlı olarak araştırmacıların bu belgeyi bulmaması için yaptığım gibi komik bir gerekçe ileri sürerek kendi ayıbını örtbas etmektedir. Şükür ki H.W. Lowry daha önce bulmuş olmasaymış, bu belgeyi bulmak imkânsız olacaktı! Esasında benim iddialarıma karşı tek savunması ve aynı zamanda suçlaması benim hatalı verdiğim ve sonra düzelttiğim belge numarasıdır. Aşağıda bu belgenin son derece kolay bulunabileceğini ve bulunması için pek çok ek bilgi verdiğimi şimdiye kadar yazdıklarımı yeterli görmeyenlere başka bir kanıt olarak sunacağım. Bu belgenin bulunmasının imkânsız olduğu ve bunu kasten sakladığım tamamen bir yalan ve manipülasyondan ibarettir.

Esasında daha anlaşılır olması bakımından, benim ve H. W. Lowry'nin yazdıklarını bir tablo halinde ve kronolojik olarak göstermek en doğrusu. Belki yukarıda bahsettiğim ilgili yerleri ve H. W. Lowry'nin yazdıklarını karşılaştırmayı zor bulanlar olmuştur düşüncesiyle bir uzun bir tablo halinde sunmak istedim. Ancak yazıyı fazla uzatacağından burada daha kısaltılmış versiyonunu eklemeyi uygun buldum. Tabloda önce benim konuyla ilgili yazdıklarımı, daha sonra H.W. Lowry;'nin yazdıklarımın incelenmesini tavsiye ediyorum.³

³ Bu yazıda sözü edilen bütün yayınlarımın tam metinleri elektronik olarak (pdf formatında) www.academia.edu sayfamda ulaşılabilir durumdadır.

<p>1- Gazi Evrenos Bey-Doktora Tezi- MART 2011</p> <p>2- Evrenos Bey'in Kökeni Hakkında Tartışmalar ve Yeni Bir Değerlendirme, BELLETEN, c. LXXV, Sayı 274, (Aralık) Ankara 2011, s. 745-768. ARALIK 2011</p> <p>3- Evrenos Bey'in Babası Pranko Lazarat'ın (Pranko İsa) Vakfı ve Türbesi", Güneydoğu Avrupa Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Dergisi, GAMER, c.I, S. 1, Ankara (4-5 Mayıs 2012), s. 87-99</p>	<p>Fourteenth Century Ottoman Realities, In Search of Hâcı- Gâzî Evrenos- Ondördüncü Yüzyıl Osmanlı Gerçekleri, Hacı-Gazi Evrenos'un İzinde, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, İstanbul HAZİRAN 2012</p>
<p>Alt başlık: Pranko Lazarat ve Avraniz/Evraniz: Prankı İsa ve Evrenos'un Adına Dair Yeni Bulgular (Doktora Tezi, Mart 2011)</p> <p>Alt başlık: -Prankı İsa ve Evrenos'un Adına Dair Yeni Bulgular- (Belleten,(Aralık 2011, s. 759))</p> <p>Alt başlık: Pranko Lazarat'ın (İsa Bey'in) Vakfı (GAMER, 4-5 Mayıs 2012)</p>	<p>Başlık:</p> <p>Codicil#1: The Ethnic Origin of the Evrenosoğlu Dynasty (s.3)/Yeni Bulgu #1: Evrenosoğlu Hanedanının Etnik Kökenleri (s. 89)</p> <p>Haziran 2012</p>
<p>Doktora Tezi Mart 2011, s. 59-60:</p> <p>"... İsa Bey'in bugüne kadar tespit edilmeyen farklı bir ismiyle de karşı karşıyayız. İsa Bey için kullanılan bu isim, aynı adı taşıyan torununun yani Evrenos Bey'in oğlu İsa Bey'in H. 861 (1457) tarihli Selanik vakfiyesinde yer almaktadır. Bu vakfiyede dikkati çeken ilk şey, Evrenos'un baba adı olarak bilinen ve her belgede karşımıza çıkan "İsa Bey" adının kaydedilmemiş olmasıdır. Belgede Evrenos Bey'in babasının ismi "Pranko Lazarat (لا زارت) olarak şimdiye kadar karşılaşmadığımız bir şekilde geçmektedir. İlk defa rastlanılan bu bilginin, şimdiye kadar yapılan Evrenos Bey ve babasının kökenine dair tartışmalar açısından önemi aşikardır. Bu nedenle başka bir belgede bu bilgiyi teyid edebilecek kanıtlara ulaşmak önemlidir. Bu bağlamda yaptığımız araştırmalarda ilginç bir şekilde bu <i>Lazarat</i> ismine 1530 tarihli <i>Muhasebe-i Vilâyet-i Rumili</i> defterinde ve başka kayıtlarda da rastlıyoruz. Bu defterde Serfiçe (Servia) kazasına bağlı bir köy adı olarak geçen <i>Lazarat</i> adının kullanımı, aynı isimle bir karyenin var oluşu nedeniyle tesadüfî bir okuma olmadığının kanıtı olarak sayılabilir. Ayrıca bu kayıttta İsa adının bulunmaması da oldukça düşündürücüdür. Yukarıda bahsettiğimiz belgelerde Branko/Prankı lakabı farklı telaffuzlarla geçse de lakabın ardından mutlaka İsa Bey olarak kaydedilmiş olduğunu</p>	<p>1) Evrenos'un kökenlerine dair kendi eski teorilerinden bahsederken "...Evrenos'un Karesi kökenli, yani kuzeybatı Anadolu'lu bir Türk olduğuna dair yaygın açıklamayı reddetmiştim. Bunun yerine, Balkanlarda doğup büyüdüğü ve Prangi İsa isimli bir Katalan paralı askerinin oğlu olabileceğini öne sürmüştüm."</p> <p>2) "Yakın bir zamanda, Evrenos hanedanının üyeleri tarafından kurulan vakıfları için kaleme alınan vakfiyeleri ararken, İstanbul Başbakanlık arşivinde muhafaza edilen bir kopyaya denk geldim. Belgenin orijinali hicri 861'de yani 29 Kasım 1456 ile 18 Kasım 1457 arasında kaleme alınmıştır.ve gerçek olduğu 25 Cumadélülâ 1320'de (29 Eylül 1902), Selânik Evkaf Dairesi tarafından teyit edilmiştir. (s. 89-90)</p> <p>3) ...Burada ilgi çekici olan vakıf sahibinin soy ağacıyla ilgili bilgilerdir. Şöyle yazmaktadır: "Branko/Pranko Lazart oğlu büyük emir, merhum, şöhretli Evraniz/Avraniz oğlu İsa Beğ..." (s. 90)</p> <p>4) İsa Beğ'in vakfiyesindeki bu isimlerin üç önemli sonucu vardır: a) Bugün Evrenos olarak bildiğimiz için alternatif bir 15. Yüzyıl versiyonu sunmaktadır; b) Evrenos'un babasını Branko/Pranko Lazart olarak listeleterek ismin şimdiye kadar hiç bilinmeyen bir versiyonunu sağlamaktadır ve c) son olarak, Evrenosoğlu hanedanının kurucusunun</p>

biliyoruz. Burada ise sadece *Pranko Lazarat* olarak kaydedilmiştir. Ayrıca aynı belgede Evrenos Bey'in isminin ilk defa "Evrantz/Avraniz" [اورانيز] şeklinde karşımıza çıkması da ilginçtir. Bu da bize yukarıda Bizans kaynaklarında geçen Evrenos Bey isimlerini hatırlatmaktadır. Belki de ismin doğru telaffuzunun Avranezis (Αβρανέζης) ya da Vranezis (Βρανέζης) şeklinde olabileceği ihtimalini bize düşündürmektedir. "

Doktora Tezi Mart 2011, s. 60-61:

"... Diğer yandan, bu belgenin orijinal olduğuna dair bazı işaretler söz konusudur. Evrenos'un oğlu Gazi İsa Bey'e ait 1457 tarihli Arapça vakfiyenin H. 1320 (1902-1903) tarihinde aslından kopya edilmiş bir suret olduğu anlaşılmaktadır. Çok geç tarihli bir suret olsa da belgenin orijinal olduğunu düşünmemizin sebebi, belgenin H. 861 (1456-57) tarihiyle son bulmasıdır. Bu tarihten sonrasına ait herhangi bir bilgi eklenmemiştir. Burada dikkati çeken en önemli şeylerden biri, kopyalayan kâtibin herhangi bir derkenar eklemeyen, sadece bu tarihi taşıyan yani tahminimizde bir nevi teccid edildiğini gösteren bir pul yapıştırmış olmasıdır. Kâtibin belgeye herhangi bir müdahalesi görülmemektedir. Öte yandan, dikkat çeken diğer bir nokta, şimdiye kadar bütün Osmanlıca belgelerde Evrenos olarak gördüğümüz bu ismin kâtip tarafından neden farklı yazıldığı sorusudur. Kâtibin, belgeyi kopyaladığı tarihte ünü yüzyıllardır devam eden Evrenos'un adını yanlış yazma ihtimali çok düşük olmalıdır. Saydığımız sebeplerden ötürü orijinal sayabileceğimiz bu belgenin bizim açımızdan diğer bir önemi ise Osmanlı kronikleri gibi hanedan tarihlerinden farklı olarak Selanik'te yani vakfın bulunduğu yerde kaydedilmiş olmasıdır. Ayrıca bu kaynaklardan daha önce 1456-57 gibi erken bir tarihte, Osmanlı kroniklerinin henüz yazılmadığı bir döneme ait nadir bir belge olarak daha farklı yorumlara kapı açma ihtimalidir.

Belleten, s. 760 (Aralık 2011)

"Belgede Evrenos Bey'in babasının ismi 'Pranko Lazarat' olarak şimdiye kadar karşılaşmadığımız bir şekilde geçmektedir. İlk defa rastlanılan bu bilginin, şimdiye kadar yapılan Evrenos Bey ve babasının kökenine dair tartışmalar açısından önemi aşikârdır."

Belleten, s. 761 (Aralık 2011)

"Ayrıca aynı belgede Evrenos Bey'in adının ilk defa "Evrantz/Avraniz" şeklinde karşımıza

etik kökenlerine dair bir ipucu vermektedir. (s. 91) **(Haziran 2012)**

- 5) "Esas konuya gelirsek, Evrenos'un babasının isminin 1456-1457 vafiyesinde yazılış şekli, ailenin etnik kökenlerini belirlemek açısından ilgi çekicidir. Bu belgede İsa Beğ (...) olarak değil, Brango/Prango Lazart (...) olarak yazılmıştır. Bugüne kadar ki belgeler arasında Evrenos'un babasının ismini Lazart olarak aktaran tek örnek olsa da, erken 16. Yüzyıl tarihli bir tahrir defterinde Branki (...) İsa Beğ olarak yazılması, Branko/Pranko ismini teyit etmektedir." s. 93
- 6) " 'Branko' ismine gelince, bugün Slavlar arasında hâlâ kullanılan bir isimdir (güncel bir örnek olarak Branko Cicenkovski verilebilir, 2004 yılında yakında kurulan Makedonya Cumhuriyeti'nin ikinci Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir). 'Branko' ismi 'Branimir ve/veya 'Branislav' isimli erkekler için kullanılan Slavca bir kısaltmadır. (s. 94)
- 7) "Eğer bu tespit doğruysa, Evrenosoğulları olarak bilinen hanedanın **Evrantz-Avrantz** isimli Sırp bir mühtedi tarafından kurulduğunu, onun da, Müslüman olduktan sonra **Branko/Pranko İsa** ismini alan **Branimir/Branislav Lazart** isimli bir Sırp savaştının oğlu olduğunu göstermektedir." s. 96
- 8) ... " 'İsa' bir Müslüman ismi olup, Evrenos (mevcut çalışmadaki hipotez geçerli olduğu sürece) ise Slavca kökenli bir ismin değiştirilmiş versiyonudur." s.99
- 9) Tablo I, geç 14. Yüzyıl ve erken 15. Yüzyıl Bizans, Venedik ve Osmanlı kaynaklarında (1387-1417) bulunan Evrenos ismi varyantlarının dökümünü sunmaktadır. Bu varyant dökümünde ağır bir şekilde eleştirdiği Evrenos'un İmajı makalemizdeki verileri dipnotsuz kullanarak oluşturmuştur. Hazır tespit edilmiş arşiv belgesi ve Bizans-Osmanlı kaynağı verilerinden 3.5 ayda kitap yazmak oldukça manidardır. s. 91-93
- 10) İsmi çağdaş varyantları ile Doukas'ın 15. Yüzyıl Bizans kroniğinde bulunan versiyonu (Avranezis); ve Pseudo-Sphrantzes'in geç 16. Yüzyıl eserindeki versiyonu (Vranezis) karşılaştırılınca,

çıkması da ilginçtir. Bu da bize Bizans kaynaklarında geçen Evrenos isminin farklı yazım şekillerini (Lowry'nin tabiriyle varyantlarını) hatırlatmaktadır. Belki de isminin doğru telaffuzunun Avranezis ya da Vranezis şeklinde olabileceği ihtimalini düşündürmektedir. Ayrıca Evrenos Bey'in 1417 tarihli mezar kitabesinde adı Evrenoz/Evrenuz şeklinde kaydedilmiş idi. Aslında Türkçe okuma kolaylığı sağlayan ilk sesli harf çıkarıldığı zaman yine Bizans kaynaklarındakine ve vakfiyede tespit ettiğimiz isme benzer şekilde "Vranez/Vraniz" adı ile karşılaşmaktayız.

Branko adına dair yorum:

Bu ismin hemen bize Balkan Slavları arasında yaygın olan Lazar Brankoviç veya modern Sırp isimlerinde de görülen Branko Lazar'ı hatırlattığını belirtmeliyiz. Kanaatimizce 'Frenk' kelimesinden hareketle ortaya çıkan varsayımlardan [**H. Lowry'nin görüşü**] daha az zorlama gerektiren bir çıkarımdır. Üstelik bu varsayımı destekleyen bazı işaretler vardır. Eğer yukarıda bahsettiğimiz gibi **bugün de kullanılan Branko/Pranko Lazar ismini** bir işaret saymazsak, tarihi metinlere baktığımızda Brankoviç adının Pranko olarak yazıldığını görürüz. Örneğin *Bizans Kısa Kronikleri*'nden birinde kronik yazarı Lazar Brankoviç'in babası ve Stefan Lazareviç'in rakibi olan Vuk Brankoviç'in Vounko Pranko olarak yazıldığı görülmektedir. Bu kanıtlar en azından bize Pranko kelimesinin kökenine dair bir fikir verir.

Ayrıca aynı belgede Evrenos Bey'in adının ilk defa "Evranezis/Avraniz" [اورانيز] şeklinde karşımıza çıkması da ilginçtir. Bu da bize Bizans kaynaklarında geçen Evrenos isminin farklı yazım şekillerini hatırlatmaktadır. Belki de ismin doğru telaffuzunun Avranezis (Αβρανεζης) ya da Vranezis (Βρανεζης) şeklinde olabileceği ihtimalini düşündürmektedir. Ayrıca Evrenos Bey'in 1417 tarihli mezar kitabesinde adı Evrenoz/Evrenuz (اورنوز) şeklinde kaydedilmiş idi. Aslında Türkçe okuma kolaylığı sağlayan ilk sesli harf çıkarıldığı zaman yine Bizans kaynaklarındakine ve vakfiyede tespit ettiğimiz isme benzer şekilde "Vranez/Vraniz" (ورنيز) adı ile karşılaşmaktayız. Ayrıca şu sayfalara karşılaştırmamız:

Doktora Tezi Mart 2011, s. 58-59:

Belleten, s. 757, 760, 762, 763 (Aralık 2011):

GAMER, s. 89-90. (4-5 Mayıs 2012)

yaşadığı süre ve sonrasında (en azından 16. Yüzyıla kadar), meşhur Uç Beyi'nin Evrenos olarak değil de 1417 mezar taşındaki imlayla benzer şekilde Vranezis/Evreniz/Avraniz/Evrenüz olarak bilindiği görülmektedir.

11) "Lazarat ismi ile, Mora yarımadasının Balya-badra bölgesinde bulunan ve 1530 tarihli bir Osmanlı tahrir defterinde Lazart olarak yazılan köyün isim benzerliği, bu ismin kökenine dair muhtemel bir açıklamaya işaret etmektedir. Aynı köy, hicri 920-928 yılları arasında, yani 1514-1522 yıllarında kaleme alınan ikinci bir defterde listelenmektedir. Bu defterde köyün ismi 'Lazart' olarak değil 'Lazarat' olarak yazılmıştır, bu yer ismi bugün Güney Arnavutluk'un Adriyatik Denizi kıyısındaki küçük bir köyünde varlığını sürdürmektedir." s. 94

12) "Bugüne kadarki belgeler arasında Evrenos'un baba ismini Lazart olarak aktaran tek örnek olsa da, erken 16. Yüzyıl tarihli bir tahrir defterinde Branki/Pranki İshâ Beğ olarak yazılması, Branko/Pranko ismini teyit etmektedir. İlk olarak Ömer Lütfi Barkan tarafından yaklaşık altmış yıl sene evvel keşfedilen ve yayımlanan bu belge, Evrenos'un babasının türbesinin olduğu yerde kurduğu bir zaviyeden bahsetmektedir." s. 93-94.

Görüldüğü gibi Evrenos Bey'in babası hakkında hem kullandığım belge hem de yaptığım yorumlarla H. W. Lowry'nin "Yeni Bulgu" olarak yazdıkları arasında kendisinin iddia ettiği gibi farklı görüşler söz konusu değildir. Benim görüşlerimin farklı cümlelerle yeniden sunumundan başka bir şey olduğu söylenemez. Gelelim H.W. Lowry'nin bütün bulgularını dayandırdığı ve benimkinden farklı olduğunu iddia etse de kendisinin dahi inanmadığı anlaşılabilir, vakıf belgesinin numarası ve bu belgeyi nasıl bulduğunu izah etmeye çalıştığı ifadelerine. Hatırlanacağı gibi kendi cümleleriyle bu durumu şöyle izah etmektedir: **"Kaynağı, önceki bölümde kullandığım kaynakla, yani 1456-1457 İsa Beğ vakfiyesiyle aynı belge gibi gözüküp, bu konudaki farklı görüşlerimiz de bir izah gerektirmektedir"** (Lowry 2014: 482) Ardından benim bu belgeyi kasten sakladığımı iddia ederek, kendi bulduğu belgenin benim kullandığıma benzediğini ancak sakladığım için bu belgeye ulaşamadığımı anlatmaktadır. Bu izah, H. W. Lowry'nin belgeyi sahiplenirken kullandığı en temel argüman olarak karşımıza çıkıyor. Okuyucuyu zorlamamak için H. W. Lowry'nin dolambaçlı olarak sayfalar dolusu ifade ettiği bu gerekçeleri şöyle basitleştirebiliriz:

"Ben çok önemli bir belge buldum ve bu belge kitabımdaki Yeni Bulgu olarak yazdığım bölüme esas olmuştur. Bu belgeyle Evrenos Gazi'nin babasının kökeni üzerine keşif yaptım. Ancak Ayşegül Kılıç aynı keşfi yaptığını söylüyor. Fakat kullandığı belgenin benim bulduğum belgeyle aynı olmadığını düşünüyorum. Çünkü belge numarasını saklamak için belge numaralarını kasten yanlış vermiş. Dolayısıyla bu belgeyi keşif sürecinde onun yazdığı tez ve makalelerin hiçbir payı yoktur. Ben zaten Evrenos Bey üzerine çalıştığım, üstelik ünlü bir tarihçi olduğum için bu belgeyi bulmam gayet doğaldır. Hatta yaptığımız yorumlar birbirine benzese bile sakın ola ki onun yorumlarının orijinal olduğunu düşünmeyin. Bunu sıradan bir taşralı akademisyen yapamaz, sadece benim gibi ünlü bir tarihçinin zekâ ürünü olmalıdır." Esasında H. W. Lowry'nin bütün söylediklerinin Türkçe meali yukarıda yazdığım gibidir. Sadece bunu kendine özgü bir üslup ve metodoloji ile sunarak yanıltmaya çalışmaktadır. Dolayısıyla H. W. Lowry'nin en temel dayanağı olan şey sık sık tekrarladığı ve üzerinde durduğu gibi benim belge numarasını kasten sakladığım ve bilim dünyasının bu belgeye ulaşmasını engellediğim suçlamasıdır. Fakat bir doktora tezinin en önemli parçası ve makalesinin temel dayanağı olan bir belgeyi hangi aklı evvel doktora öğrencisi saklar ki? Aksine bu belgeyi sahiplenmek için bir an önce yayınlamak istemez mi? Zaten bu belge üzerinden yapılacak bütün analizleri yazmış ve belgeden uzun uzun bahseden bir akademisyen bu belgeye kimsenin ulaşamayacağını nasıl düşünür ki? H. W. Lowry, sanırım Türkiye'deki akademisyenlerin zekâ seviyesini fazla küçümsüyor. Veyahut Türkiye'de meydan ona hep boş olduğu için ona gösterilen teveccühü kötüye

kullanıyor. Şimdi gelelim bu belge saklama meselesine. Hem Belleten’deki makalemden verdiğim bilgilerden hem de GAMER’deki makalemden de izah ettiğim gibi, bu belge arşiv kataloğunda ‘genel sıra no’, ‘kronolojik sıra’ ve ‘vakıf adlarına göre’ olmak üzere üç ayrı şekilde ve tek cilt olarak hazırlanmış olduğundan” vakfiyeye ulaşmak oldukça kolaydır. Yani numara dışında İsa Beğ vakfiyesi ya da arşivde böyle kayıtlı olduğu için Selanik vakfiyesi olarak da herkesin kolaylıkla ulaşabileceği bilgilerdir. Dikkatli okuyucular, yayınlarımda bu belgeden bahsederken sadece dipnotta belge numarasını vermediğimi, bu belgeyi metin içinde tarif ettiğimi, tarihini yazdığımı görmüşlerdir. Sanırım beni küçük düşürmenin ve bulgularımı sahiplenmenin bir yolu olarak bu belgeyi kasten sakladığımı iddia etmek, H.W. Lowry’nin kıvrak zekâsıyla yapacağı manipölasyonun en önemli “yeni bulgusu” olmuştur. Bu belgeyi gizlemenin ve belge hakkında yazdıklarımın sonra insanları yanlış yönlendirmenin imkânsızlığını Osmanlı arşivlerinde araştırma yapmayı bilen herkesin anlayacağına eminim. Yine de bu belgenin numara kullanmadan kaç farklı şekilde aranıp bulunabildiğini aşağıdaki örneklerle gösterme ihtiyacı hissediyorum. Aşağıda Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü’nün internet sitesinden yapılacak basit bir araştırma ile bu belgeye nasıl ulaşabileceğini anahtar kelimeleri vererek göstereceğim. Bu aramaların ekran görüntülerini yazıyı uzatmamak için eklemiyorum. Kısacası, ben bu belgeyi kasten saklamış olsam dahi yayınlarımda verdiğim bilgilerden belgeye ulaşmanın pek çok yolu olduğunu rahatlıkla söyleyebilirim. Merak edenler Başbakanlık Devlet Arşivleri internet sitesinden aşağıdaki anahtar kelimeleri kullanarak değişik versiyonları deneyerek bu belgeye ulaşabilirler:

Fon Adı: Tümü ve **Aranacak İfade:** “Gazi İsa Bey Selanik”, **Fon Adı:** Evkaf **Aranacak İfade:** “Selanik”, **Fon Adı:** Tümü, **Aranacak İfade:** “Selanik İsa Bey” **Fon Adı:** Tümü, **Tarih:** H. 861 ve “Evrenos” **Fon Adı:** Evkaf **Aranacak İfade:** “Selanik suret” **Fon Adı:** Evkaf **Aranacak İfade:** “İsa Bey”

Görüldüğü gibi bilim camiasından saklamakla suçlandığım belge rahatlıkla ve ilk sayfalarda karşımıza çıkmaktadır. Bu versiyonların dışında farklı kombinasyonlarla ve birkaç belge incelemesi ile ulaşılmasını kolaylaştıracak pek çok bilginin benim yayınlarımda verildiğini, sadece belge numarasındaki sıralamada hata yaptığımı bütün okuyucular anlayacaktır. Bütün savunmasını, benim bu belgeyi kasten sakladığımı ve kendisinin zaten benden önce bulunduğu iddiasına dayandıran H. W. Lowry’nin belgeye kolaylıkla ulaşabildiğini tahmin etmek zor olmasa gerekir.

Söz konusu bu vakfiyenin isimlendirilmesi konusuna gelince; belgeyi bilim dünyasından kasten gizlemekle suçlayan H. W. Lowry, vakfiyenin adını kasten yanlış olarak “Selanik Vakfiyesi” olarak

isimlendirdiğimi yazmaktadır. Belgenin adı Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde "Gazi İsa Bey (Selanik-Suret)" olarak kayıtlıdır ki numara dışında bu adla da yani "Selanik Vakfiyesi" olarak da isteyen herkesin kolaylıkla ulaşabildiğini yukarıda gosterdim. Bu isimlendirme tarafıma ait değildir. Beni suçlayarak belirttiği gibi bu vakfin asıl yerinin **Yenice-i Vardar** vakıflarından olduğu için vakfiyede "kasaba-i Vardar Yenicesi" olarak kayıtlı olduğu doğrudur. Elbette, Yenice-i Vardar'ın vakfiyede geçtiği şekliyle "Mahrûse-i Selanik"e bağlı olmasından dolayı Gazi İsa Bey (Selanik-Suret) olarak kaydedilmiştir. H. W. Lowry'nin iddia ettiği gibi **Yenice-i Vardar Vakfiyesi** olarak isimlendirmek katalogda Selanik görüldüğu için beni suçladığımın aksine arşive gidenlerin tespitini zorlaştıracaktır. Dolayısıyla, H. W. Lowry'nin benim cehaletimi gosterip hatalarımı çoğaltarak yazdıklarımı değerersizleştirme gayreti burada da ortaya çıkmaktadır. Eğer önerdiği gibi yapsaydım ve belge adını **Yenice-i Vardar Vakfiyesi** olarak isimlendirseydim asıl o zaman bu belgeyi bulmak daha zor hale gelecek ve kendisinin de belgeyi bulması zorlaşacaktı. Esasında bu tercihi yaptığım için teşekkür etmeli diye düşünüyorum. Burada kendisine bir soru da sormalıyım: 'Acaba belgeyi Yenice-i Vardar Vakfiyesi olarak mı aradınız, tesadüfen mi buldunuz yoksa benim çalışmalarım dolayısıyla mı haberiniz oldu? Okuyuculara yukarıdaki arşiv sitesine **Yenice-i Vardar Vakfiyesi** olarak yazarak belgeyi bulmaya çalışmalarını tavsiye ediyorum. Acaba aynı belgeye hızlıca ulaşmak mümkün oluyor mu?

H.W. Lowry'nin diğer eleştirileri ve iddialarına cevaplar:

Buraya kadar H. W. Lowry'ye yönelik iddialarım ve onun bu iddialarıma yönelik kurgusal senaryosunu açığa çıkarmak amacıyla sadece meselenin özü üzerinde durmak istedim. Aksi takdirde, H.W. Lowry'nin amaçladığı gibi okuyucuların gözünden asıl meseleyi kaçırmasına yardım etmiş olacaktım. Meselenin özüyle ilgili gerçekte bir cevabı olmadığı için genellikle yaptığı gibi, benim yaptığım hatalardan hareketle bulgularımı önemsizleştirerek sahiplenme, kişiliğim ve eğitimim üzerine küçümseyici üslubu, kibirli ve aşağılayıcı tavrıyla kendi popülaritesini ve akademik gücünü kullanma konusunda maharetli olduğunu itiraf etmeliyim. Bu nedenlerle, asıl konu ile cevap verilmesi gereken tali meseleleri burada ayırmayı uygun gördüm. şimdi şahsıma ve yazdıklarımaya yönelik saldırılarına maddeler halinde yanıt vereceğim.

1- H.W. Lowry vakfiyenin okunmasında benim hata yaptığımı ve "şehir" olarak okunması gereken kelimeyi "şehid" olarak okuduğumu şu alaylı cümlelerle iddia etmektedir: *"on senedir Evrenos üzerine çalışan birinin bu kısmı nasıl yanlış okuduğunu açıklamak zordur. Kesin olan bir şey var ki, Evrenos "şehid" olmadı. Savaşta ölmek bir yana, son derece geç bir yaşta (görünüşe bakılırsa eceliyle) vefat etmiş ve 17 Kasım 1417 Çarşamba*

günü Yenice-i Vardar'da defnedilmiştir. Kılıç, bu gerçeğin tamamen farkında olsa da, anlaşıldığı kadarıyla İslam adına savaşırken hayatını kaybedenlere verilen bu unvanı taşımasında bir tutarsızlık görmemiştir.” (Lowry 2014: 486-487) Alaycı bir üslupla neredeyse bir sayfa boyunca benim ne kadar cahil olduğumu göstermeye çalışıyor. Öncelikle, kendisi gibi 16 yıldır Evrenos üzerine çalışan birinin bu kısmı dile getirmesi oldukça ilginçtir. Ömrünü fetihlere adanmış, hayatı akınlarda geçmiş bir Osmanlı beyinin “şehid” unvanını alması için İslam adına savaşta ölmesine gerek olmadığını bilmesi esasen kendisinden beklenirdi. Kaldı ki Evrenos’un vakıflarını bile müstesna vakıf olarak kabul eden Osmanlılar, bu Balkan fatihine gereken önemi vermişlerdir. Ayrıca, bana saldırmak ve alay etmek için böyle detaylarla uğraşırken kendi tutarsızlığını da gözden kaçırmıştır; beni *şehid* olarak okumakla suçlayan H. W. Lowry’nin, Evrenos Bey’in 1417 tarihli mezar kitabesindeki ifadeyi kendisinin de “şehid” olarak okuduğunu ve bu şekilde defalarca yayınladığını hatırlatmak isterim (Lowry-Erünsal 2010: 89). Şehitliğin kitabî tanımını elbette ben de biliyorum. Ancak Evrenos Bey gibi bir şahsiyete bu unvanın layık görüldüğünü anlamak zor olmasa gerek. Dolayısıyla mezar kitabesinde Evrenos’u şehid olarak okuduğu halde şehitliğini kabul etmediğini mi iddia etmem gerekiyor? Ya da bu kitabeyi okumadığını veya başkasına okutup dikkat etmeden yayınladığını mı? H. W. Lowry’nin üslubu ile davranırsam kendisini sadece bu nedenle sürekli aşağılamam ve kötü niyetli olmakla suçlamam gerekirdi. Sadece bu **şehid-şehir** meselesinde yanıldığını söylemekle yetinmeyi tercih ediyorum. Burada merhum Gazi Evrenos’a şehid unvanını yeniden iade ederek hatayı farklı örneklerle de düzeltmek isterim:

Kad mâte ve nukile min dâri’l-fenâ ilâ dâri’l-bekâ el-merhûm

El-mağfûr es-sa’id eş-şehîd melikü’l-guzât ve’l-mücahidîn (Demetriades 1976: 331; Krş. Lowry-Erünsal 2010: 89)

Ayrıca konuyu çalışan biri olarak Evrenos Bey’in şehid olarak geçtiği diğer bazı örnekler göstermek isterim. XVI. yüzyıla ait, H. W. Lowry’nin de eserlerinde kullandığı *Muhâsebe-i Vilâyet-i Rumili Defteri*’nde de Evrenos Bey şehîd olarak anılmaktadır:

“Vakf-ı sa’idü’l-hayât ve şehîdü’l-memât merhûm Gâzi Evrenos Beğ...”⁴
veya

“Sa’idü’l-hayât ve şehîdü’l-memât merhûm ve mağfûrûn leh Evrenos Bey”⁵

⁴ 167 Numaralı *Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-ili Defteri*, (937/1530) I, Dizin ve Tıpkıbasım, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., No: 65, Ankara 2003, v. 198.

⁵ BOA, Şura-yı Devlet Evrakı, No: 11/22.

Osmanlıca'da 'd' ve 'r' harflerinin el yazısında benzerliği nedeniyle bu örneklerin de şehir okunabileceğini iddia edilebilir. Ancak Rumeli Defteri'nde metnin devamında babasını şehid olarak kaydettiğinden ve bu kabul gören bir bilgi olduğundan dolayı iki kelimenin yazılış şekillerini karşılaştırmanızı salık veririm⁶. Daha fazla örnekler de verilebilir. Zannederim ki yukarıdaki ve aşağıdaki örnekleri gördüğünde bu konuda yeniden ısrarcı olmayacaktır. Eğer mezar taşında kendisinin de daha önce okuduğu gibi "şehid" olarak yazıldığını hatırlasaydı, bana hakaret edemeyeceğinden eminim. Yapılanın sadece kelime oyunları ile okuyucuyu asıl meseleden uzaklaştırmak ve yaptığını meşrulaştırarak benim ne kadar yetersiz olduğumu gösterme gayreti olduğu anlaşılmaktadır.

2- Tüm bunların dışında tarafıma H. W. Lowry'nin "yazarın meslektaşlarının eserlerini (bilhassa benim ve ortak yazarım İsmail E. Erünsal'ın) izin almadan, umursamazca kullanmak gibi bir alışkanlığı var" gibi ağır bir suçlamada bulunmaktadır. Kendi kitabından kullandığım iki fotoğraf üzerine bu iddiada bulunmaktadır. Türkçe'de "alışkanlık" kelimesi sık sık yapılan eylemler için kullanılmaktadır. Oysa dipnotsuz hiçbir bilgi kullanmadığım gibi adı geçen 2 fotoğrafı da dipnot vererek kullandım. Tesadüfen buldum veya ben çektim gibi bir bahane ileri sürmedim. Naklen şu eserdendir diyerek alıntı verdiğimi görmesine rağmen bunu anlamsız yere genç bir meslektaşının itibarını bu kadar kolay ve basitçe karalamaya çalışmak için kullanmak basit ifadeyle kabalıktır. Ancak kendisi ve Sayın Erünsal'ın birlikte yayınladığı kitaptan temin ettiğim ve yine dipnotu ile birlikte kullandığım bahsedilen iki fotoğraf konusunda hatamı kabul ediyorum. Telif haklarının alınması veya çıkarılması konusunda yayınevi ile aramızdaki iletişimsizlik nedeniyle bu yazısındaki tek haklı eleştirisini kabul ediyorum ve bu konuda açıkça hukuki haklarımı istediği zaman kullanabileceğinizi beyan ediyorum. Ancak bu bir 'intihal' değil sadece fotoğrafların izinsiz kullanımudur. Yani kaynakça göstermeden sahiplendiğim fotoğraflar değil izin almayı ihmal ederek ama kaynağını göstererek kullandığım bir materyaldir. Ayrıca konumuzla ve benim iddialarımla da ilgisi olmayan bu mesele bana saldırmak amacıyla kusur aramaktan başka bir şey değildir

3- H. W. Lowry'nin diğer bir iddiası ise kitabında kullandığı Evrenos Bey'in zırhı ve Kur'an-ı Kerim fotoğraflarını izin almadan kullandığıma dairdir. Bu fotoğraflar konusunda beni suçladığı gibi kendisinden izin almamı gerektiren bir durum söz konusu değildir. Çünkü, H. Lowry söz konusu kitabında ilgili resimleri yayınlamadan önce benim 2 yıldır yayınevinde bekleyen kitabımın içeriğinde yer almaktaydı. Aşağıda

⁶ 167 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-ili Defteri (937/1530) I, v. 198.

Genelkurmay Başkanlığı'ndan aldığım resmi izin evrakı sanıyorum konuya yeterince açıklık getirecektir. Aralık 2011 tarihinde ben bu izni aldığımda H. W. Lowry henüz kitabını yazmaya dahi başlamamıştı. Bu nedenle kitabından 2 yıl önce iznini aldığım resimleri yayınlamamın “*asla yapılmaması gereken gayr-ı ahlaki bir durum*” olduğunu belirtirken bir kez daha düşünmesini tavsiye ediyorum ve özür dilemesini bekliyorum.

Genelkurmay Başkanlığı'nın resmi izin yazısı:

TASLAMA DİŞİ

TASLAMA DİŞİ

T.C.
GENELKURMAY BAŞKANLIĞI
ANKARA

ATASE : 7820- 457 -1/PL ve Koor.Ş.(N.A) 7098336

21 Aralık 2011

KONU : Araştırma izni.

Sın Ayşeğül KILIÇ
Harran Üniversitesi, Fen. Ed. Fakültesi
Tarih Bölümü, Osmanbey Yerleşkesi
Şanlıurfa

İLGİ : (a) Mustafa Özer Gazievrenosoğlu'nun 13 Aralık 2011 tarihli müracaatı.

(b) Ayşeğül Kılıç'ın 13 Aralık 2011 tarihli müracaatı

1. Mustafa Özer Gazievrenosoğlu ve Ayşeğül Kılıç tarafından Gazî Evrenos Bey'e ait Kur'an-ı Kerim'in ve zihnin çekilmiş fotoğraflarını kaynak göstermek, asının Askerî Müze'de olduğunu belirtmek ve yayımlanacak eserin bir nüshasına Müze Kütüphanesine kaydıya gerekli müracaatın verilmesi ilgi (a,b) ile talep edilmiştir.

2. Yapılan inceleme sonucunda bahse konu talebin uygun olduğu değerlendirilmiştir.

Rica ederim.

Şerif DEMİR
Kur.Aib
ATASE D.İşk. Vek.

DAĞITIM

Gereği

Ayşeğül KILIÇ
Harran Üniv. Fen. Ed. Fak.
Tarih Bölümü, Osmanbey Yerleşkesi
ŞANLIURFA

Bilgi

As. Müze ve Kült. Sit. Kur. Müs.
Mustafa Özer GAZİEVRENOSOĞLU
Havaan Sok. No 4/17 Gazievrenos
Konakları 34118 Yeşilköy/İstanbul

TASLAMA DİŞİ

Rejionli Nöbetçi Say. Ve. S. Ömer ALTIN 0 312 402 23 06

TASLAMA DİŞİ

4- H. Lowry, kitabında 'Kılıç'ın iki çalışmasında da üzerinde yazdığı konuyla ilgili bildiklerimizi geliştiren bir bilgi olduğunu söylemek zordur' ifadesiyle çalışmalarımı küçümserken, itirazımı dile getirdiğim Önsöz'den sonra yazdığı eleştirilerinde en azından hakkımı teslim ederek '**şağı yukarı aynı zamanda benzer sonuçlara ulaşmamızın bilimsel bir faaliyetin doğal bir özelliği**' diye yazmak zorunda kaldığını görüyoruz. Ancak burada Doktora tezim ve **Bellekten**'deki yayınının onun

'benzer sonuçlara' varmadan aylar önce olduğunu unutturmaya çalışmaktadır. Burada bir soru daha yöneltmek gerekiyor: Mademki benzer sonuçlara vardık, kitabında '**Yeni Bulgu # 1: Evrenosoğlu hanedanının Etnik Kökenleri**' adlı bölümde tek bir dipnotta dahi benim bu benzer sonuçlarımdan neden bahsetmedi? Ne isimimden ne yayınlarımdan ne de ulaştığım sonuçlardan hiçbir şekilde bahsetmezken kitabının sonunda hakaret dolu bir bölüm ayırırken amacı ne olabilir? Hangi dürüst bir bilim adamı '**benzer sonuçlara**' vardığı ve kendisinden önce yazılmış yayınlardan hiç bahsetmeden ve utanmadan '**yeni bulgu**' diye ortaya çıkar ki? Kaldı ki okuyucu '**benzer sonuçlar**' olarak bahsedilen kısımların neredeyse aynı olduğunu yukarıdaki tablolarda ve alıntılardan izleyebilecektir.

5- H. W. Lowry, okuyucunun gözünde itibarımı zedelemek ve küçük düşürmek için konuyla ilgisi olmayan başka bir makalemi de kitabında bana ayırdığı eleştiri bölümünde yerden yere vuruyor. ***Bizans ve Osmanlı Kaynaklarında Gazi Evrenos Bey'in İmajı Hakkında Bir İnceleme*** adlı makalede Bizans ve Osmanlı kaynaklarından Evrenos'un adının imlası, hakkında neler yazıldığı, olumlu veya olumsuz algıların yanı sıra özellikle adının imlası hakkında da varyasyonları bir araya getirmiştim. H. Lowry bu kaynak gruplarını bir arada kullanmanın elmayla armudu karşılaştırmak kadar ilgisiz olduğunu ileri sürerek aşağılamalarına devam etmiş. Kendisine ait daha önce kaleme alınmış hiçbir eserinde Bizans kaynaklarında Evrenos Bey'in hangi isimle geçtiğine dair bir atf olmamasına rağmen, Evrenos Bey'in Bizans kaynaklarındaki ilk imajından bahseden S. Reinert Reinert 1991: 765) ve İ.H. Uzunçarşılı'nın Uzunçarşılı 1977: 414-418) makalelerinden de hareketle böyle bir çalışma yapmanın yararlı olacağını düşünmüştüm. Fakat her nasılsa bu eleştirileri yaptığı aynı kitapta, yine eleştirdiği makaledeki bilgileri bir tablo şeklinde sunduğunu görüyoruz (Lowry 2012: 92-93: Krş. Kılıç 2012: 131-144)). Bu tabloda her nedense hem Bizans hem Osmanlı kaynaklarında Evrenos'un adının farklı imlalarını tabloyla verince orijinal bir çalışma yapmış oluyor! Öyle ya H. Lowry iyi armutları kendi sepetine bütün çürük elmaları benim sepetime atmakta çok mahir görünüyor. Daha önce aklına gelmeyen bir şey yine tesadüfen aklına gelmiş ve en doğrusunu sunmuş! Esasında bu konuda cevap vermeye dahi değmeyecek sığ eleştirilerine ve konumuzla doğrudan ilgili olmamasına rağmen okuyucunun dikkatini çekmeden geçemeyeceğim için bahsetme gereği duydum. İlgilenenler olursa diye bu makalemi de yine H. Lowry'nin yazdığı bölümle karşılaştırmalarını tavsiye ediyorum.

Son Bir Açıklama:

Heath W.Lowry'nin kitabının yayınlanmasından maalesef 2013 Mart ayında haberim olabildi. Okuyucuların aklına neden bu kadar geç öğrendiğim sorusu gelebilir. Bu tarihe kadar kitabın yaygın satış ağlarında ve

internette satıldığına dair herhangi bir bilgi bulamadım. Şanlıurfa'da bulunmam ve şahsi zorluklarımdan dolayı ancak internetteki kitap satış sitelerinden takip edebildiğim için bu sitelerde hiç rastlamadım. Kendisi kitabın Haziran 2012'de çıktığını ve elden dağıttığı isimleri şahit göstererek piyasada olduğunu iddia ediyor. Şahitliklerine bir şey demeyeceğim ve doğru kabul ediyorum. Kitabın künye sayfasını neden dikkate almadığıma gelince; yayın dünyasına yakın olanların iyi bildiği gibi bir kitabın sadece başlığı ve sözleşme ile bakanlıktan telif/copyright-ISBN numarası ve bandrol almak mümkündür. Kitabı daha sonra baskıya gönderebilirsiniz. Bu nedenle kitap üzerinde yazan 2012 tarihini elbette gördüm. Ancak piyasada rastlamadığım bir kitabın geçen yıl basıldığını gördüğümde Heath W. Lowry'nin bu yola başvurduğunu düşünerek 2014 yılında basılan kitabımın Önsöz'ünde onu baskı tarihini kasıtlı olarak eski göstermekle suçladım. Heath W. Lowry'nin bana cevap olarak yazdığı son yazısında da en çok bu konuda saldırdığımı söylemeliyim. Bunun üzerine yayıncı arkadaşların yardımıyla Türkiye'deki en büyük kitap satış ağlarında bu kitabın ne zaman satışa çıktığını öğrenmek istedim. Kendi yanılığımı kabul etmekte sakınca gören biri değilim ama nasıl gözümden kaçtığını merak ettim doğrusu. Araştırmalarım sonucunda şunları öğrendim: Kitap en büyük kitap satış sitelerinden www.kitapyurdu.com, www.idefix.com, www.pandora.com, www.ilknokta.com, www.dr.com, ve benzer pek çok sitede en erken Ocak 2013 tarihinde satılmaya başlamış. Yani kitap çok kısıtlı bir çevrede dolaştıktan aylar sonra satılmaya başlamış. Nedenini bilmiyorum ama Türkiye'nin en büyük kitap dağıtım şirketlerine de 2013'te ulaşmış. Dolayısıyla H. W. Lowry'nin kitabında benim bulgularım ve yorumların sahiplenildiğini, bu da yetmezmiş gibi ağır hakaretlerle eleştirildiğimi gördüğümde ancak bu yolla meşrulaştırabileceğini düşündüm. Yani bunu aleni bir şekilde yapabileceğine inanmadım. 2012'de yayınlanmak üzere İthaki Yayınları'na teslim ettiğim kitabım 2014 başında yayınlanmadan önce, birkaç paragrafla düşüncelerimi bu şekilde ifade ettim. Belki iddialarım okuyucuya fazla komplo teorisi gibi görünebilir. Ancak bu şüphede haksız olmadığının anlattığı hikâyenin tutarsızlıklarından anlaşılacağını umuyorum. Elbette şahsımı ve yayınlarımı görmezden geldiği için bana çıkan kitabını göndermesini veya beni haberdar etmesini beklemiyordum. Ancak bütün bu bilgilere rağmen, hatanın benim olduğunu kabul ederek suçlamalarımdan dolayı özür diliyorum.

Sonuç olarak herhangi birinin benim yaptığım hatalar konusunda eleştirme ve hatta alay etme hakkını kendinde görmesine bir itirazım yoktur. İsteyen istediği gibi düşünebilir veya konuşabilir. Akademik hayatım ilerledikçe daha az hata yapmaya çalışmaktan başka gayretim olmayacaktır. Ancak bu durum yayınlarımın çalınmasına ses çıkarmayacağım, meşru sayacağım ve kişilik katli teşebbüslerine susacağım anlamına gelmez. H. W.

Lowry'den hatasını kabul ederek intihal yaptığından dolayı özür dilemesini beklemiyorum. Bunu yapmayacağını yazılarındaki üslubundan anlıyorum. Ancak bunu ömür boyu bekleyeceğimi belirtmeliyim. Temennim odur ki Allah ona uzun ömür versin ve kalan zamanında nefsinin yenmekle meşgul etsin⁷.

KAYNAKÇA

- 167 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-ili Defteri, (937/1530) I, Dizin ve Tıpkıbasım, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., No: 65, Ankara 2003.
- Birinci, Ali (2014), *Tarihin Kara Kitabı, Tarihçiliğimizde Usul ve Ahlak Meseleleri*, Kitabevi Yay., İstanbul.
- BOA, Şura-yı Devlet Evrakı, No: 11/22.
- Çalı, Ayşegül (2011), *Gazi Evrenos Bey*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Demetriades, Vassilis (1976), "The Tomb of Ghazi Evrenos Bey at Yenitsa and its Inscruption", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, v. XXXIX/I, London, 328-332.
- Fisk, Robert (2011), *Büyük Medeniyet Savaşı, Ortadoğu'nun Fethi*, İthaki Yayınları, İstanbul.
- Kılıç, Ayşegül (2011a), "Evrenos Bey'in Kökeni Hakkında Tartışmalar ve Yeni Bir Değerlendirme", *Bellekten*, (Aralık 2011), c. LXXV, Sayı. 274, s. 745-768.
- Kılıç, Ayşegül (2011b), "Bizans ve Osmanlı Kaynaklarında Gâzi Evrenos Bey'in İmajı Hakkında Bir İnceleme", *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. XXX, S. 49, Ankara, s. 131-144.
- Kılıç, Ayşegül (2012), "Evrenos Bey'in Babası Pranko Lazarat'ın (Pranko İsa) Vakfı ve Türbesi", *Güneydoğu Avrupa Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Dergisi, GAMER*, c.I, S. 1, Ankara, s. 87-99.

⁷ Bu yazıyı H.W.Lowry'nin yazısına cevaben aynı dergide yayınlamak istedim. Ancak H.W. Lowry'nin de Yayın Kurulu'nda olduğu dergi yönetimi, talebim karşısında uzun süren kararsızlık ve tereddüt yaşadktan sonra tarafıma şu cevabı yolladı: "Sayın Hocam, cevap talebiniz Yayın Kurulu'muzda görüşülüp karara bağlandı. Yazınızda karşı çıktığımız yazarın şahsına yönelik yorum yapılmamasını ve akademik dünyanın bilgi birikimine katkıda bulunma amacının ötesinde polemige yer verilmemesini sizden saygılarımızla rica ediyoruz. Göndereceğiniz yazıyı karşı tarafa gösterme ve buna bir karşı cevap yazılırsa ikisini de aynı sayıda yayınlama hakkımızı saklı tuttuğumuzu bilgilerinize sunarız. ... iyi çalışmalar dileriz. Yayın sekreteri Ertuğrul Ökten." Okuyucuların takdirine bırakıyorum.

- Kılıç, Ayşegül (2014), *Bir Osmanlı Akıncı Beyi: Gazi Evrenos Bey*, İthaki Yayınları, İstanbul 2014.
- Lowry, Heath W.- Erünsal, İsmail E., (2010), *Yenice-i Vardar'lı Evrenos Hanedanı: Notlar ve Belgeler*, Bahçeşehir Ün. Yay., İstanbul.
- Lowry, Heath W. (2014) “Oyunu Kuralına Göre Oynamak: Ayşegül Kılıç’a Bir Yanıt”, *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*, XLIII, s. 475-492.
- Lowry, Heath W. (2012a) Fourteenth Century Ottoman Realities *On Dördüncü Yüzyıl Osmanlı Gerçekleri, In Search of Hâcî- Gâzî Evrenos- Ondördüncü Yüzyıl Osmanlı Gerçekleri, Hacı-Gazi Evrenos'un İzinde*, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Lowry, Heath. W. (2012b), “Gazi Evrenos Bey”, *Sultan I. Murad Hüdâvendigâr ve Dönemi*, ed. İ. Selimoğlu, Gaye Kitabevi, Bursa: 36-76.
- Lowry, Heath W. (2003) *The Nature of the Early Ottoman State*, State University of New York Press, Albany;
- Lowry, Heath W. (2010), *Erken Osmanlı Devleti'nin Yapısı*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay. İstanbul.
- Reinert, Steven W. (1991), “Evrenos”, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, ed. Alexander P. Kazhdan, c.II, Oxford, 765.
- Uzunaçarşılı, İsmail H. (1977), “Evrenos”, *İA*, c. IV, İstanbul, s. 414-418.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ FEN EDEBİYAT FAKÜLTESİ **SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ**

Tel: 0 224 294 1812

Fax: 0 224 294 1899

e-mail: sbd@uludag.edu.tr

www20.uludag.edu.tr/~sbd

YAYIN İLKELERİ

1- Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi *Sosyal Bilimler Dergisi*, Üniversitelerin Fen-Edebiyat Fakültelerinin sosyal bilimler bölümleri öğretim elemanlarına açıktır. Diğer fakültelerden gelecek yazılar için yayın kurulu yetkilidir.

2- Hakemli olan dergi yılda iki kez yayınlanır.

3- Dergiye gönderilecek yazılar, makale türünde hazırlanmalı, daha önce başka bir yerde yayınlanmamış ve yayınlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır.

4- Makaleler, Türkçe veya Batı dillerinde (İngilizce, Fransızca ve Almanca) olabilir. Her makalede, ana başlığın altında, biri Türkçe biri İngilizce olmak üzere 100 kelimeyi aşmayan, 10 punto, tek satır aralığıyla yazılmış özet ve özetin hemen altında beş anahtar kelime yer almalıdır.

5- Yazılar, kaynaklar, dipnotlar ve özet dahil 5000 kelimeyi geçmemeli, A4 kağıdının bir yüzüne çift aralıklı, kenarlarda en az 2,5 cm bırakılarak Word programında Times New Roman 12 ile yazılmalıdır. Yazıların alt başlıkları, ana başlığa göre bir küçük punto ile koyu ve sol kenardan başlamak üzere yazılmalıdır.

6- Yazılar, diskete veya CD'ye kaydedilmeli ve metnin çıktısı üç kopya olarak gönderilmeli; bir kopya hariç, diğerlerine yazarın ad ve soyadı yazılmamalıdır

7- Resimlerin metin içinde yerleri (resim1) şeklinde belirtilmeli, resim, çizim ve tablolara ayrılan sayı 15'i geçmemelidir.

8- Fotoğraflar, alt yazılarıyla birlikte Jpeg formatında en düşük 300 dp de taranmış ve CD ye kaydedilmiş olarak gönderilmelidir.

9- Yayın kuruluna ulaşan yazılar, kurul tarafından incelenir ve değerlendirmek üzere isimsiz (şifre numaralı) olarak konu ile ilgili

hakemlere gönderilir. Hakemlerden gelecek görüşler doğrultusunda yazının doğrudan veya kısmen düzeltilerek yayınlanmasına veya aksine karar verilir ve sonuç yazar(lar)a bildirilir. Düzeltme istenen yazılar, yazarlar tarafından en geç bir ay içinde yayın kuruluna ulaştırılmalıdır.

10- Yazılar; bahar sayısı için ocak ayının, güz sayısı için temmuz ayının ilk haftasına kadar gönderilmelidir.

11- Yayınlanan yazılar için yazar(lar)a telif ücreti karşılığında kendi yazısının 30 adet ayrı basımı gönderilir. Yayınlanmayan yazılar geri gönderilmez.

12- Kaynaklara göndermeler metin içinde verilir, gerektiğinde kullanılacak dipnotlar sayfa altında 8 punto ile yazılır. Metin içinde sözü edilen kaynaklara başvurulurken yazar (lar)ın soyadları, yayın tarihi ve sayfa numarası ilgili yerde belirtilir. Özetleme biçiminde yapılan alıntı ve aktarmalarda sayfa numarası belirtilmez. Metin içinde belirtilen yayınların tümü makalenin sonunda ayrı bir sayfadan başlayarak, alfabetik sırayla ve eksiksiz olarak tanıtılır. Bu liste, yazarın yararlandığı kaynakların listesi olarak hazırlanır, metinde yazarın doğrudan kullanmadığı kaynakları içermez.

Kaynak Gösterme Örnekleri:

Metin içi ve dipnot: (Atasoy-Çağman 1974:15)

Makale Sonunda Kaynak Listesi

Kitap

Atasoy Nurhan- Filiz Çağman (1974), *Turkish Miniature Painting*, İstanbul, Doğan Kardeş Yayınları.

Makale

Kitap içinde bölüm

Alioğlu E.Fusun (1999), 'Erken Osmanlı Döneminde İznik Kentinin Fiziksel Gelişimi', *Abdullah Kuran İçin Yazılar*, Hazırlayanlar: Çiğdem Kafesçioğlu-Lucienne Thys-Şenocak, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları: 83-102.

Süreli yayında

Renda Günsel (1973), 'Topkapı Sarayı Müzesi'ndeki H.1321 No.lu Silsilename'nin Minyatürleri', *Sanat Tarihi Yıllığı V*: 443-479.